T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

BİR MİZAH UNSURU OLARAK KLASİK ARAP NEVADİRİNDE GRAMATİKAL VE LİNGUİSTİK MERVİYÂT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail KAYA

BURSA – 2024

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

BİR MİZAH UNSURU OLARAK KLASİK ARAP NEVADİRİNDE GRAMATİKAL VE LİNGUİSTİK MERVİYÂT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail KAYA
ORCID: 0000-0003-2499-5076

Danışman:
Prof. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 702123004 numaralı İsmail KAYA'nın hazırladığı "**Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Nevadirinde Gramatikal ve Linguistik Merviyât**" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 05/08/2024 günü 15:00 – 16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Şener ŞAHİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY (Asil)
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç.Dr. Muhammed Efil (Asil)
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Tarih: 05.08.2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:02/07/2024

Tez Başlığı / Konusu: Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Nevadirinde Gramatikal ve Linguistik Merviyât

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 151 sayfalık kısmına ilişkin, 02/07/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
02/07/2024

Adı Soyadı:	İsmail KAYA
Öğrenci No:	702123004
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Arap Dili ve Belagatı
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Şener ŞAHİN
02/07/2024

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Nevadirinde Gramatikal ve Linguistik Merviyât* başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve imza

02/07/2024

Adı Soyadı:	İsmail KAYA
Öğrenci No:	702123004
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	Arap Dili ve Belagati
Statüsü:	Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: İsmail KAYA
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagati
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Mezuniyet Tarihi	: 02/07/2024
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

BİR MİZAH UNSURU OLARAK KLASİK ARAP NEVADİRİNDE GRAMATİKAL VE LİNGUİSTİK MERVİYÂT

Bu çalışma, klasik Arap edebiyatında dilbilimsel ve gramatikal unsurların mizahi bir araç olarak nasıl kullanıldığını incelemektedir. Araştırmanın amacı, Hicri III. asırdan günümüze kadar uzanan dönemde yazılmış Arap metinlerinde dil hataları ve kelime oyunlarının mizahi yönlerini ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi, dilin mizah yaratmadaki gücünü ve bu unsurların dönemin dil anlayışına ve kültürel bağlamına nasıl yansıdığını göstermesidir. Çalışma, klasik Arap edebiyatındaki mizahi anlatıları yer yer modern mizah örnekleriyle karşılaştırarak bu alanda Türk akademi çevrelerine yeni bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Araştırmada, Hicri III-X. yüzyıllar arasında yazılmış klasik Arap edebiyatı metinleri ile modern kaynaklar ve web sayfaları incelenmiştir. Geniş bir literatür taraması yapılarak, "dil hatası (lahn), kelime oyunu, gramatikal mizah" gibi anahtar kelimelerle ilgili materyaller toplanmıştır. Elde edilen materyaller tematik olarak gruplandırılmış ve bağlamında dilbilimsel analizleri yapılmıştır. İncelenen hikâyeler, şiirler, darb-ı meseller ve hikemi sözler Türkçeye serbest çeviri yöntemiyle çevrilmiş, anlatıların mizahi yönleri vurgulanmıştır. Metinlerin orijinal Arapça versiyonları da sunularak dilsel estetik boyutları korunmuştur. Bu çalışma, Arap edebiyatındaki dilsel ve gramatikal mizahın günümüz mizah anlayışıyla karşılaştırılmasına olanak tanımakta ve bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap Nevadiri, Mizah, Gramer, Sarf, Nahiv, Linguistik, Merviyat

ABSTRACT

Name and Surname	: İsmail KAYA
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded	: Master's degree
Degree Date	: 02/07/2024
Supervisor	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

GRAMMATICAL AND LINGUISTIC NARRATIONS İN CLASSICAL ARABIC NAWADIR CULTURE AS AN ELEMENT OF HUMOR

This study examines how linguistic and grammatical elements are used as humorous devices in classical Arabic literature. The aim of the research is to reveal the humorous aspects of language errors and wordplay in Arabic texts written from the 9th century to the present day. The significance of the research lies in demonstrating the power of language in creating humor and how these elements raflect the linguistic understanding and cultural context of their time. The study aims to introduce the humorous narratives in classical Arabic literature to Turkish academic circles, providing a new perspective in modern language studies and humor theories. In this research, classical Arabic literary texts written between the 3th and 10th centuries, along with modern sources and web pages, have been examined. A comprehensive literature review was conducted using keywords such as "language error, wordplay, grammatical humor." The collected materials were thematically grouped and analyzed linguistically. The examined stories, poems, proverbs, and aphorisms were translated into Turkish using a free translation method, emphasizing their humorous aspects. The original Arabic versions of the texts were also provided to preserve their linguistic aesthetic dimensions. This study allows for a comparison of linguistic and grammatical humor in Arabic literature with contemporary understandings of humor and fills a significant gap in this field.

Keywords: Classic Arabic literature, Humor, Grammar, Syntax, Morphology, Linguistic, Relation, Anecdotic narration

ÖNSÖZ

Anekdotik anlatılar Arap dilinin klasik edebiyat kaynaklarında geniş bir alan işgal etmekte olup bunların hatırı sayılır bir miktarı da mizah içerikli metinlerdir. Oldukça zengin bir konu ve tema yelpazesine sahip olan bu mizahi repertuvarın yine kayda değer bir yekûnu; dil ve gramer konularına dair şakalardan, dil hatalarından kaynaklanan didaktik muhtevalı latifelerden oluşmaktadır. Çok erken bir tarihten itibaren, oluşan ihtiyaçlara paralel olarak beliren ve sahanın ilgililerince derlenen malzeme tematik açıdan muazzam bir çeşitlilik arz eder: Nahiv ilmine duyulan ihtiyaç ve bu disiplinin vazedilmesine dair kadim kültürün aktardığı tarihsel merviyat, belirli bir linguistik ayrıntıya dikkat çeken salt didaktik fragmanlar, dilbilgisi kurallarını kutsarcasına önemseyen malumatfuruşların tiye alındığı hicviyeler, lahn olgusuna dönemin hâkim eleştirel yaklaşımını yansıtan anlatılar ve elbette bunlarla bağlantılı mevali hikâyeleri vs. Birçok farklı alt başlığı da barındıran söz konusu rivayetler, tezimizde sarfî, nahvî ve linguistik açılardan analiz edilmiştir.

Bizi böyle bir konuda çalışmaya sevk eden husus, Arap dilinin en temel dil ve nevadir kaynaklarında zikredilen bu ilgi çekici merviyatın daha önce bu yönüyle müstakil bir çalışmaya konu edilmemiş olmasıdır. Buradan hareketle evvela kaynaklarda yer alan gramatikal ve linguistik mizahi veriler tarafımızca tespit edilmiştir. Ardından, klasik kaynaklara ek olarak modern Arap literatüründe, web sayfalarında veya sosyal medyada yer alan mizahi içerikteki gramatikal ve linguistik veriler de taranarak saptanmıştır.

"*Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Nevadirinde Gramatikal ve Linguistik Merviyât*" adlı tezimiz 1 Giriş, 3 ana Bölüm ve bir de Sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, bu araştırmanın metodik yapısı, önemi, ulaşılması amaçlanan hedefler ve araştırmanın genel önemi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonra kullanılan yöntemler açıklanmış ve araştırmanın kapsamı ile sınırları belirlenmiştir. Ayrıca, çalışmada istifade ettiğimiz temel kaynaklar hakkında kısa bilgiler sunulmuş, ilgili materyalin hangi bölüm başlıkları altında yer aldığı ile alakalı malumat verilmiştir.

Tezimizin I. Bölümünde, özellikle sarf disiplinini (morfoloji) ve onun bazı alt başlıklarını ilgilendiren merviyatın anekdotik bağlamlardaki kullanımları üzerinde durul-

muş, gerektiğinde detaylı analizleri yapılmış ve hikâyenin üslupsal estetiğini ve edebi kıymetini yansıtması açısından metinler harekeli biçimiyle de teze alınmıştır.

II. Bölümde, münhasıran nahiv disipliniyle (sentaks) alakalı anekdotlar ve nahvin kavram dünyasıyla oluşturulan nükteli anlatımlar derlenmiş, elde edilen malzeme edebi ve kültürel açılardan yorumlanmıştır.

Tezin en kapsamlı bölümü olan III. Bölümde ise, bazı sarfî ve nahvî perspektiflerin yanı sıra, hususen nahiv ilminin ortaya çıkışına kaynaklık teşkil eden anekdotik merviyat, fonetik, ezdâd, garip ve nadir sözcük kullanımı, lahn ve tashif bahisleri, bir belagat sanatı olarak muvârebe, gramer terminolojisinin gündelik dile yansıtılması gibi pek çok linguistik meseleye değinilmiş, klasik fıkra antolojilerinden derlenme örnekler metin ve çevirileriyle birlikte sunulmuştur.

Sonuç kısmında ise çalışma süresince elde edilen bulgular ve tespitler zikredilmiştir.

Ve nihayet, tez konusunun belirlenmesinden itibaren verilerin tespit ve gruplandırılması konusunda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, ayrıca hemen her gün tez çalışmam için kıymetli vakitlerini ayırarak kritik yönlendirmelerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Şener ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunarım. Yardımsever, cesaretlendirici ve hem Arapça'nın hem de Türkçe'nin mizahi inceliklerine tam anlamıyla vakıf bir danışmana sahip olmanın verdiği tarifsiz duyguyu sayesinde yaşadım. Ayrıca öğrencilik dönemimde nasihatleri ve yönlendirmeleriyle ufkumu açan Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY hocama da müteşekkirim.

Son olarak bu süreçte her daim yanımda olan ve hiçbir konuda desteğini esirgemeyen sevgili eşime, babalarının yoğun mesai süreçlerini varlıklarıyla neşe ve huzur iklimine çeviren sevgili çocuklarım Ahmed ve Ahsen'e, özellikle bugüne ulaşmamda büyük katkıları bulunan anne ve babama gönülden teşekkür ederim. Muvaffakiyet Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI iii
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ iv
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ iv
ÖZET vi
ABSTRACT vii
ÖNSÖZ viii
İÇİNDEKİLER x
KISALTMALAR 1
GİRİŞ 2
A. ARAŞTIRMANIN METODİK YAPISI 2
1. Araştırmanın Amacı 2
2. Araştırmanın Önemi 2
3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları 3
B. Gramatikal Mizahı Konu Alan Klasik Kaynaklar 3
1. *el-Beyân ve't-tebyîn* 4
2. *Uyûnü'l-ahbâr* 4
3. *el-Ecvibetü'l-müskite* 4
4. *el-'İkdü'l-ferîd* 5
5. *Ahbâru'n-nahviyyîn* 5
6. *Muhâdarâtü'l-üdebâ* 6
7. *el-Besâir ve'z-zehâir* 6
8. *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir* 6
9. *Nesru'd-dür* 7
10. *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye* 7
11. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* 8
12. *Muʿcemü'l-üdebâ* 8
13. *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ* 8
14. *Hadâʾiku'l-ezâhir* 9
15. *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf* 9
16. *Ravdatü's-sâihîn* 9
17. *Mietü kıssa ve kıssa* 10

BİRİNCİ BÖLÜM

SARF (MORFOLOJİ) İLMİYLE ALAKALI MERVİYAT

A. İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl 11
B. İsm-i Tasgîr 13
C. İsm-i Mensûb 18
D. Muzâraat Harflerinin Harekesi 20
E. Bap Değişikliğinden Kaynaklanan Anlam Değişmeleri 22
F. Tekil Kelimeye Çoğul Anlam Yükleme 26
G. Naht 27
H. Sarf İlminin Zemmi 29

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV (GRAMER) İLMİYLE ALAKALI MERVİYAT

A. Fâil 31
B. Mef'ûlün Bih 32
C. Münâdâ 33
D. Nüdbe/Mendûb 34
E. Hâl 35
F. İstisna 36
G. Esmâ-i Hamse 38
H. Tesniye 42
İ. Cemi Müzekker Sâlîm ve Mülhakları 45
J. Ukûd Sayıları 47
K. Mukârebe Fiilleri 50
L. Marife - Nekre 51
M. Sıfat 54
N. İsm-i Mevsul ve Sılası 55
O. Te'nis (Müenneslik) Alâmetleri 56
P. İki Sâkinin Bir Arada Oluşu 60
Q. Harf-i Cerler 62
R. Elif-Nûn Maddesinin Kesralı/Fethalı Okunuşu 67
S. Gayr-i Munsarif 68
1. Alemiyyet ve Fiil Vezni 68
2. Alemiyyet ve Elif-Nûn-u Zâide 69
3. Alemiyyet ve Ucme (Yabancı Dilden Oluş) 70

4. Alemiyyet ve Te'nis Tâ'sı ... 72
5. Elif-i Memdûde ile Müennes Olan Kelimeler ... 73
T. Takdirî İrap ... 74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAZI DİL MESELELERİ İLE ALAKALI MERVİYAT

A. Klasik Edeb Kaynaklarında Nahivci Figürü ... 75
B. Nahve Dair Güzellemeler ... 76
C. İrap Düşkünlerine Yönelik Taşlamalar ... 78
D. Dil düzgünlüğü / Mevâlî Sınıfıyla İlgili Anekdotlar ... 83
E. Kur'ân'ın Fesahatine Dair Anekdotlar ... 84
F. Kur'ân'da Garip Kelime Olmadığına Dair Anekdotlar ... 89
G. Gramatikal ve Linguistik Kelime Oyunları ... 93
1. Sesteş ve Ezdad Lafızlar Kullanma ... 93
2. Garip ve Nadir Sözcükler Kullanma ... 94
H. Lahn Konulu Anekdotlar ... 97
1. Meşhur Rivayetlerde Gramer Disiplininin Doğuş Hikâyesi ... 97
2. Tashif Hataları ... 106
3. Mahreç Bozukluklarını Konu Alan Nevadir Örnekleri ... 107
4. Noktalama Hatalarını Konu Alan Nevadir Örnekleri ... 114
5. Yatağa Düşüren Dil Hataları ... 122
6. Maddi-Manevi Hasar Sebebi Olarak İrap Cehaleti ... 123
7. Komik ve Rezil Duruma Düşüren Yersiz Hazifler ... 126
8. Dinden Eden Dil Hataları ... 128
İ. Gramer Terimlerinin Konuşma Diline Aktarımıyla Oluşan Mizahi Durumlar ... 129
1. Genel Istılahlar ... 129
2. Hemze [هَمْزَة] ... 130
3. Harekeler [اَلْحَرَكَةُ] ... 133
J. "Veyh" Sonekiyle Biten Alemlere İlişkin Nükteler ... 139
K. Bazı Harflerin Manaları ... 142
1. Temennî ve Teraccî Harfleri ... 142
2. Vâv (واو) ... 142
3. Lâm-ı Ta'rîf (أَلْ) ... 144
4. Hattâ (حَتَّى) ... 146
5. Lâ (لا) ... 148

L. Müvârebe 149
SONUÇ 152
KAYNAKÇA 154

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif
b.y.	Basım Yeri Yok
bkz.	Bakınız
çoğ.	Çoğulu
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.	Hicri
Hz.	Hazreti
nşr.	Neşreden
M.	Milâdî
M.Ö.	Milattan önce
öl.	Ölümü
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
y.y.	Yayıncı yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN METODİK YAPISI

1. Araştırmanın Amacı

Klasik Arap nevâdirinde dilbilimsel ve gramatikal öğelerin mizahi bir unsur olarak kullanılması hem dil tarihi hem de edebiyat açısından dikkate değerdir. Bu çalışmanın amacı, klasik Arap edebiyatındaki gramatikal ve linguistik anlatıların mizahi yönünü inceleyerek, bu anlatıların dönemin dil anlayışına ve mizah kültürüne nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Hicri III. asırdan başlayıp günümüze kadar süre gelen Arap edebiyatının farklı dönemlerinde yazılmış metinlerden ve internet mecrasında dolaşan örnekler sunarak, dil ve mizahın kesişim noktasında yer alan bu anlatıların Türk akademi çevrelerine tanıtılması hedeflenmektedir. Çalışma, dilin mizah yaratmadaki gücünü ve gramatikal hataların, kelime oyunlarının nasıl birer mizah unsuru olarak kullanıldığını göstermeyi amaçlamaktadır.

2. Araştırmanın Önemi

Gramatikal ve linguistik merviyât, klasik Arap edebiyatında örneklerine sıkça rastlanan, dönemin dilsel ve kültürel zenginliğini, edebi seviyesini mizahi bakış açısıyla yansıtan önemli belgesel metinlerdir. Bu metinler, sadece dilbilimsel analizler için değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve mizahi bağlamları anlamak için de kayda değer ipuçları sunmaktadır. Bu araştırma, Arap toplumunun dil sahasına ait müspet ve menfi tecrübelerini, dilin hususen mizahi yönünü merkeze alarak irdelemekte, kadim devirlerin dil edinim ve kullanımına ilişkin hassasiyetlerini, tarih ve kültür penceresinden anlamaya yardımcı olmakta; yanı sıra, en belirgin müşterek kültür unsuru olan dilin, Orta çağ Müslüman toplumlarınca bilhassa mizah üretiminde bir araç olarak ne denli etkin kullanıldığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu yönüyle çalışmamız, hem klasik Arap edebiyatındaki dilsel ve gramatikal mizahın günümüz mizah anlayışıyla karşılaştırılmasına -elbette bu paralelde mizah üretimlerine de- olanak sağlayacak, hem de yeni çalışmalar için sahada genç akademisyenleri gayrete getirmesi beklenmektedir. Kuşkusuz, akademik olsun veya olmasın, daha önce bu minvalde herhangi bir çalışma yapılmamış olması da tezimizin önemini artırmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları

Bu araştırma ağırlıklı olarak, Hicri III. yüzyıl ila X. yüzyıllar arasında telif olunan klasik Arap edebiyatı kaynaklarında yer alan sarfî, nahvî ve linguistik temalı anekdotik malzemenin toplanıp işlenmesi ameliyesine dayanmakta olup, ayrıca kapsama, konuya ilişkin modern kaynaklar ve web sayfaları da dâhil edilmiştir. Belirtilen kaynakların geniş bir literatürde taranmasında; dil hatası (لَحْن), raf (رَفْع), nasb (نَصْب), cer (جَرّ), cezm (جَزْم), hal (حَال), müstesna (مُسْتَثْنًى), tesniye (تَثْنِيَة), cemi (جَمْع), marife (مَعْرِفَة), nekre (نَكِرَة), gramerci (نَحْوِيّ), kelime oyunu (لُغْز), gramatikal mizah vb. anahtar terimlerden yararlanılmıştır. Elde edilen materyal tematik olarak gruplandırılmış, mizahi bağlamı olan unsurlar dilbilimsel açıdan analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında, klasik Arap edebiyatının çeşitli mensur ve manzum örnekleri (hikâyeler, şiirler, darb-ı meseller, hikemi sözler vb.) dikkatli bir şekilde incelenmiştir. İlgili malzemenin Türkçeye aktarımında ise nispeten serbest bir çeviri üslubu benimsenmiş olup anlatılardaki mizahi yöne hususen vurgu yapılmıştır. Ayrıca metinlerin orijinal Arapça versiyonları da çalışmaya dâhil edilmek suretiyle klasik metnin dilsel estetik boyutu öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

B. Gramatikal Mizahı Konu Alan Klasik Kaynaklar

Klasik Arap edebiyatının -elbette mizahının da- iddialı olduğu alanlardan biri, çeşitli sosyal katmanlara ve meslek kollarına dair üretilen muazzam çeşitlilikteki anlatılardır. Bu katmanlar içerisinde cariyeler, muallimler, kussas, nüktedanlar, ağıtçılar, hatta sahte peygamber ve dilenci figürleri de bulunmaktadır. Diğer taraftan, toplumu oluşturan sınıflardan özellikle ulemâ, üdebâ, şuarâ, kâtip sınıfı gibi tahsilli elitler bu mizahi anlatılara dikkat çekici bir seviye ve renk katmaktadır. İşte, en azından tarihin belirli bir döneminde Müslüman kültürün mizah üretimine konu olmuş canlı ve tarihsel bir figür de, kaynaklarda olarak (نَحْوِيّ) terimiyle ifade edilen gramercilerdir. Toplumun bu entelektüel kesimine ilişkin anekdotik merviyat klasik kaynaklarda genel olarak [نَوَادِرُ النُّحَاة], [نَوَادِرُ النَّحْوِيِّينَ] ya da [اَلْإِعْرَابُ وَاللَّحْنُ] gibi farklı başlıklar altında sunulmaya çalışılmıştır. Aşağıda, bu çalışmada kullandığımız kaynaklardan bazıları konumuzla yakın alakası bakımından tanıtılıp muhtevalarına da kısaca işaret edilecektir.

1. *el-Beyân ve't-tebyîn*

Arap edebiyatının usta nâsiri Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî el-Câhiz (öl. 255/869) tarafından kaleme alınan eser, muhâdarât türünde kaleme alınmış ilk örnek olup, müellif, eserin [اَلْفَصَاحَةُ وَاللَّحْنُ] ile [بَابُ اللَّحْنِ] başlığı altında Arap grameri ve filolojisine dair 50'den fazla anekdota yer vermiş, izaha ihtiyaç duyulması hâlinde de nüktenin hemen ardından gerekli açıklamalarda bulunmuştur.

2. *Uyûnü'l-ahbâr*

Arap edebiyatının ünlü dil ve tarihçisi İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl. 276/889) aslında tarih kitabı niteliğindeki bu eserinde Arap edebiyatı, muhâdarât ve mizah konularına dair pek çok anekdot ve şiir bulmak mümkündür. Kitabını 10 ana bölüme ayıran İbn Kuteybe bedevi Arap kültürünü tanıttığı geniş eserinde [اَلْإِعْرَابُ وَاللَّحْنُ] özel başlığı altında Arap edebiyatındaki gramatikal ve linguistik merviyata yer vermiştir. Bu bapta müellif, gramere aşırı düşkün kişilerin içine düştüğü irap hatalarını hikâye etmekte; garip lafız kullanımında ısrar edenlerin karşı karşıya kaldığı komik anları tasvir etmekte, ayrıca konuşma sırasında hatadan korunmanın önemini vurgulayan kelam-ı kibara da örnekler vermektedir. Keza, eserin diğer bazı bölümlerinde de yer yer gramer konulu nüktelere rastlanmaktadır.

3. *el-Ecvibeti'l-müskite*

el-Kâtibü'l-Bagdâdî unvanıyla meşhur Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Avn el-Bagdâdî'nin (öl. 322/934) kaleme aldığı eser, Müslüman Arap toplumunun farklı sosyal kesimlerine ait nüktelerin yanı sıra Doğu ve Batı kültürüne ait bilgelerin de belirli durumlar karşısında verdikleri spontan cevaplardan oluşmaktadır. 1394 adet anekdottan oluşan *el-Ecvibetü'l-müskite'*de, İslami ilimlerin anahtar disiplinlerinden nahiv ilmiyle alakalı 20'ye yakın nükte bulunmaktadır. Bu nüktelerde:

- Nahiv ilminin gelişimine büyük katkı sağlayan Mevâlî sınıfı ile bu dili sahiplenen Arapların sürtüşme örnekleri
- İrabını harfle aldığı için okunuşunda sık sık hataya düşülen, bu sebeple de gramatikal merviyat içerisinde önemli bir yekûn teşkil eden tesniye ve cem-i müzekker sâlimin, keza esmâ-i hamsenin irabına dair örnekler
- Fâillik-mefullük istilahları, harf-i cerlerin ameli ve ictimâ-i sâkineyn gibi farklı gramer kurallarına ait rivayetler mevcuttur.

En eski *edeb* kaynaklarından biri olan *el-Ecvibetü'l-müskite* edebiyat ve mizah alanında kendisinden sonra kaleme alınan çok sayıdaki esere öncülük etmiştir. Kitabını sekiz ana bölüme taksimleyen İbn Ebî Avn [مِنَ الْجَوَابَاتِ الْجِدِّيَّةِ] başlıklı 1. Bölüm'de on; [مِنَ الْجَوَابَاتِ الْأَعْرَابِ] başlıklı 6. Bölüm'de üç; [مِنَ الْجَوَابَاتِ الْهَزْلِيَّةِ] başlığıyla açtığı son bölümde ise dört adet gramerle alakalı rivayet zikretmiştir.

4. *el-'İkdü'l-ferîd*

İbn Abdürabbih el-Endelüsî (öl.328/940) Arap dünyasına ait İslam kültür, bilgi ve birikimini batıya aktarma amacıyla kaleme aldığı *el-'İkdü'l-ferîd* isimli eserinde siyasetten edebiyata, tarihten ahbâra, mûsikiden mizaha birçok konuda hikemi, ahlaki ve kültürel bilgiyi okurlarına aktarmayı hedeflemiştir. Kitabını 25 bölüm olarak tasnif eden müellif okuyucuyu sıkmamak için aralara birçok anekdot ve fıkra serpiştirerek Arap edebiyatına nevadir antolojisi mahiyetinde muazzam bir eser kazandırmıştır. Bu bağlamda eser; coğrafya flora ve faunasına dair karakteristik özellikler, dönemin adet ve örfleri, Arapların mutfak ve sağlık kültürü, savaş araç ve gereçlerine dair teknik malumat gibi birçok konuda aydınlanmak isteyen kişiler için temel kaynaklardan biri kabul edilmektedir.

Müellif, hacimli eserinin [بَابُ فِي الْإِعْرَابِ وَاللَّحْنِ], [بَاب الْمُتَعَصِّبِينَ لِلْعَرَبِ] bunlara ek olarak bir de [قَوْلُهُمْ فِي الْإِعْرَابِ لِبَعْضِ الْأَعْرَابِ] başlıklarını taşıyan kısımlarda Arap dilinin değişik konularına dair anekdotlara yer vermiştir.

5. *Ahbârü'n-nahviyyîn*

Kıraat ve gramer âlimi olarak tanınan Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ebû Hâşim el-Mukriî'nin (öl. 349/960) gramatikal anekdotlara dair telif ettiği kitap 55 sayfalık küçük bir risaledir. Mukriî, herhangi bir tertip veya düzen gözetmeksizin kaleme aldığı eserde ilk olarak nahvin kurucusu Ebü'l-Esved ed-Dûelî'nin bu işe yönelme sebebini anlatan nükteleri, sonrasında ise konuşmada yapılan dil hataları (lahn), Arap dili gramerinin önemine vurgu yapan ve onu öğrenmeye teşvik eden sahabe sözleri ve kelam-i kibardan oluşan 15 civarında anekdot zikreder. Sadece gramer ile alakalı merviyatı toplaması, keza oldukça erken sayılabilecek bir dönemde telif edilmiş olması, bu alanda çalışmak isteyenler açısından eserin değerini daha da artırmaktadır.

6. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*

Meşhur müfessir, Arap dili ve edebiyatçısı, filozof Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 410/ 1019) kaleme aldığı muhâdarâta dair yazılmış en önemli çalışmalar arasında sayılan eserin tam adı *Muhâdarâtü'l-üdebâʾ ve muhâverâtü'ş-şuʿarâʾ ve'l-büleğâʾ*dır. İsfahânî, yaşadığı dönemin dini, ahlaki, tarihsel, sosyal ve kültürel verilerini aktardığı eserini her birini حَدّ olarak adlandırdığı 25 bölüme ayırmış, her bir bölümde de نَوَادِر başlığı altında birçok mizahi anekdot zikretmiştir. Kitabının birinci kısmını "*Akıl, ilim, cehalet ve bunlarla alakalı meseleler*"e ayıran müellif, burada [وَمِمَّا جَاءَ فِي الْبَلَاغَةِ وَمَا يُضَادُّهَا] ismini taşıyan alt başlığın muhtevasında irap ve lahn ile alakalı 29 adet nükte zikretmiştir.

Keza eserinin [مَدْحُ النَّحْوِ] adını taşıyan başlığı altında nahiv ilmiyle iştigal etmenin kişiye kazandırdığı prestije vurgu yapılırken; [ذَمُّـهُ] ve [ذَمُّ الْكُثِيرِ مِنْهُ] alt başlıklarına ait kısımlarda, bu disipline kendisini fazla kaptırmanın getirdiği olumsuzluklar ve böyle kişilerin içine düştüğü komik hâller hikâye edilir.

7. *el-Besâir ve'z-zehâir*

Nesir sahasında kaleme aldığı bir dizi eserle meşhur olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (öl. 414/1023) *Besâʾirü'l-hükemâʾ ve zehâʾirü'l-kudemâʾ*sı kelimenin tam anlamıyla klasik bir keşküldür. Müellifin on ciltlik bu hacimli eseri bilgilerin sistematik şekilde tertip olunduğu bir çalışma olmayıp, belirli bir konu ya da tema üzerinde çalışanları epeyce yoracak şekilde düzenden yoksundur.

Tespitlerimize göre Tevhîdî kitabın farklı yerlerine serpiştirilmiş vaziyette 18 adet linguistik merviyat zikretmektedir. Bunlardan bazıları aşırı kuralcı gramercilerin anekdotları, bazıları konuşmalarında hareke veya harf yanlışı yaparak meramlarının ötesinde farklı manaların anlaşılmasına sebep olan şahısların hataları, diğer bir kısmı ise kelime oyunu türünden değerlendirebileceğimiz linguistik nakillerden oluşmaktadır. Ayrıca müellif gramer nüktelerinden sonra çoğu defa nahiv bilgileri vererek birtakım yorumlarda da bulunmuştur.

8. *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*

Zamanının ünlü edip ve şairlerinden Kayrevanlı Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Husrî (öl. 413/1022) bu eserini, kendisini şöhrete kavuşturan *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb* adlı

kitabının bir nevi zeyli mesabesinde hazırlamıştır. Ebû İshâk'ın güldürücü, eğlendirici hikâyelere, edebi fıkralara, güzel ve nükteli sözlere yer verdiği *Cem'ü'l-cevâhir*'inde, müteakip mizahi kaynaklarda gördüğümüz sistematiğe rastlama-maktayız. Bundan dolayı aynı konuya veya karaktere ait nükteleri kitabın farklı bölümlerinde bulmak mümkündür.

Müellif eserinde

- Gayr-i munsarif, marife ve nekire gibi dilbilgisi terimleri hakkında üç adet,
- İki sakinin bir arada bulunmaması gerektiği, bazı kelimelerin imlası ve buna benzer irapla alakalı konularda dört adet,
- Tak'îr kusuru (sözcükleri boğazın gerisinden çıkartmaya çalışmak suretiyle telaffuzu) ile alakalı konularda ise bir adet olmak üzere mensur ve manzum anekdotlar zikredilmiştir.

9. *Nesru'd-dür*

Arap edebiyatında nevadir denilince hiç şüphe yok ki akla ilk gelen eserlerin başında Abbasiler döneminde yaşayan meşhur edip Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî'nin (öl.422/1030) anekdot koleksiyonu *Nesru'd-dür* gelir. Birçok konuyu kendine özgü bir üslupla müstakil baplarda ele alan Âbî, her başlık altında konuyla alakalı merviyata yer verir. Bu bağlamda kitabının 13. Babında [نَوَادِرُ مِنَ النَّحْوِ وَاللَّحْنِ] başlığı altında 56 kadar anekdot, bir tane de nahiv ilmiyle alakalı özlü söz zikretmiştir. Keza, kitabın farklı yerlerinde aralara serpiştirilmiş gramatikal ve linguistik merviyat da mevcuttur.

10. *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*

Hicri VI. asırda yaşamış ünlü şair ve tarihçi Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Bağdâdî (öl. 562/1167) bilinen bu tek eserinde birçok ahlaki, edebi ve tarihi konuya dair anlatılar, şiirler ve anekdotlar zikretmiştir. İbn Hamdûn kitabının 48. babını tamamen nevadir malzemesine tahsis etmiş, [نَوَادِرُ الْأَغْبِيَاءِ وَالْجُهَلَاءِ وَتَصْحِيفُهُمْ وَأَغْلَاطُهُمْ وَغَيُّهُمْ] başlığı altında 19; keza [نَوَادِرُ الْقُرَّاءِ وَالْأُدَبَاءِ] başlığı altında da 5 adet lahn ve gramer temalı rivayete yer vermiştir. Ayrıca alanında yazılmış en hacimli çalışmalardan biri olma özelliği taşıyan eserin diğer farklı baplarında da bu türden malzemeye rastlanabilmektedir.

11. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*

İbnü'l-Cevzî künyesiyle meşhur, İslami ilimlerin hemen her alanında yazdığı eserlerle ün yapan Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bagdâdî'nin (öl. 597/1201) mizah alanında kaleme aldığı temel eserlerden biri de *Ahbâru'l-hamkâ*'dır. Pek çok sosyal tabakaya ait saflık ve budalalık hikâyeleri barındırması yönünden müellifin diğer ahbâr kitaplarından ayrılan bu tek ciltlik eser, 24 bap halinde tasnif edilmiştir. İbnü'l-Cevzî kitabının [فِي ذِكْرِ الْمُغَفَّلِينَ مِنَ الْمُتَحَذْلِقِينَ فِيمَنْ قَصَدَ الْفَصَاحَةَ وَالْإِعْرَابَ فِي كَلَامِهِ مِنَ الْمُغَفَّلِينَ] başlıklı 18. bapta 31 adet, [فِي ذِكْرِ الْمُغَفَّلِيـنَ عَلَى الْإِطْلَاقِ] başlıklı 24. bölümde ise gramer konulu iki adet nükte zikretmiştir.

12. *Muʿcemü'l-üdebâ*

Rum asıllı ünlü seyyah, tarihçi ve edip Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (öl. 626/1229) diğer adı *İrşâdü'l-erîb ilâ maʿrifeti'l-edîb* olan ünlü teracim kitabında İslam tarih ve kültüründe önem arz eden şahsiyetleri tanıtır. Yedi ciltlik bu hacimli çalışmasında, seçkin kâtip sınıfına ve nahiv ilminde şöhret yapmış parlak simalara da yer veren müellif, eserinde mukaddimeden sonra [اَلْفَصْلُ الْأَوَّلُ فِي فَضْلِ الْأَدَبِ وَأَهْلِهِ وَذَمِّ الْجَهْلِ] başlığıyla açtığı ilk bölümü tümden edebiyata ve edebiyatçılara ayırmıştır. Hamevî bu bölümde Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Ali gibi önemli şahsiyetlerin, Medine ahalisini, hata yapmadan konuşmayı öğrenmeleri için nahiv ilmi tahsiline yönelik teşviklerinden söz eder. Keza gramer öğrenmenin ehemmiyetini vurgulayan yanlış kullanımlara dair peş peşe manzum ve mensur örnekler zikreder.

13. *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ*

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî'nin (öl. 821/1418) 500 küsür kaynaktan yararlanarak telif ettiğini söylediği eser İslam âleminde kamu yönetiminin iyileştirilmesi ve özellikle de kâtiplerin yetiştirilmesi konusunda yazılmış didaktik bir eserdir. Kalkaşendî 15 ciltlik hacimli eserinin birinci cildinde kâtip sınıfında bulunması gereken donanımlardan bahsederken, üçüncü kısmı [اَلْمَعْرِفَةُ بِالنَّحْوِ] başlığı ile açar ve burada Hz. Peygamberden sonra Müslüman halifelerin ahaliyi gramer öğrenmeye teşvik etmeleri, nahvin gerekliliği, nahvin ihmalinden kaynaklanan lahn durumları ve hatalı okuyuşlara verilen ilginç tepkilere dair 20 civarındaki fıkra, şiir ve anekdottan oluşan mütevazı bir rivayet malzemesine yer verir.

14. *Hadâ'iku'l-ezâhir*

Endülüslü fakih, şair ve edip Ebû Bekir b. Asım el-Gırnâtî (öl. 829/1426) tarafından kaleme alınan *Hadâ'iku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir* geç dönem mizah derlemeleri arasında en geniş içeriğe sahip eserlerdendir. Kitabı her birine "Hadîka" adı verdiği altı bölüme ayıran Gırnâtî, bu bölümlerde toplumda yaygın olan hikâyeler, şiirler, hikemiyat ve bol olarak da mizahi materyale yer vermiştir. Kendisinden önce alanında telif edilmiş birçok eserden yararlanması kitabı özel bir konuma taşırken aynı zamanda Endülüs medeniyetinde oluşan Arap edebiyatının mizah alanını yansıtan en başarılı eserlerden biri olması, değerini daha da artırmaktadır.

Telifinde belirli bir tertip ve sistematiğin görülmediği eserde, aynı temaya sahip anekdotların kitabın farklı bölümlerine dağılmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, eserde yer alan 5 adet gramatikal anekdot kitabın muhtelif bölümlerinde karşımıza çıkabilmektedir.

15. *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*

el-Müstetraf adlı eseriyle tanınan Mısırlı şair ve edip Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed el-İbşîhî'nin (öl. 854/1450) bu telifi, geç dönem Arap mizah kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Eserini 84 bap/bölüm hâlinde ve titiz bir tertip ile oluşturan İbşîhî, bu alanda kendisinden önce telif olunan birçok kaynaktan istifade etmiş, muhtevada ahbârdan hikemiyâta, tarihten mizaha birçok konu ve temaya yer vererek kelimenin tam anlamıyla bir edebiyat antolojisi var etmiştir.

İbşîhî eserinin [فِي الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ وَفَضْلِ الْعَالِمِ وَالْمُتَعَلِّمِ] başlıklı 4. Bâbında beş adet; keza 76. Bâbın 4. Faslı olan [فِـي نَوَادِرِ النُّحَاةِ] başlıklı kısımda da beş adet olmak üzere toplamda 10 gramer nüktesi ve linguistik rivayet zikretmiştir. Ancak nispeten bir geç dönem antolojisi olması dolayısıyla, selefi durumundaki eserlerde yer alan rivayetleri tekrarlamakla yetindiği söylenebilir.

16. *Ravdatü's-sâihîn*

Yasin Muhammed Sebînâtî tarafından kaleme alınan *Ravzatü's-sâihîn fî fükâhât ve nevâdir ve ğarâibi'l-'Arab* klasik Arap mizahının son dönem derleme çalışmalarından

biridir. Kitapta tufeyli, pinti gibi meşhur mizah figürlerinin yanı sıra Arap edebiyatında anekdotlarına sıkça yer verilen hulefa, ümera, şuara ve üdeba sınıflarına dair de ciddi bir malzeme yer almaktadır. Bu son kısmın kategorilerinden biri de "*Gramerciler*"dir ki, Sebînâtî eserinin [طَرَائِفُ اللُّغَوِيِّين وَالنُّحَاةِ وَالشُّعَرَاءِ] başlığı altında, 38 adet mizahi anlatıdan mensur ve manzum formda dizayn edilmiş 35 adedini gramatikal ve lügavi nüktelere tahsis etmiştir.

17. *Mietü kıssa ve kıssa*

Muhammed Emîn el-Cündî'nin tam adı *Mietü kıssa ve kıssa fî enîsi's-sâlihîn ve semîri'l-müttakîn* olan bu kitabı, daha ziyade ibretlik mevize ve hikayelerden müteşekkil bir anekdot derlemesi mahiyetindedir. Ancak müellif eserinin *Nahivcilerin Nevâdiri* [فِـي نَوَادِرِ النُّحَاةِ] başlığını gramatikal mizah örneklerine tahsis etmiştir. Son devir anekdot derleyicilerinden el-Cündî'nin bu eserinde toplam 13 gramer nüktesi yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SARF (MORFOLOJİ) İLMİYLE ALAKALI MERVİYYAT

A. İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl

Türkçede gündelik konuşmalarımızda sıkça kullandığımız etken ortaçlar, bir başka ifadeyle sıfat fiiller Arapçanın da vazgeçilmez kelime kiplerinden olup üç harfli fiillerden türeme siygalarda şekilsel olarak birbirinden net şekilde ayrılırlar. Buna karşılık rubâî mücerred ve mezîd fiil formlarında bu ayrım harf bazında yapılamamakta, bunun yerine tefrik işlemi, sondan bir önceki harfin üzerinde takdir olunacak harekeler yoluyla sağlanmaktadır. Bu ise, Arapça dilbilgisine yabancı, irap bilgisi yeterince oturmamış kimseler nezdinde zaman zaman bir kafa karışıklığı meydana getirebilmektedir. Hatta bazı durumlarda, ibare, mütekellimin maksadını fazlasıyla aşan ve yerine göre kâilinin itikadına halel getiren bir özellik kazanabilmektedir. Bu türden örneklerin bir kısmı, didaktik boyutu kadar mizahi yönüyle de dikkat çekici olup, bazı nümünelerine klasik mizah koleksiyonlarında da yer verilmiştir. Râgıb el-İsfahânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da zikrettiği, ünlü mu'tezilî âlim Sümâme b. Eşres'ın (öl. 213/828) başından geçen aşağıdaki hadise bunun güzel bir örneğidir:

إِنَّ ثُمَامَةَ بْنَ أَشْرَسَ لَمَّا غَضِبَ عَلَيْهِ الرَّشِيدُ سَلَّمَهُ إِلَى خَادِمٍ يُقَالُ لَهُ يَاسِرٌ، وَكَانَ الْخَادِمُ يَتَفَقَّدُهُ وَيُحْسِنُ إِلَيْهِ حَتَّى سَمِعَهُ ثُمَامَةُ يَوْمًا يَقْرَأُ ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾ (بِفَتْحِ الذَّالِ) فَقَالَ ثُمَامَةُ: وَيْحَكَ الْمُكَذَّبِينَ هُمُ الْأَنْبِيَاءُ، اِقْرَأْ الْمُكَذِّبِينَ (بِكَسْرِ الذَّالِ). قَدْ قِيلَ لِي إِنَّكَ زِنْدِيقٌ وَلَمْ أُصَدِّقْ. أَتَشْتُمُ الْأَنْبِيَاءَ؟ ثُمَّ هَجَرَهُ وَتَرَكَهُ فَلَمْ يَتَفَقَّدْهُ فَلَمَّا رَضِيَ عَنْهُ الرَّشِيدُ وَرَدَّهُ إِلَى مَجْلِسِهِ، سَأَلَهُ يَوْمًا مَا أَشَدُّ الْأَشْيَاءِ؟ فَقَالَ: عَالِمٌ يَجْرِي عَلَيْهِ حُكْمُ جَاهِلٍ.

Bir keresinde Halîfe Hârûnürreşîd (öl. 193/809), (Bağdat Mu'tezilesi'nin önemli şahsiyetlerinden) Sümâme b. Eşres'e öfkelenmiş ve ceza olarak onu Yâsir adındaki hizmetçisine teslim etmiş. Yâsir, Sümâme'ye nezaret ediyor ve ona gayet iyi davranıyormuş. Ne var ki bir gün Yâsir'in

﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

O gün yalanla**y**anlara yazıklar olsun! (Mürselât:15)

ayetini, Zâl harfini fethalı olarak [وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذَّبِينَ] (O gün yalanla**n**anlara yazıklar olsun) şeklinde okuduğunu işiten Sümâme, *"O nasıl okuyuş öyle! Yalanlananlar peygamberlerdi. Çabuk kıraatini* [لِلْمُكَذِّبِينَ] *şeklinde okuyarak düzelt!*" diye ona çıkışmış.

Bunu üzerine Yâsir *"Senin zındık olduğun kulağıma geliyordu da inanmıyordum. Meğer sen peygamberlere dil uzatıyormuşsun!?*" demiş ve bir daha da Sümâme'nin semtine uğramamış.

Halife Reşid yeterince cezalandırdığını düşündüğü Sümâme'nin gönlünü almak için onu yeniden has meclisine almış. Bir gün sohbet sırasında kendisine "*Sence şu hayatta en katlanılmaz şey nedir, Sümâme?*" diye sorduğunda Sümâme'nin yanıtı çok net olmuş: Bir bilgenin, bir zır cahilin uhdesine terk edilmesi![1]

İsm-i fâil ve ismi-i mef'ûlün her birinin kendine has kalıpları olmakla birlikte sülâsî dışındaki bazı baplarda ya [مُخْتَار] gibi sondan önceki harfin illet harfi olmasından kaynaklı ya da [مُحْمَرٌّ] gibi sondan önceki harfin son harfe idğam edilmesinden dolayı kelimenin ism-i fâil mi yoksa ism-i mef'ûl mü olduğunu belirtecek bir hareke açığa çıkamaz. Bu gibi durumlarda o baptan gelen hem ism-i fâil hem ism-i mef'ûl siygaları için müşterek vezin kullanılır, ancak takdirleri muhatabın niyetine göre farklılık gösterir. Sözgelimi [مُخْتَار] kelimesi ism-i fâil olarak kullanılırsa aslı [مُخْتَيِـرٌ], ism-i mef'ûl olarak kullanıldığında ise [مُخْتَيَـرٌ] şeklinde takdir olunur. Arapça dil bilgisi düzeyi yetersiz olanların ayırımda güçlük yaşadığı temel konulardan biri bu olup, örneğin *Nesru'd-dür*'de yer alan bir anlatıya göre ünlü dilci es-Sîrâfî (öl. 368/979), sarf bilgisi yüzeysel bir kelamcının içine düştüğü durumun vahametini şöyle anlatmaktadır:

رَأَيْتُ رَجُلًا مِنَ الْمُتَكَلِّمِيـنَ بِبَغْدَادَ بَلَغَ بِهِ نَقْصُهُ فِـي مَعْرِفَةِ الْعَرَبِيَّةِ أَنَّهُ قَالَ فِـي مَجْلِسٍ مَشْهُورٍ بَيْـنَ جَمَاعَةٍ حُضورٍ: إِنَّ الْعَبْدَ [مُضْطَرٌّ]، وَإِنَّ اللّٰهَ [مُضْطِرٌّ] بِكَسْـرِ الطَّـاءِ، وَزَعَمَ أَنَّ الْقَائِـلَ [اَللّٰهُ مُضْطَرٌّ] كَافِرٌ!

Bağdat'ta bir kelamcı tanımıştım. Bu adamın Arapça ilimleri konusundaki kifayetsizliği, onu, önemli bir mecliste hâzirûna hitaben şu sözleri söylemeye sevk etmişti:

إِنَّ الْعَبْدَ مُضْطَرٌّ وَإِنَّ اللّٰهَ مُضْطِرٌّ.

Kul (takdir-i ilahiyi yaşamaya) "*mecbur* [مُضْطَرٌّ]";
Allah Teâlâ ise bu hususta "*mücbir* [مُضْطِرٌّ]" pozisyonundadır.

[1] Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü'ş-şuʿarâʾ ve'l-büleğâ* (Beyrut: Şirketu Dâru'l-Erkam b Ebi'l-Erkam, 1999), 1/65; Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn b. Abdissamed el-Hârisî el-Âmilî el-Hemezânî Bahâeddîn Âmilî, *el-Keşkûl*, thk. Muhammed Abdulkerîm en-Nemrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1998), 2/250.

İşin ilginç yanı, bu cahil herif bir de, [اَللّٰهُ مُضْطَرٌّ] diyenin "kafir" olduğunu iddia ederdi! [2]

Görüldüğü üzere kelamcı bu ifadeyi kullanırken, aynı vezinde gelebilen den habersiz olduğu için, sülâsî baplar dışındaki genel kuralı burada da işleterek ism-i fâil siygasında sondan bir önceki harfi kesralayıp ism-i mef'ûlde ise fethalamıştır. Böylece [مُضْطَرٌّ] kelimesinin sadece ism-i mef'ûl için kullanıldığı yanılgısına düşmüştür.

Bazen de mütekellim, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlleri farklı siygalarda gelen, farklılığın da tek bir hareke ile sağlandığı durumlarda baltayı taşa vurmaktadır. Arap sarfında ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıplarının kritik bir hareke okuyuş farkıyla nasıl ayrıştığının en güzel örneklerinden biri olan aşağıdaki hikâye, aynı zamanda gramatikal bir hatanın nasıl itikadi bir probleme dönüşebildiğinin açık kanıtıdır:

وَمَرَّ رَجُلٌ بِدَارِ مَيِّتٍ فَقَالَ: مَنِ [الْمُتَوَفِّـي]؟ قَالَ لَهُ رَجُلٌ: اَللّٰهُ. فَقَالَ لَهُ: يَا كَافِرُ، اَللّٰهُ يَـمُوتُ؟ فَقَالَ: لَعَلَّكَ تُرِيدُ [الْمُتَوَفَّـى]؟

Adamın biri cenazesi olan bir haneye rast gelir. (Vefat edenin kim olduğunu öğrenmek için sehven) "[مَنِ الْمُتَوَفِّـي] *Vefat ettiren kim?*" diye sorar. Meclistekilerden biri soruyu doğru şekilde yanıtlar: Allah!

Muhatabı "*Bre kafir! Allah ölür mü hiç?*" diye köpürünce beriki sakince düzeltir: Galiba zât-ı âliniz [الْمُتَوَفَّـى] (vefat eden) demek istediniz![3]

B. İsm-i Tasgîr

Arapça'da isimler; tevazu belirtme, sevgi/şefkat gösterme, hor hakir görme ya da miktar ve hacimce az oluşu ifade etmek üzere Sarf disiplininde ism-i tasgir adı verilen bir küçültme kalıbına sokulurlar. Belirtilen anlamları vermek üzere, müfret ismin durumuna göre üç ayrı sıyga kullanılmaktadır: [فُعَيْلٌ], [فُعَيْعِلٌ] ve [فُعَيْعِيلٌ]

Esasen bir dil bahsi olarak görülmesi gereken konu, şaşırtıcı şekilde dini kavramlarla ilişkisi düşünülerek yerine göre uygulamada kısıtlanabilen bir mesele olarak da görülmüş; bu yüzden Müslüman bir "adam"ın [رُجَيْلٌ], İslami ibadet mahalli "mescid"in

---

[2] Ebû Hayyân Alî b. Muhammed Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, ed. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1987), 4/232; Ebû Saʿd Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî el-Âbî, *Nesru'd-dür fî'l-muhâdarât*, ed. Hâlid Abdulğanî Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2004), 5/179.

[3] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90.

[مُسَيْجِدٌ], sayfalarda yazılı kutsal kitabı tanımlayan mushafın da [مُصَيْحِفٌ] şeklinde küçültme kalıbında getirilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.[4]

İslami şeâire yönelik bu hürmetkâr tutumu bir kenara bırakacak olursak, ulema, çeşitli dini meselelere yaklaşımında dahi dile ait kaidelerin otoritesinden yararlanmayı, söz gelimi yeri geldiğinde fıkhi bir meseleyi bir gramer ilkesinden hareketle açıklamayı ilmî derinliğinin bir alameti olarak görmekte, bununla da gurur duymaktaydı. Halife Hârûnürreşîd'in, Kisâî (öl. 189/805) ve İmam Muhammed'[5]in (öl. 189/805) de hazır bulunduğu bir meclisinde yaşandığı kaydedilen aşağıdaki hikâye, taraflar arasındaki müfahare seansının ism-i tasgir meselesine dair temel bir kural ile sonlanışını anlatmaktadır:

قَالَ هَارُونُ الرَّشِيدُ: يَا مُحَمَّدُ لِمَ لَا تَصْرِفُ هِمَّتَكَ وَعِنَايَتَكَ إِلَى الْفِقْهِ وَمَعْرِفَةِ الْحَلَالِ مِنَ الْحَرَامِ؟ فَقَالَ: قَدْ عَرَفْتُ ذٰلِكَ. قَالَ: فَإِلَـى مَعْرِفَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَالنَّحْوِ الَّذِي لَا يُسْتَغْنَى عَنْهُ. قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ ذٰلِكَ. وَسَأَلَهُ الْكِسَائِـيُّ عَنْ رَجُلٍ صَلَّى فَسَهَا فِي صَلَاتِهِ، مَا الَّذِي يَلْزَمُهُ؟ قَالَ: يَلْزَمُهُ سَجْدَتَا السَّهْوِ. قَالَ: مَا تَقُولُ إِنْ سَهَا فِي سَهْوِهِ؟ قَالَ: لَا يَلْزَمُهُ شَيْءٌ. قَالَ لِمَ؟ قَالَ: **لِأَنَّ الْعَرَبَ لَا تُصَغِّرُ التَّصْغِيـرَ.**

Hârûnürreşîd: Neden gayretini ve ilmini fıkıh ilmine; helali haramdan ayırt etme işine yoğunlaştırmıyorsun?

Muhammed: Kim demiş yoğunlaşmamışım, yoğunlaştım.

Hârûnürreşîd: Olmazsa olmaz iki ilme, Arapça ve nahve neden ilgi duymuyor sun?

Muhammed: (İftira!) O ikisine de gayet dikkatle eğildim.

Bu noktada lafa, Halifenin gözüne girmeye çalışan Kisâî dâhil olunca şöyle bir diyalog gelişmiş:

Kisâî: Cevap ver bakalım, namaz kılarken sehivde bulunan bir kişi ne yapmalı?

Muhammed: Tabii ki sehiv secdesi.

Kisâî: Peki sehiv secdesi yaparken bir sehivde daha bulunursa?

Muhammed: Bu durumda bir şey gerekmez.

Kisâî: Nasıl yani?

Muhammed: Böyle bir durumda Araplar'ın şu dil kuralı işler:

إِنَّ الْعَرَبَ لَا تُصَغِّرُ التَّصْغِيـرَ!

4 Ebû Bekr Yemût b. el-Muzerraʿ el-Abdî, *el-Emâlî* (Dimeşk: Dâru'l-Beşâir,2001), 97.

5 Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (öl. 189/805) Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerindendir.

Araplar tasgiri yapılmış bir kelimeyi bir daha tasgir etmez![6]

Bu anekdotun farklı hikâye kişilerine nispet edilen iki varyantında ilgili kural secisi itibariyle daha dikkat çekicidir. Her iki anekdotta da bir disiplinde derinleşen kişinin diğer disiplinlerde de fikir sahibi olabileceği ana fikri işlenmektedir. Arap dilinde derinleşmenin sağladığı avantajı didaktik bir üslupla anlatan üç anekdot, kurguda benzeşen unsurların yanı sıra ayrışan unsurların da bulunması dolayısıyla ayrı ayrı zikredilecektir:

Anekdot-1

إِنَّ الْكِسَائِـيَّ قَالَ: مَنْ تَبَحَّرَ فِي صَنْعَةٍ يَهْتَدِي إِلَى سَائِرِ الصَّنَائِعِ، فَقَالَ أَبُو يُوسُفَ: فَأَنْتَ مُتَبَحِّرٌ فِي الْعَرَبِيَّةِ، فَمَا قَوْلُكَ فِيمَنْ شَكَّ هَلْ سَجَدَ لِلسَّهْوِ أَمْ لَا؟ فَأَخَذَ بِأَنَّهُ لَمْ يَسْجُدْ، فَسَجَدَ، هَلْ يَلْزَمُهُ السُّجُودُ لِجَوَازِ أَنَّ السَّجْدَةَ الَّتِي أَتَى بِهَا بَعْدَ التَّرَدُّدِ زَائِدَةٌ؟ فَقَالَ الْكِسَائِيُّ: لَا يَسْجُدُ، فَسَأَلَهُ الْعِلَّةَ، فَقَالَ: لِأَنَّ الْمُصَغَّرَ لَا يُصَغَّرُ.

Bir gün Kisâî "*Her kim bir fende derinleşirse diğer fenlerden de az çok anlar*" deyince Ebû Yûsuf (öl. 182/798) sormuş: Sen Arapçanın altından girdin üstünden çıktın, söyle bakalım o zaman, sehiv secdesi yapması gereken bir kişi, secdeye varıp varmadığı hususunda tereddüde düşse, sonra secde yapmadığına kanaat getirerek secde yapsa durumu nedir? Böyle kişiye -şüphe sonrasındaki secdesinin fazla olma ihtimaline binaen- ikinci secde gerekli midir?

Kisâî "*Secde etmesine gerek yoktur*" deyince, Ebû Yusuf bu görüşünün illetini sormuş. O da "*Çünkü*" deyip (gramer kuralını) hatırlatmış:

لِأَنَّ الْمُصَغَّرَ لَا يُصَغَّرُ.

İsmi tasgir yapılmış bir isim tekrar tasgir yapılmaz.[7]

Anekdot-2

اِجْتَمَعَ الْكِسَائِـيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْحَنَفِيُّ يَوْمًا فِي مَجْلِسِ الرَّشِيدِ فَقَالَ الْكِسَائِيُّ: مَنْ تَبَحَّرَ فِي عِلْمٍ اِهْتَدَى لِجَمِيعِ الْعُلُومِ. فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ: مَا تَقُولُ فِيمَنْ سَهَا فِي سُجُودِ السَّهْوِ هَلْ يَسْجُدُ مَرَّةً أُخْرَى؟ قَالَ: لَا. قَالَ: لِمَاذَا؟ قَال: لِأَنَّ النُّحَاةَ تَقُولُ: الْمُصَغَّرَ لَا يُصَغَّرُ.

[6] Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Makâmâtü'l-'ulemâ' beyne yedeyi'l-hülefâ' ve'l-ümerâ'*, ed. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferid Mezidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 38.

[7] Ebü'l-Meʿâlî Abdulmelik b. Abdullâh el-Cuveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdulʿazîm Mahmûd ed-Dîb (Cidde: Darü'l-Minhâc, 2007), 2/275.

Bir gün Kisâî ve Muhammed b. el-Hasen el-Hanefî Hârûnürreşîd'in meçlisinde bir araya gelmişler. Kisâî "Her kim bir ilimde derinleşirse diğer ilimlerden de az çok anlar" deyince Muhammed sormuş: Sehiv secdesi yapmakta olan ancak bu esnada yine bir sehivde bulunan kişi hakkında ne diyorsun, böyle biri ikinci defa sehiv secdesi yapmalı mı? Kisâî "*Buna lüzum yok*" deyince Muhammed bu sonuca nereden vardığını sormuş. O da "*(Biz) gramercilerin şöyle bir kuralı var*" deyip kuralı söylemiş:

إِنَّ الْمُصَغَّرَ لَا يُصَغَّرُ.

Küçültülmüş bir isim yeniden küçültülemez.[8]

Anekdot-3

حُكِيَ أَنَّ مُحَمَّدًا قَالَ لِلْكِسَائِيِّ وَكَانَ ابْنَ خَالَتِهِ: لِمَ لَا تَشْتَغِلُ بِالْفِقْهِ مَعَ هٰذَا الْخَاطِرِ، فَقَالَ: مَنْ أَحْكَمَ عِلْمًا فَذٰلِكَ يَهْدِيهِ إِلَى سَائِرِ الْعُلُومِ، فَقَالَ مُحَمَّدٌ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى – إِنِّي أُلْقِي عَلَيْكَ شَيْئًا مِنْ مَسَائِلِ الْفِقْهِ فَخَرِّجْ جَوَابَهُ مِنْ النَّحْوِ.؟ فَقَالَ: هَاتِ، فَقَالَ: مَا تَقُولُ فِيمَنْ سَهَا فِي سُجُودِ السَّهْوِ فَفَكَّرَ سَاعَةً.؟ فَقَالَ: لَا سَهْوَ عَلَيْهِ. فَقَالَ: مِنْ أَيِّ بَابٍ مِنَ النَّحْوِ خَرَّجْتَ هٰذَا الْجَوَابَ؟ فَقَالَ: مِنْ بَابِ أَنَّ الْمُصَغَّرَ لَا يُصَغَّرُ فَتَعَجَّبَ مِنْ فِطْنَتِهِ.

Bir gün imam Muhammed teyzesinin oğlu olan meşhur nahiv alimi Kisâî'ye "*Bu zekanı neden fıkıh ilminde kullanmıyorsun?*" demiş.

Kisâî: Herhangi bir ilimde söz sahibi olduğunda bu bilgi senin diğer ilimlerde de doğruyu bulmanı sağlar.

Muhammed: O halde sana fıkıhla alakalı bir soru sorayım, sen de buna nahiv kuralları üzerinden yanıt ver bakalım, ne dersin?"

Kisâî: Hay hay, sor sorunu.

Muhammed: Sehiv secdesi yaparken hataya düşen kişi hakkında ne dersin? Tekrar secde yapması gerekir mi?

Kisâî bir an düşünüp *"Hayır, tekrar sehiv secdesi yapmasına gerek yok"* demiş.

Muhammed: Peki bu kanaate nahvin hangi kuralından vardın?

Kisâî: Nereden olacak, ism-i tasgire dair [اَلْمُصَغَّرَ لَا يُصَغَّرُ] "*Küçültülmüş isim yeniden küçültülemez*" kuralından.

Bunu duyan İmam Muhammed, Kisâî'nin zekasına hayran kalmış.[9]

---

[8] Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003), 1/407.

[9] Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tabâʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzîʿi, 2000), 1/224; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesʻûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiʿu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerai'* (Beyrut -Lübnân: Daru'l Kütübi'l

Geçen hikâyeler bazı varyantlarında daha didaktik bir forma sokularak, ism-i tasgire ilişkin kural daha farklı bir üslupla da aktarılmıştır. Sözgelimi *Nesru'd-dür*'de yer alan anekdotta ilgili kural "*Tasgirin tasgiri olmaz*" şeklinde dizayn edilmiştir:

قِيلَ لِبَعْضِ النَّحْوِيِّـنَ: مَا تَقُولُ فِيمَنْ سَهَا فِـي سَجْدَتَـيِ السَّهْوِ؟ فَقَالَ:
لَيْسَ لِلتَّصْغِيـرِ تَصْغِيـرٌ.

Bir nahiv bilginine "*Yaptığı sehiv secdesinde tekrar sehve düşen kişi hakkında ne dersin?*" demişler. Şöyle yanıtlamış:

لَيْسَ لِلتَّصْغِيـرِ تَصْغِيـرٌ!

Tasgirin tasgiri yoktur![10]

Yukarıda birkaç varyantını verdiğimiz hikâyenin aksi yönde kurgulanmış bir örneği de söz konusudur. Buna göre bir fıkıh sorusu bir gramer kaidesiyle cevaplanmak yerine, bir gramer problemi bir fıkıh kaidesiyle çözülmektedir. Yine *Nesru'd-dür*'de yer alan anekdot şöyledir:

سُئِلَ نَحْوِيٌّ عَنْ تَصْغِيـرِ [عُبَيْدُ اللّٰهِ] فَقَالَ: لَيْسَ فِـي سَجْدَتَـيِ السَّهْوِ سَهْوٌ.

Nahivcinin birine [عُبَيْدُ اللّٰهِ] kelimesinin ism-i tasgiri sorulmuş. Yanıtı şu olmuş: Sehiv secdesinde sehiv olmaz![11]

Yukarıda belirtildiği üzere, ism-i tasgir kalıbının kullanılma amaçlarından biri de miktar ve hacmi küçültmek suretiyle bir talebin karşılanma olasılığını yükseltmektir. Dilenci jargonunda sık rastlanan bu üslup muhatabı ihsan yönünde harekete geçirici bir etkiye sahiptir. Aşağıdaki anekdot bu kalıbın yarattığı duygusal etkiyi istismara kalkan birinin, benzer bir taktikle alt edilişini konu almaktadır:

قَالَ شَخْصٌ لِآخَرَ: أَتَيْتُكَ فِي حُوَيْجَةٍ، فَقَالَ: اُطْلُبْ لَها رُجَيْلًا!

Adamın biri diğerine "*Minnacık bir ihtiyaç için kapına geldim*" deyince beriki "*O halde o minnacık isteğin için adamcık bul!*" deyivermiş.[12]

Aynı taktiğe başvuran bir diğer dilenci de yine muhatabından benzer bir cevapla eli boş gönderilmektedir:

ʿİlmiy-ye, 1986), 1/165; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dûkâtî et-Tahtâvî, *Hâşiyetu't-tahtâvî alâ merâkî'l-felâh şerhi nûri'l-îzâh* (Bulak: Matbaʿatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1900), 460.

10 el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/183.

11 el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/183.

12 el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 2/131; Râgıb el-İsfehânî, *Muhâharâtü'l-üdebâ*, 1/645.

قَالَ شَخْصٌ لِآخَرَ: أَتَيْتُكَ فِـي حَاجَةٍ صَغِيـرَةٍ. فَقَالَ: دَعْهَا حَتَّى تَكْبُـرَ!

Bir adam diğerine "*Senden küçücük bir isteğim var"* deyince, beriki "*O halde bırak biraz büyüsün!"* deyivermiş.[13]

Malum olduğu üzere, ism-i tasgiri yapılan bir kelimenin başında iki Vav harfi bir araya geldiğinde, telaffuzdaki estetiğin kaybolması dolayısıyla sorun bir ilâl kaidesiyle çözülmektedir. Buna göre bir araya toplanan iki Vav'dan ilki Hemze'ye dönüştürülmek suretiyle kulak tırmalayan sesletim ortadan kaldırılmaktadır. Klasik nevadir kültüründe buna dair de bir anekdotun varlığına şahit olmaktayız. Şöyle ki:

قَالَ أَبُو زَيْدٍ: قُلْتُ لِلْخَلِيلِ بْنِ أَحْمَدَ: لِمَ قَالُوا فِـي تَصْغِيـرِ [وَاصِلٍ] "أُوَيْصِلٌ" وَلَمْ يَقُولُوا "وُوَيْصِلٌ"؟ فَقَالَ: كَرِهُوا أَنْ تَشَبَّهَ كَلَامُهُمْ بِنَبْحِ الْكِلَابِ!

Ebû Zeyd (öl. 215/830) şöyle rivayet etmiş: Bir gün Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye (öl. 175/791) "*Niçin* [وَاصِلٌ] *kelimesinin tasğirini* [وُوَيْصِلٌ] *değil de* [أُوَيْصِلٌ] *şeklinde telaffuz ediyorlar?*" diye sorduğumda "*Neden olacak?*" demiş "*konuşmaları köpek ulumasına benzetilmesin diye!"*[14]

C. İsm-i Mensûb

Arapça'da bir kabileye, mekâna, mesleğe, dine, mezheb veya meşrebe vs. mensubiyeti ifade etmek için kullanılan özel sarfî forma "İsm-i mensûb" adı verilir. Bu sıyga, ismin sondan bir önceki harfin harekesi kesralanıp akabinde sona şeddeli bir "Yâ" eklenmesiyle elde edilir; [إِسْلَامٌ] - [إِسْلَامِيٌّ] İslam dinine mensub, [تُرْكٌ] - [تُرْكِيٌّ] Türk vatandaşı, [هَاشِمٌ] - [هَاشِمِيٌّ] Haşim kabilesinden, [قُدُورٌ] - [قُدُورِيٌّ] çömlek yapan/satan ve [تَجْرِبَةٌ] - [تَجْرِبِيٌّ] tecrübeli örneklerinde olduğu gibi.[15]

Klasik nevadir kaynaklarını taradığımızda konuya dair hiç de azımsanmayacak sayıda bir rivayet malzemesiyle karşılaşırız. Ancak biz burada üç anekdot zikredeceğiz. Bunlardan ilki şair Mütenebbî'nin (öl. 354/965) çocukluk döneminde, Zehebî (öl: ?) adındaki devrin bir kadısını hicvetmek üzere inşad ettiği beyitlerde yer almaktadır:

لَمَّـا نُسِبْتَ فَكُنْتَ ابْنًـا لِغَيْـرِ أَبِ ثُـمَّ اخْتُـبِرْتَ فَلَـمْ تَرْجِـعْ إِلَـى أَدَبِ

[13] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/645.

[14] Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-âhbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 2/176.

[15] İsm-i mensûb yapılacak kelimenin sonunda yuvarlak "Te" harfi varsa nisbet "Yâ"sı getirildiğinde bu "Te" harfi düşürülür.

سُمِّيتَ بِـالذَّهَبِيِّ الْيَوْمَ تَسْمِيَـةً مُشْتَقَّةً مِنْ ذَهَابِ الْعَقْلِ لَا الذَّهَـبِ

Hacet olunca nispete, o nispet sende "soysuz" oldu
Sonra sınandın hayatında, ama bir vasıf hak etmedin sen
Bugün Zehebî namın, elhak sarih ve doğru
"Altın"dan değil lakin, türemen: "cinnet"ten. [16]

Arap dili âlimi Vâhidî (öl. 468/1076) *Şerhü'l-vâhidî li dîvâni'l-mütenebbî* isimli eserinde bu beyitleri şerh ederken şunları söyler:

هٰذَا الْبَيْتُ جَوَابٌ لِمَا فِي الْبَيْتِ الْأَوَّلِ، يَقُولُ: لِمَا لَمْ يُعْرَفْ لَكَ أَبٌ وَلَمْ يَكُنْ لَكَ أَدَبٌ تُعْرَفُ بِهِ سُمِّيتَ الْيَوْمَ بِالذَّهَبِيِّ أَيْ أَنَّ هٰذِهِ النِّسْبَةَ مُسْتَحْدَثَةٌ لَكَ، لَيْسَتْ بِمُورَثَةٍ، وَاشْتِقَاقُهَا مِنْ ذَهَابِ الْعَقْلِ لَا مِنَ الذَّهَبِ.

İkinci beyit, ilk beytin cevabı mahiyetindedir. Beyitlerde kastedilen mana: Pederinin kim olduğu bilinmediğinden ve meşhur bir vasfın da olmadığından sana "Zehebî" denildi. Yani bu nispet senin için özel türetilmiş olup atalarından miras bir nam değildir. İştikakı da "*altın*" anlamındaki [ذَهَبٌ]' ten değil "*aklın başdan gidişi*" anlamındaki "[ذَهَابُ الْعَقْلِ]'dendir.[17]

İsm-i mensubun tipik şeklî özelliği son harfinin şeddeli bir "YE", makablininse kesra oluşudur. Ancak bu yapı, nakıs ve lefif fiillerden [فعيل] vezninde türeyen sıfat-ı müşebbehelerle ortak bir görünüm arz eder. Dolayısıyla bu iki yapıyı anlamdan hareketle de birbirinden ayırt etmek icap eder. Zemahşerî (öl. 538/1144), Kur'ân ayetine raferanslı bir hikâyesinde bu temyiz yeteneğinden yoksun bir malumatfuruşun içine düştüğü komik yanılgıya dikkat çekmektedir:

سُئِلَ رَجُلٌ يَتَعَالَمُ عَنِ النِّسْبَةِ إِلَى "اللُّغَةِ" فَقَالَ: مَا أَبْيَـنَ الْجَوَابَ وَأَظْهَرَ الْحَقَّ، أَمَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ﴾.

Çok bilmiş bir adama [اَللُّغَة] kelimesinin ism-i mensubunun nasıl geldiği sorulmuş. "*Cevap o kadar ayan beyan, hak o kadar aşikâr ki (beyler)*" dedikten sonra aşağılayarak "*Hakkın*

﴿إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ﴾

Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın! (Kasas: 18)

kelamını da mı işitmediniz (bre nadanlar!)" deyivermiş.[18]

---

16 el-Vâhidî Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî - thk., Dr. Yâsîn el-Eyyûbî, *Şerhü'l-vâhidî li dîvâni'l-mütenebbî* (Beyrut: Dâru'r-râid el-'Arabî, 1999), 120.

17 el-Vâhidî, *Şerhü'l-vâhidî li dîvâni'l-mütenebbî*, 120.

18 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *Rebîʿu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr* (Beyrut: Muessesetü'l-Alemî, 1991), 2/35.

Görüleceği üzere burada asıl açık olan, çok bilmiş adamın cehaletidir. O, Tekid Lamı ile Sıfat-i Müşebbehe veznindeki "[غَوِيٌّ] azgın" kelimesinden oluşan "[لَغَوِيٌّ] terkibini, lügatçi manasındaki "[لُغَوِيٌّ]" ile karıştırmıştır.

Bir sarf kalıbı olarak ism-i mensub, Arap kültüründe, bir sosyal zümreye ya da bir kabileye mensubiyeti ifade etmek üzere de yaygın biçimde kullanılır; Nümeyroğulları'na mensuplar için "Nümeyrî"; Hâşimî sülalesine mensuplar için "Hâşimî"; Temimoğullarına mensup olanlar için de "Temîmî" denilmesi gibi. Birkaç klasik kaynakta yer alan aşağıdaki anekdot, hangi kabileye mensup olduğunun bilinemediği sahipsiz bir çocuğun nispetine karar vermede başvurulan yöntemin komikliği üzerinedir. Nesep yoluyla belirlenmesi gereken nispet tanımlaması, bir budalanın tavsiyesiyle sıra dışı bir uygulamaya başvurularak yapılmaktadır. Ensab alimi Ebû Cafer Muhammed b. Habîb'in (öl. 245/860) rivayet ettiği hadise şöyledir:

حَكَى أَبُو جَعْفَرٍ أَنَّ رَاسِبًا وَطُفَاوَةَ اخْتَصَمُوا إِلَى هَبَنَّقَةَ الَّذِي يُضْرَبُ بِهِ الْمَثَلُ فِي الْحُمْقِ، كُلٌّ مِنْهُمَا يَدَّعِي رَجُلًا أَنَّهُ مِنْهُمْ، فَقَالَ: أَلْقُوهُ فِي نَهْرِ الْبَصْرَةِ، فَإِنْ طَفَا فَطُفَاوِيٌّ وَإِنْ رَسَبَ فَرَاسِبِيٌّ.

> Râsib ve Tufâve kabileleri ahmaklıkta darb-ı mesel olan Hebenneka'nın hakemliğine başvurmuş. Her iki kabile de, (nesebi belirsiz) bir adamın kendi kabilelerinden olduğunu iddia etmekteymiş. (İddiaları dinleyen) Hebenneka çözüm için orada bulunanlara şunu tavsiye etmiş: O zatı nehre atıp bakın.
>
> Şayet su yüzeyinde askıda kalabiliyorsa [طُفَاوِيّ](Tufâveli)dir.
> Yok yüzemeyip dibe çöküyorsa bu takdirde de [رَاسِبِيّ](Râsibli)dir.[19]

Görüldüğü üzere meşhur ahmak Hebenneka, hayati bir konuda karar verirken kelimenin lügavi anlamını merkeze alarak komik bir duruma imkân sağlamaktadır.

D. Muzâraat Harflerinin Harekesi

Arapçada "ihbârî fiiller" iki kategoridir: Mazi (geçmiş zaman) ve Muzâri (şimdiki hal ve geniş zaman). Muzâri bir fiilin en belirgin özelliği, başında mazi siyganın harflerine ek olarak "muzâraat harfleri" adını verdiğimiz "Ya [ي]", "Ta [ت]", "Hemze [أ]" ve "Nun [ن]" harflerinden birinin bulunmasıdır. Muzâraat harfi mazisi dört harfli olan fiillerde

[19] Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, ed. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 38/497.

dammeli; diğer tüm fiillerde ise fethalı okunur.[20] Genel kural bu olmakla birlikte muzâraat harflerini -şaz olarak- kesralı okuyan kimi Arap kabileleri de olmuştur. [تَلْتَلَة] tabir olunan bu uygulamanın görüldüğü kabilelerden biri Emevî devri şairlerinden Leylâ el-Ahyeliyye'nin (öl. 86/705'ten sonra) mensubu olduğu Behrâ idi.

Ne var ki bu kullanım özellikle "Fâel-fiil"in, dört muzâraat harfinden biri olduğu "Ecvef-Yâî" maziler ile mücerred veya mezid kimi muzari siygalar arasında birtakım karışıklıklara yol açabilmektedir. Klasik nevadir eserlerinde konuya dair popüler bir örnek, ilk defa Harîrî'nin (öl. 516/1122) *Dürretü'l-gavvâs*'ında zikrettiği, akabinde Demirî'nin (öl. 808/1405) *Hayâtü'l-hayevân*'ında ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (öl. 1093/1682) *Hızânetü'l-edeb*'inde tekrarlanan ve Leylâ el-Ahyeliyye ile Şa'bî (öl. 104/722) arasında geçtiği rivayet olunan şu hikayedir:

(إِنَّ لَيْلَى الْأَخْيَلِيَّةَ ...) اسْتَأْذَنَتْ عَلَى عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ، وَبِحَضْرَتِهِ الشَّعْبِيُّ، فَقَالَ لَهُ: أَتَأْذَنُ لِي -يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ- فِي أَنْ أُضْحِكَكَ مِنْهَا؟ فَقَالَ: اِفْعَلْ؛ فَلَمَّا اسْتَقَرَّ بِهَا الْمَجْلِسُ قَالَ لَهَا الشَّعْبِيُّ: يَا لَيْلَى، مَا بَالُ قَوْمُكِ لا يَكْتَنُونَ؟ فَقَالَتْ لَهُ: وَيْحَكَ، أَمَا نِكْتَنِي؟ بِكَسْرِ حَرْفِ الْمُضارَعَةِ، فَقَالَ لَهَا: لَا وَاللّٰهِ، لَوْ فَعَلْتُ لَاغْتَسَلْتُ، فَخَجِلَتْ عِنْدَ ذٰلِكَ، وَاسْتَغْرَقَ عَبْدُ الْمَلِكِ فِي الضَّحِكِ.

Bir keresinde Leylâ el-Ahyeliyye Halife Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna girmek için izin istemiş. O sırada huzurda Şa'bî varmış. Şa'bî "*Şu hatunu makaraya sararak Zatı âlinizi eğlendirmemi ister misiniz, ey Emir?*" demiş, o da kabul etmiş. Leylâ meclise dahil olunca Şa'bî ile arasında şöyle bir diyalog yaşanmış:

Şa'bi: Sizinkiler ne diye künye kullanmıyor ki?

Leylâ: (Muzârilik harfini kesreyle okuyarak) Ne demek, kullanmaz olur muyuz?!

Şa'bi: Vallahi, bunu ben yapsam kesin gusül alırdım!

Bunu duyan Leylâ (söylediğinin ne yönde çarpıtıldığını fark edince) büyük mahcubiyet yaşayadursun, Halife Abdülmelik de kahkahadan kırılmış.[21]

---

[20] Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, ed. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: y.y., 1963), 34.

[21] Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Basrî el-Harîrî, *Dürretü'l-ğavvâs fî evhâmi'l-havâs*, thk. Arafât Matracî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1998), 224; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdulmuʾmin el-Kaysî Ebü'l-Abbâs eş-Şerîsî, *Şerhu makâmâti'l-harîrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2006) 3/186; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, 2/344; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-ʿarab* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1997), 11/467.

Şa‘bî’nin anekdotta yer alan [يَكْتَنُونَ] ifadesi sülasi kök [كَنَى-يَكْنِي]’nin ifti‘al babı [اِكْتَنَى-يَكْتَنِي]’den türeme bir siyga olup “*künye kullanmak/künyelenmek*” anlamındadır.

Belirtilen muzâri, cemi müzekker bir siyga olup -tüm iftiâl vezinlerinde olduğu üzere- muzâraat harfi de fethalı okunmaktadır. Ancak Leylâ [نِكْتَنِي] derken esasen [نَكْتَنِي] “künyelenme” anlamını kastetmiş, lakin kabilesine özgü teltele sebebiyle böyle bir okumaya yönelmiş, siyga da gayri ihtiyari olarak “*biriyle beraber olmak, cima etmek*” anlamındaki [نَاكَ-يَنِيكُ] kökünden türeme bir fiile dönüşüvermiştir.

E. Bap Değişikliğinden Kaynaklanan Anlam Değişmeleri

Arapça sülasi fiil köklerinin temel altı bapta geldiğini, aynı maddede bap değişikliği söz konusu olduğunda bunun manaya da tesir edebildiğini biliyoruz. Arap gramerinin özellikle Sarf branşının ilgilendiği bu konuya dair onlarca anekdot, ulema ve üdeba meclislerinde hem didaktik amaçla hem de bir nükte vesilesi olarak aktarılagelmiştir. Esasen sülasi fiillerin yanlış bapta telaffuzu meselesi öteden beri sadece ulema sınıfının değil, Arap diline vakıf herkesin dikkatini çeken, tashihe ihtiyaç duydukları, yerine göre bir latife unsuru olarak değerlendirdikleri bir konuydu. Örneğin Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid Hasan el-Basrî (öl. 110/728), kendisine fıkhi bir mevzu danışmak üzere gelen ve ifade-i meram sırasında 1.Bap bir fiili alışkanlığı üzere 2.Bap şeklinde okumaya kalkınca bir ihtarda bulunma gereği duyar. Şöyledir anekdot:

قَالَ رَجُلٌ لِلْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ: يَا [**بُو سَعِيدٍ**]، أَنَا [**أَفْسِي**] فِي ثَوْبِي وَأُصَلِّي، هَلْ يَجُوزُ؟ قَالَ: نعَمْ، لَا أَكْثَرَ اللّٰهُ فِي الْمُسْلِمِينَ مِثْلَكَ، نُطْقًا وَخُلُقًا!

> Adamın biri Hasan-ı Basrî Hazretlerine gelerek “*Efendim, bendeniz şalvarıma yelleniyor, sonra kalkıp o şalvarla namaz kılıyorum. Ne dersiniz?*” diye sormuş. Ancak bunu yaparken münadayı [أَبَا سَعِيدٍ] yerine [بُو سَعِيدٍ] şeklinde merfû okuduğu gibi baştaki Hemzeyi de lüzumsuz yere hazfetmiş. Keza sessiz yellenmeyi ifade eden 1.Bap fiil [أَفْسُو]’yu 2.bapmışçasına [أَفْسِي] şeklinde okumuş.
>
> Hasan-ı Basrî, karşısındaki nâdânın paldır küldür çam devirdiğini görünce “*Bunda bir beis yok*” deyip sonra da “*Allah senin gibi dili ve ah-*

lakı pespaye kimselerin köküne kıran getirsin!" şeklinde bir beddua savurmuş.[22]

Arap sarfındaki türlü fiil baplarından uygun olanı tercihi edememenin temel bir sebebi bu hususta eğitim al(a)mamış olmak gibi görünmektedir. Sülasi bir kökün ism-i mef'ûlü ile mezit bir fiilin ism-i mef'ûlünü birbirine karıştıracak düzeyde temel bilgi eksikliği kimi durumlarda iletişim hatalarına dahi yol açabilmektedir. Sözünü ettiğimiz türden bir örneğin adresi bu defa Âbî'nin *Nesru'd-dür'*ü ve didaktik amaçla da değerlendirilen hikâyede dilin kullanımı hususunda rehberlik eden kişi de, bu hususdaki hassasiyetiyle bilinen Hasan-ı Basrî:

قَالَ رَجُلٌ لِلْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ: إِنَّ هٰذَا الرَّجُلَ قَدْ زَوَّجَ أُمَّهُ مِنْ رَجُلٍ نَبَطِيٍّ. فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا [أَبُو] سَعِيدٍ، هٰذَا [مَحْرُومٌ]؟ يُرِيدُ "مُحَرَّمٌ" فَقَالَ الْحَسَنُ: كَذَا أَشْتَهِي أَنْ تَكُونَ لُغَةُ مَنْ زَوَّجَ أُمَّهُ.

Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye gelerek "*Şu adam var ya, anasını bir Nabatî ile evlendirdi*" diye onu kınamaya kalkmış. Bunu duyan adam

يَا [أَبُو] سَعِيدٍ، هٰذَا [مَحْرُومٌ]

Ne var bunda Ebû Saîd, mahrum mu ki?

deyince (hem münadanın mansup yerine merfû yapıldığını hem de tef'îl babından getirilmesi gereken [مُحَرَّمٌ] sözcüğünün sülasi ism-i mef'ûl siygada [مَحْرُومٌ] ifade edildiğini gören) Hasan-ı Basrî "*Anasını Nabatîyle evlendirenden başka ne beklersin ki?*" deyivermiş.[23]

Arap dilinde bir fiilin belirli bir siygada ifade ettiği anlam farklı siygalara aktarıldığında değişkenlikler gösterir. Bu bazen teaddî (geçişli), bazen mutâvaat (dönüşlü), bazen müşareket, bazen de mübalağa olur. Arap dilinin kullanım inceliklerini bilenler bu noktada selikadan maada özel bir hassasiyet de gösterirken, bap değişimlerinin neden olduğu nüanslara yeterince vâkıf olmayanlar zaman zaman baltayı taşa vurabilmektedir. Bunun güzel bir örneği iki farklı baptan (müfâale ve tef'îl) okunduğunda ortaya çıkan radikal anlam değişmesini merkeze alan klasik bir anlatıdır:

أُنْشِدَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنِ طَاهِرٍ:

أَلَا قَاتَلَ اللّٰهُ الرَّكَائِبَ إِنَّـمَا تُفَرِّقُ بَيْـنَ الْعَاشِقَيْـنِ الرَّكَائِبُ

[22] Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/178.

[23] Âbî, *Nesru'd-dür,* 5/179.

فَقَالَ: كَانَ يَنْبَغِي أَنْ تَقُولَ: أَلَا قَتَّلَ اللّٰهُ الرَّكَائِبُ.

Rivayete göre bir keresinde Abdullah b. Tâhir'e (öl. 230/844) -Kays b. Mülevvah'ın (öl. 70/690 [?])-

أَلَا قَاتَلَ اللّٰهُ الرَّكَائِبَ إِنَّـمَا تُفَرِّقُ بَيْـنَ الْعَاشِقَيْـنِ الرَّكَائِبُ

Allah belasını versin üzengilerin
Tek yaptıkları: açmak arasını sevenlerin

mealindeki şiiri okunduğunda hemen "*Şöyle demeliydin*" deyip okumuş:

أَلَا قَتَّلَ اللّٰهُ الرَّكَائِبَ ...

Allah üzengileri kahr-ı perişan etsin
Tek yaptıkları: açmak arasını sevenlerin[24]

Dikkat edilirse Abdullah burada esasen dua anlamı ifade ederek "*beğeni ve taaccüp*" bildirdiği hâlde[25] zamanla beddua anlamı kazanan [قَاتَلَ اللّٰهُ] tabirinin[26] asli manasını dikkate vererek muhataba itiraz etmekte;[27] basit bir bap değişikliğine gidilmek suretiyle de bu hatanın izale edilebileceğine dikkat çekmektedir.

Bazen de [إِفْعَال] babından gelen bir fiil sülâsî mücerretmiş gibi okunarak kendisindeki müteaddilik alınmakta, bu durum da ibarede ciddi bir anlam kaymasına yol açmaktadır. Vülgarize bir üslupla anlatılmaya müsait oluşu dolayısıyla mücûn kategorisinde de yorumlanan aşağıdaki anekdot pek çok nevadir kaynağında yer almaktadır:

قَرَأَ سَابِقٌ اَلْأَعْمَى (وَلَا [تَنْكِحُوا] الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا) فَقَالَ ابْنُ خَاقَانٍ: وَإِنْ آمَنُوا أَيْضًا لَمْ نَنْكِحْهُمْ!

Rivayete göre [اَلْأَعْمَى] "*Kör*" lakaplı Sâbık (?)

﴿وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِيـنَ حَتَّى يُؤْمِنُوا﴾

---

[24] İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite* (Kahire: y.y., 1996), 13.

[25] Ebü'l-Hüseyn İbn Fâris, *Muʿcemü mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: el-Müʾessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme li't-Teʾlîf ve'l-Enbâʾ ve'n-Neşr – ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Teʾlîf ve't-Terceme, 1964), 3/63; Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/490. Hz. Peygamberin bizzat Cebrail'i (a.s.) kast ederek bu hitabı kullandığına ilişkin zayıf bir rivayet için bkz. Alâuddîn Alî b. Hüsâmüddîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfûrî el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ʿummâl*, thk. Bekrî Hayyânî (b.y.: y.y., 1981), 3/743.

[26] Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî Alâuddîn el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/61; Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğati'l-ʿArabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l- Arabi fî kelâmihâ* (b.y.: y.y., 1997), 150.

[27] [قَاتَلَكَ اللّٰهُ، قَاتَلَهُ اللّٰهُ] gibi tabirlerin tezat anlamlarına ilişkin diğer açıklama ve kullanımlar için bkz. Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nîsâbûrî, *Garâîbü'l-kur'ân ve regâîbü'l-furkân*, ed. Zekeriyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye., 1995), 1/49; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mirʿab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 2001), 15/351; Ebû Süleyman Muhammed Hattâbî, *Eʿlâmü'l-hadîs fî şerhi sahîh-i buhârî*, thk. Abdurrahman Âl-i Suûd (Suûdî Arabistan: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1988), 1/728.

İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle (kadınlarınızı) evlendirmeyin. (Bakara:221)

ayetinde, إِفْعَال babından okunması gereken ﴿وَلَا تُنْكِحُوا﴾ lafzını 2.bap sülâsî bir fiil gibi okuyunca* İbn Hâkân (öl.?) nüktesini yapmış: Bizler, iman etseler dahi onlarla (erkeklerle) nikah kıymayız![28]

Fiil veya fiil soylu bir kelimenin yanlış baptan kullanılarak hataya düşülmesi sadece eğitim hayatının başındaki küttap talebelerine münhasır gaflar değildi elbette. Kimi zaman bir vali veya emirden de bu tür hatalar sadır olabilmekteydi. Eğlenceli hikâye anlatımının yanı sıra linguistik faydayı da gözeten birkaç didaktik derlemede yer alan aşağıdaki anekdota göre, [إِفْعَال] babından geçişli bir fiil kullanması gerektiği yerde sülasi vezinde geçişsiz fiil kullanma hatasına düşen kişi zamanın Kûfe emiridir:

كَانَ أَمِيرٌ عَلَى الْكُوفَةِ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ، وَكَانَ لَحَّانًا. فَاشْتَرَى دُورًا مِنْ جِيرَانِهِ لِيَزِيدَهَا فِي دَارِهِ. فاجْتَمَعَ إِلَيْهِ جِيرَانُهُ فَقَالُوا لَهُ: أَصْلَحَكَ اللّٰهُ، هٰذَا الشِّتَاءُ قَدْ هَجَمَ عَلَيْنَا فَتُمْهِلَنَا إِنْ رَأَيْتَ حَتَّى يُقْبِلَ الصَّيْفُ وَنَتَحَوَّلُ، فَقَالَ: لَسْنَا [بِخَارِجِيكُمْ] يُرِيدُ بِمُخْرِجِيكُمْ.

Haşim oğullarından bir Kûfe emiri varmış, bu zat paldır küldür dil hataları yaparmış. Bir keresinde evini büyütmek için komşularının evlerini satın almış. Komşuları emirin huzuruna varıp şu mealde dil dökmüş: Allah size afiyet versin Efendimiz. Malum kış bastırdı, münasip görürseniz yaza kadar evimizde kalsak, havalar ısınınca taşınırız.

(Bap farklarının yol açtığı anlam değişmelerinden bihaber) emirin yanıtı [لَسْنَا بِخَارِجِيكُمْ] olmuş. Hâlbuki "*Zaten sizi çıkaracak değiliz*" demek isteyen emirin kastı: [لَسْنَا بِمُخْرِجِيكُمْ] idi.[29]

Arap sarfında [إِفْعَال] babı teaddî [أَنْزَلَ], vicdân [أَبْخَلَ], izâle [أَشْكَى], nisbet [أَكْفَرَ], haynûnet [أَزْوَجَ], sayrûret [أَوْرَقَ] ve kesret [أَشْجَرَ] manalarından başka, ayrıca belirli bir mekâna girmeyi anlatan dühûl [أَعْرَقَ] manasını da vermektedir. Bunlar içerisinde en yaygın kullanılan anlam şüphesiz "teaddî"dir. İlginçtir ki Harîrî, her talebenin zihninde çok

* Bu durumda ayetin manası Müslüman erkeklere hitaben "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle evlenmeyin" şeklinde olmaktadır.

[28] Ebü'l-Meʿâlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn Bahâuddîn el-Bagdâdî İbn. Hamdûn, *et-Tezkiratu'l-hamdûniyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 9/449.

[29] Ebü'l-Ferec el-Meʿâfî b. Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Cerîrî en-Nehrevânî el-Meʿâfî b. Zekeriyyâ, *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsıhü'ş-şâfî*, ed. Abdulkerîm Sâmî el-Cundî (Beyrut: y.y., 2005), 349; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn* (Lübnan: Dâru'l-fikr el-Lübnânî, 1990), 129.

iyi yer etmiş ifâl bâbının bu meşhur anlamını bir söz oyununda manipülasyona uğratarak, bundan didaktik bir lügaz türetmeyi dahi başarmıştır. İlim camiasında "*Harîrî'nin Fetvaları* [فُتْيَا الْعَرَبِ]" adıyla bilinen meşhur lügaz serisinde soru-cevap formatında dizayn edilmiş dil nüktesi şöyledir:

- هَلْ يَجِبُ الْغُسْلُ عَلَى مَنْ أَمْنَى؟
- لَا، وَلَوْ ثَنَّى.

Son derece basit bir soru ve ona verilmiş basit bir cevap izlenimi veren metin, ibaredeki [أَمْنَى] kritik sözcüğü dolayısıyla iki türlü anlamaya imkân tanımaktadır. Bunlardan ilkine göre, [غُسْل] sözcüğü ilk planda [أَمْنَى] fiilinin "er suyu" ile ilişkisini hatıra getirip lügattaki [أَخْرَجَ الْمَنِيَّ] manasını çağrıştırmakta; buna göre de soru teknik olarak "*inzal olan kişiye (meniyi çıkarana) gusül gerekir mi?*" şeklini almaktadır. Ancak yanıtta "*Hayır, velev bu işi iki kere yapsın!*" denilmesi kafaları karıştırmakta ve ibare bir bilmeceye dönüşmektedir.

Meselenin aslı şudur: Harîrî'nin [أَمْنَى] fiilini burada tercihi bilinçli bir yönelimdir. Zira o, fiilin "*meniyi çıkartmak*" manasını değil de, yukarıda belirttiğimiz "*bir mekâna gelmek/girmek*" anlamındaki "dühûl"ü kast ederek bu lügazı kurgulamış görünmektedir. Dolayısıyla bilmece şu şekilde deşifre edilmelidir:

هَلْ يَجِبُ الْغُسْلُ عَلَى مَنْ أَمْنَى؟

Minâ'ya girene/gelene gusül gerekir mi?

لَا، وَلَوْ ثَنَّى.

İki kere girse dahi, hayır.[30]

F. Tekil Kelimeye Çoğul Anlam Yükleme

Arap dilinde harflerinin dizilişi ve yazılışı bakımından aynı olan bazı kelimeler mevcuttur ki -okumaya bağlı olarak- bunların bazıları tekil bazıları ise çoğul kipindedir. Bu noktada tekillik veya çoğulluğu belirleyen kıstas harekeler olmaktadır. Ancak özellikle klasik metinlerde harekeleme işlemi mevcut olmadığından, keza imla konusu da yeterince olgunlaşmadığından bu tür kelimelerin hangi vezinde olduğunu kestirmek mümkün olamaya-

[30] Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Basrî el-Harîrî, *el-Makâmât* (Beyrut: y.y., ts.), 329; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 39/562.

bilmektedir. Yine bu noktada doğru bir okuma için müfret ve cemi kalıplarına hâkim olmanın yanı sıra cümlenin siyakına da vakıf olmak önem arz etmektedir.

Konuya dair tipik bir örnek [اخْبَار] lafzıdır. Bu kelime if'âl babından mastar olarak [إِخْبَار] şeklinde *tekil* okunabileceği gibi, ef'al kalıbında [أَخْبَار] şeklinde *çoğul* da okunabilmektedir. Bu noktada iki kipi birbirinden ayıran alamet-i farika baştaki hemze harfinin harekesidir. Ancak bazen iki ayrı sözcük herhangi bir alamet-i farika bulunmaksızın tamamen aynı şekilde yazılmakta, harekelenmekte ve okunmaktadır. Sözgelimi birinin tekil diğerinin çoğul formda geldiği, aralarında şekli aynilik bulunan iki sözcük okur açısından problem teşkil edebilmektedir. Bu ve benzer durumlarda ayırt edici yegâne unsur kelamın akışı anlamında kullandığımız konteks yani siyak-sibaktır. İşte, muhatabın kelamın sevk ediliş sebebine, öncesine ve sonrasına yeterince vakıf olamadığı durumlarda yanlış anlamalar ortaya çıkabilmekte bu da mizahî anlatılara zemin hazırlamaktadır. Buna dair güzel bir örnek [خِيَار] sözcüğünün iki farklı okunma varyasyonuna dairdir. Şöyledir hikâye:

مَرَّ بَعْضُ الصُّوفِيَّةِ بِبَغْدَادَ، وَإِذَا بِسُوقِيٍّ يُنَادِي: اَلْخِيَارُ عَشَرَةٌ بِدِرْهَمٍ، فَلَطَمَ الصُّوفِيُّ وَجْهَ نَفْسِهِ وَقَالَ: إِذَا كَانَ الْخِيَارُ عَشَرَةً بِدِرْهَمٍ فَكَيْفَ بِالشِّرَارِ؟!

> Bir sufinin yolu Bağdat'a düşmüş. Sokakta bir esnafın "*Hıyarın onu bir dirheme!*" şeklinde bağırdığını duymuş. (Satıcının salatalık manasında kullandığı [اَلْخِيَار] kelimesini '*hayırlı'* lafzının çoğulu olarak algılayan) sufi hemen kendini tokatlayıp dövünerek "*İşe bak yahu*" demiş "*İyi insanların onu bir paraya ise kötü insanların durumu nice olur*?!"[31]

G. Naht

Lügatte "*yontmak, yontarak biçim vermek, budamak, ucundan kenarından kesmek*" anlamlarına gelen [نَحْت] teriminin Arap dil biliminde sinonimi iştikâk-ı kübbâr (*el-iştikâku'l-kübbâr*)'dır. Araplar marangozun bir şeyin yüzeyini yontarak düzleştirmesini anlatmak üzere [نَحَتَ النَّجَّارُ الْخَشَبَ وَالْعُودَ] tabirini kullanır. Odun veya ahşap dışında, Ne-Ha-Te sülasi kökü taş ve kayaları yontmayı anlatmak üzere de kullanılır. Nitekim bir ayette

﴿وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ﴾

Dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz. (Şuarâ: 26/149)[32]

---

31 el- Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/280.

32 Ali Belâsî, Muhammed es-Seyyid. "*Arap Dilinde Naht*". Trc. Mehmet Ali Şimşek. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (ARALIK-2003): 407-416.

denilmektedir. Marangozun ahşap parçaları kesip yontmak, sağını solunu düzeltip birleştirmek suretiyle yeni bir mamül meydana getirmesi işlemini andırdığı için nahiv ilminde de birden fazla sözcükten yeni bir sözcük sentezlemeye de bu ad verilmiştir. Bu yolla elde edilen kelime [مَنْحُوت], kendisinden türetme yapılan asla da [مَنْحُوتٌ مِنْهُ] adı verilir. Sözgelimi "*Bismillâhirrahmânirrahîm*" terkibinden "b, s, m, l" harflerini alarak [بَسْمَلَ] "*Bismillah dedi*" fiilinin türetilmesi naht olgusunun en çarpıcı örneklerinden birisidir.[33]

Bazen iki kelimenin her birinden harfler, bazen de cümleyi teşkil eden kelimelerden birkaçı atılmak suretiyle yapılan naht, hem bir çeşit icaz ve kısaltma yöntemi hem de yeni sözcükler türetmek suretiyle dilin gelişimini temin yollarındandır. Dil bilginlerine göre nahtın en çok uygulanan üç şekli şunlardır:

1. Fiil Nahtı: "*Fa'lele*" kalıbına sokularak yapılan naht. Daha çok dinî alamet ve dualarda kullanılır. [هَلَّلَ: قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ] "*La İlâhe illallah dedi*" örneğinde olduğu gibi.
2. İsim Nahtı: İki kelimenin harflerinden bazılarını alıp yeni bir isim üretmek. Örneğin "*taş, kaya*" anlamında kullanılan [جَلْمُود] kelimesinin [جَلْدٌ] "*katı, sağlam*" ve [جَمَدٌ] "*buz*" kelimelerinden türetildiği gibi.
3. Nispet Nahtı: Bir yere veya bir kabileye veya iki şeye birden nispet için kullanılır. "*Abdülkays-Abkasî*" örneğinde olduğu gibi.

Nahte uğrayan sözcük daha önce hiç bilinmeyen, türedi bir terim olduğundan başlangıçta garipsenebilmektedir. Halk dil zevkinin onayını almamış, tamamen bireysel tercih ve şahsi zevkle sınırlı naht çabalarının pek kabul görmediği söylenebilir. Aşağıdaki meşhur Ebü'l-Aynâ (öl. 283/896) anekdotunda, tamamen kişisel bir naht uygulamasının, yerine göre sahibini nasıl zor duruma düşürebileceği hikâye olunmaktadır:

دَخَلَ أَبُو الْعَيْنَاءِ عَلَى ابْنِ مَنَارَةَ الْكَاتِبِ وَعِنْدَهُ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ بْنُ الْمَـرْزُبَانِ. فَقَالَ لِابْنِ مَنَارَةَ: أُحِبُّ أَنْ أَعْبَثَ بِأَبِـي الْعَيْنَاءِ. فَقَالَ لَهُ: لَا تَقُومُ بِهِ. فَأَبَـى إِلَّا الْعَبَثَ بِهِ، فَلَمَّا جَلَسَ أَبُو الْعَيْنَاءِ قَالَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ؛ لِـمَ لَبِسْتَ جُبَّاعَةً؟ قَالَ: وَمَا

[33] Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Naht". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

الْجُبَّاعَةُ؟ قَالَ: اَلَّتِي مَا بَيْـنَ جُبَّةٍ وَدُرَّاعَةٍ. قَالَ أَبُو الْعَيْنَاءِ: لِأَنَّكَ صَفْدِيمٌ. قَالَ: وَمَا صَفْدِيمٌ؟ قَالَ: اَلَّذِي هُوَ مَا بَيْـنَ صَفْعَانَ وَنَدِيمٍ.

Bir keresinde şair Ebü'l-Aynâ, o sırada Ebû Abdullah İbn Merzübân'ın (öl.?) misafiri olduğu İbn Menâre'nin (öl.?) yanına varmış. İbn Merzübân "*Şuna bir takılayım, ne dersin?*" diye sormuş. İbn Menâre "*Hiç bulaşma!*" demişse de beriki diretmiş. Ebü'l-Aynâ içeri girip meclise kurulmuş. İbn Merzübân *"Ne diye üzerine* [جُبَّاعَة] *giydin, Ebû Abdullah?"* deyince Ebü'l-Aynâ taaccüple "*Cübbâ'a ne ki?!*" demiş. İbn Merzübân *"Cübbe* [جُبَّة] *ile önü açık kaftanın* [دُرَّاعَة] *melezi gibi bir şey"* demiş. Bunun üzerine Ebü'l-Aynâ *"O hâlde sen de* [صَفْدِيمٌ]*sin?*" deyivermiş. Afallayan İbn Merzübân "[*Safdîm*] *ne ki?"* deyince, Ebü'l-Aynâ taşı gediğine koymuş: Şamar oğlanı [صَفْعَانُ] ile nedîm [نَدِيم] arası bir şey (şamarlık nedim).[34]

H. Sarf İlminin Zemmi

Sarf ilmi genelde fiillerin tasrifine (çekim) dayandığından, tasrif ameliyesi de müzekker-müennes, müfred-tesniye-cemi, gâib-muhatab-mütekellim siygalarda telaffuz itibariyle olabildiğince çeşitlendiğinden, bu durum hususan fiil çekim egzersizinde ilginç tecrübelere yol açmaktadır. Şöyle ki, Arapça fiil çekim usülünden habersiz olanlar açısından bu işlem oldukça yadırgatıcı bulunmaktadır. Esasen nahiv ilmine dair konular, öteden beri, sarf ilminin fiil ya da isimlerin çekimiyle sınırlı yapısıyla karşılaştırıldığında her zaman daha sempatik bulunmuştur. Buna dair oldukça eski bir örnek, Abdülmelik b. Mervân'ın (öl. 86/705) nahiv hocası Ebû Müslim Sâhibü'd-devle'nin (öl.137/755) deneyimidir. Rivayet şöyledir:

أَنْكَرَ أَبُو مُسْلِمٍ -مُؤَدِّبُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ- التَّصْرِيفَ فَقَالَ

قَدْ كَانَ أَخْذُهُمْ فِي النَّحْوِ يُعْجِبُنِي ... لَـمَّا سَمِعْتُ كَـلَامًا لَسْتُ أَفْهَمُهُ

كَـأَنَّـهُ زَجَـلُ الْـغِـرْبَـانِ وَالْـبُـومِ ... حَتَّى تَعَاطَوْا كَلَامَ الزَّنْـجِ وَالرُّومِ

تَرَكْـتُ نَـحْـوَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْصِمُنِـي ... مِنَ التَّفَحُّمِ فِـي تِلْـكَ الْجَرَاثِـيمِ

Ebû Müslim tasrif (fiil çekimi) ameliyesini garipseyerek şöyle demiş:

Beğenirdim doğrusu başta nahivlerini
Lakin anlaşılmaz laflar duyduğumdan beri
Karga-baykuş sesleri hep koro oldu sanki
Bir kelam eder oldular ki, bir taraf Rum bir taraf zenci

[34] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/231; Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî el-Kayrevânî, *Cemʿü'l-cevâhir fî'l-mülah ve'n-nevâdir* thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 226.

Nahivlerini terk eyleyip dedim: Allahım sen beni koru
Bir avuç mahlûktan ki tümden bozuk akordu.[35]

[35] el-Hamevî, *Muʿcemü'l-ʾudebâ*, 2/761; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Maʿârif, t.s.),125.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV (GRAMER) İLMİYLE ALAKALI MERVİYYAT

A. Fâil

Arap nahvinde fiil cümlesinin en temel iki öğesi eylem [فِعْل] ve özne [فَاعِل] olup geçişlilik [اَلتَّعَدِّي] gösteren fiillerde bunlara nesne [مَفْعُولٌ بِهِ] de eklenmektedir. Gramer analizlerinde kendilerini yan yana sıklıkla gördüğümüz fâil ve meful terimleri, lügavi anlamları öne çıkarılarak bir takım dil şakalarına uygun bir malzeme hâline getirilebilmektedir. Fâil/yapan ve meful/yapılan terimlerine mümkün olan en muzır ve muzip mananın yüklendiği bir örneği İbn Ebû Avn'ın *el-Ecvibetü'l-müskite*'sinde görebiliriz mesela:

> قَالَ أَبُو الْعَيْنَاءِ لِلْحَجَّاجِ الْكَاتِبِ: اِبْنُكَ فِي أَيِّ بَابٍ مِنَ النَّحْوِ؟ قَالَ: فِي بَابِ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ. فَقَالَ: هٰذَا إِذَنْ فِـي بَابِ وَالِدَيْـهِ.
>
> Bir keresinde ünlü nedim Ebü'l-Aynâ, Kâtip el-Haccâc'a (öl.?) "*Oğlun şu an nahvin hangi babında?*" diye sormuş. Haccâc "*fâil-mefûl babında*" deyince Ebü'l-Aynâ esprisini yapmış: "*Desene seninki daha ana babasının kapısından ayrılmamış!*"[36]

Muzipliğin yukarıdakinden geri kalmadığı bir diğer örnekte, Akîl (öl. 60/680) ve Muaviye'nin (öl. 60/680), temelde asabiye zemininde yürüyen bir polemiğe sofistike bir boyut kazandırmak için, son tahlilde gramer terminolojisinden yararlandıkları dikkat çekmektedir:

> دَخَلَ عَقِيلٌ عَلَى مُعَاوِيَةَ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: هَذَا عَقِيلٌ عَمُّهُ أَبُو لَهَبٍ! قَالَ لَهُ عَقِيلٌ: وَهَذَا مُعَاوِيَةُ عَمَّتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ! ثُمَّ قَالَ: يَا مُعَاوِيَةُ، إِذَا دَخَلْتَ النَّارَ فَاعْدِلْ ذَاتَ اليَسَارِ فَإِنَّكَ سَتَجِدُ عَمِّي أَبَا لَهَبٍ مُفْتـرِشًا عَمَّتَكَ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ! فَانْظُرْ أَيُّهُمَا خَيْـرٌ: اَلْفَاعِلُ أَوِ الْمَفْعُولُ بِهِ؟!
>
> Bir seferinde Akîl, Muaviye'nin huzuruna vardığı bir sırada, Muaviye onu dostlarına "*Bu, amcası Ebû Leheb olan Akîl*" şeklinde tanıtmış. Akîl hemen "*Bu da halası odun hamalı olan Muaviye*" deyip yüklenmeyi sürdürmüş: Muaviye! Cehenneme vardığında sol tarafa yönünü dön, hemen oracıkta

[36] el- Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/254; İbn Ebî Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200.

amcam Ebû Leheb'in Odun Hamalı halanla yattığını göreceksin. Şimdi söyle bakalım "*Fâil*" mi üstün, yoksa "*Mef'ûl mü?*"[37]

B. Mef'ûlün Bih

Arap dilinde fiillerin geçişli (müteaddî) oluşunun tipik alameti sayılan nesne [مَفْعُول] fiil cümlelerinin mansup mamullerindendir. Fiil cümlesinin diğer temel öğesi fâille aralarında önemli farklar bulunmaktadır: Fâil kelamda "*umde (vazgeçilemez öğe)*" iken, mef'ûl "fuzlâ" tabir olunan, cümledeki varlığı veya yokluğu mümkün bir öğedir. Fâil cümle diziliminde genellikle fiilden sonra gelirken, mef'ûl onu takip etmektedir. Eylemi gerçekleştiren "fâil" her cümlede -matuflar hariç- sadece bir tane olabilirken "mef'ûl"de bir teaddûd/çokluk söz konusu olabilmektedir. Klasik nevadir kaynaklarında fiil cümlesinin mef'ûl öğesini merkeze alan bazı anekdotlar bulunmakta ise de, yukarıda belirtilen hususa dair bu kaynaklarda bir anekdota rastlanmamış, buna mukabil popüler kültürün önemli kaynaklarından dijital mecralarda yer alan, klasik olduğu izlenimi veren bir anekdot tarafımızdan tespit edilmiştir. Zemahşerî'nin kendisine yöneltilen bir fıkıh sorusuna bir gramer kuralıyla verdiği ilginç cevabı içeren hikâye şöyledir:

> سُئِلَ الزَّمَخْشَرِيُّ: لِمَاذَا يَجُوزُ لِلرَّجُلِ أَنْ يَتَزَوَّجَ بِأَكْثَرَ مِن امْرَأَةٍ وَلَا يَجُوزُ لِلْمَرْأَةِ الزَّوَاجُ بِأَكْثَرَ مِنْ رَجُلٍ وَاحِدٍ فِي نَفْسِ الْوَقْتِ؟ فَأَجَابَ بِقَاعِدَةٍ نَحْوِيَّةٍ: يَجُوزُ تَعَدُّدُ الْمَفْعُولِ بِهِ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، وَلَا يَجُوزُ تَعَدُّدُ الْفَاعِلِ!
>
> Bir keresinde Zemahşerî'ye "*Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi caizken bir kadın neden aynı anda birden fazla erkekle evlenemiyor (üstad)?*" şeklinde bir soru yöneltilmiş. Zemahşerî bu soruya bir nahiv kuralıyla cevap vermiş: Arap dilinde mef'ûlün taaddüdü (sayıca çokluğu) caizdir, lakin fâilin değil![38]

Mef'ûlü nasp eden âmil bazen ibarede görünürken bazen mahzuf da olabilmektedir. Hazfedilen âmilin ne olduğu kelamın siyak-sibakından anlaşılamıyorsa, mütekellimin meramına veya muktaza-i hale uygun bir fiil takdir edilir. Bu fiillere belirli bir sayı biçmek zorsa da genelde [اِرْحَمْ], [أَذُمُّ], [أَمْدَحُ] veya [أَعْنِي], [أَقْصِدُ] gibi fiillerin takdir edildiği görülmektedir. Sözgelimi [جَاءَنِي زَيْدٌ، الـمِسْكِينَ] cümlesindeki [الـمِسْكِينَ] lafzı siyaka uygun şekilde [اِرْحَمُوا] fiilinin mef'ûlu olarak nasp edilmiştir. Bu inceliğe vakıf

---

[37] Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Abdürabbih, el-*ʿİkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1983), 4/91; Takiyuddîn Ebû Bekir b. Alî b. Abdullâh b. Hicce el-Hamevî el-Ezrârî, *Semerâtü'l-evrâk fî'l-muhâdarât* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-ʿArabiyye, ts.), 1/134.

[38] https://twitter.com/Almarsed729/status/991418268329168896

olmak esasen belirli düzeyde bir gramer bilgisini gerektirmekte olup, aşağıdaki anlatıda bir âmânın kendisinden beklenmeyen bu yöndeki performansı komik bir sahne oluşturmaktadır:

قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ مَحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ اَلْبَـرْبَرِيُّ: مَرَرْتُ بِسَائِلٍ عَلَى الْجِسْـرِ وَهُوَ يَقُولُ: مِسْكِينًا ضَرِيرًا؛ فَدَفَعْتُ إِلَيْهِ قِطْعَةً. وَقُلْتُ لَهُ: لِمَ نَصَبْتَ؟ فَقَالَ: فَدَيْتُكَ، بِإِضْمَارِ "اِرْحَمُوا ".

Ebû Cafer Muhammed b. Cafer el-Berberî (öl.?) anlatıyor: Bir gün köprü üzerinde bir dilenciye rast geldim. Adamcağız "*Şu garibana* [مِسْكِينًا], *şu âmâya* [ضَرِيرًا]" diyerek dileniyordu. Ben hemen kendisine bir sikke uzatıp "*Ne sebepten o iki kelimeyi nasp ettin bakalım*?" diye sordum. Yanıtı şaşırtıcıydı: Gizli bir [اِرْحَمُوا]nun mefulü olması dolayısıyla, cancağızım![39]

C. Münâdâ

Arap gramerinde nidâ harfleri kullanılarak birine seslenmeyi ve o kişiyi çağırmayı ifade eden münada bahsinin irabı, duruma göre birkaç farklı hâl alabilir. Bunlardan birisi de izafet durumunda münadanın (muzâfın) mansup, muzâfun ileyhisinin de hâliyle mecrur oluşudur. Basralı ünlü dilci Ebû Zeyd el-Ensârî, bir seyahat hazırlığı sırasında, hususen bir zümreyi tanımlayan çoğulların iraptan bağımsız kullanılışının örneğini de teşkil eden ilginç bir tecrübesini paylaşmaktadır:

عَنْ أَبِـي زَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: كُنْتُ بِبَغْدَادَ فَأَرَدْتُ الْاِنْحِدَارَ إِلَى الْبَصْـرَةِ، فَقُلْتُ لِابْنِ أَخٍ لِـي: اِكْـتَـرِ لَنَا! فَجَعَلَ يُنَادِي: يَا مَعْشَـرَ [الْمَلَّاحُونَ]، يَا مَعْشَرَ الْمَلَّاحُونَ! فَقُلْتُ: وَيْحَكَ، مَا تَقُولُ جُعِلْتُ فِدَاكَ؟! فَقَالَ: أَنَا مُولَعٌ بِالرَّفْعِ!

Ebû Zeyd el-Ensârî'den şöyle naklediliyor: Bir gün deniz yoluyla Bağdat'tan Basra'ya inmek istedim ve yeğenime "*Benim için -bir gemi/kayık- kirala*" dedim. O da [يَا مَعْشَـرَ الْمَلَّاحُونَ] ey denizciler" diye (cer okuması gereken [الْمَلَّاحُونَ] kelimesini raf okuyarak) bağırmaya başladı. Ben de "*Kurban olayım sana ağzından çıkanı kulağın duyuyor mu senin*" diye çıkıştım. Bunun üzerine yeğenim "*Ne yapayım amcacığım*" dedi. "*Raf irabına tutkunum/bırakamıyorum.*"[40]

---

[39] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn*, ed. Bisâm Abdulvehhâb el-Cânî (Beyrut: y.y., 1997), 100; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-ezkîyâʾ* (b.y.: y.y., ts.), 142.

[40] Hatîb el-Bagdadî, *Târihu Bagdad*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 2002), 10/111; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâʾ fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrâhim es-Sâmerrâî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 101; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 127.

D. Nüdbe/Mendûb

Münâdânın bir çeşidi olan "Nüdbe" kabaca "*Ölenin ardından güzel hasletlerini tadat ederek ağıt yakmak ya da çekilen bir dertten ötürü sızlanmak*" şeklinde tanımlanır. Mendûbun hükümleri genel olarak münada ile aynı olmakla beraber münâdâda yaygın kullanılan edat [يَا], nüdbede ise [وَا]dır. Bazen mendûbun sonuna elif ve vakıf halinde [الهاء] bitişebilir. [41]

Birçok doğu toplumunda görülen ağıt yakma ritüeli Arap kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Asli vazifesi cenaze ortamında bulunanları ağlatmak olan ve Arap terminolojisiyle [نَائِحَة çoğ. نَوَائِحُ veya نَادِبَةٌ çoğ. نَوَادِبُ] adı verilen bir grup kadın icracı için bu uğraşı esasen temel bir meslek hâlini de almıştı. Özellikle vefat eden kişi halife, sultan, emir, vali gibi nüfuzlu bir devlet adamı veya halkın itibar ettiği mühim bir şahsiyet olduğunda mersiye daha da önem kazanmakta, böyle bir mecliste ağıt yakmanın ötesinde icracılar dövünme (صَلْق, حَلْق, شَقّ) faslına da geçmektedir. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn'*de yer alan bir anekdot, böyle bir performans sırasında sarf edilen linguistik bir klişenin, matem ortamını neşe ortamına çevirecek şekilde yanlış anlaşılmasını konu almaktadır. Hikâye şöyledir:

> مَاتَتْ قَرِيبَةٌ لِأَبِـي مَنْصُورِ بْنِ الْفَرَجِ، وَكَانَ رَئِيسًا فَاجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَى اخْتِلَافِ طَبَقَاتِهِمْ لِقَضَاءِ حَقِّهِ، وَخَرَجَتِ الْجَنَازَةُ وَجَعَلَ النِّسَاءُ يَلْطِمْنَ وَيَقُلْنَ: [وَاسِتَّاهْ، وَاسِتَّاهْ] عَلَى مَا جَرَتْ بِهِ الْعَادَةُ، فَأَنْكَرَ زَوْجُ الْمَرْأَةِ هٰذَا وَقَالَ: [لَا سِتَّ إِلَّا اللّٰهُ] وَصَاحَ عَلَيْهِنَّ، فَضَحِكَ النَّاسُ وَصَارَ الْمَقَامُ هَزْلاً بَعْدَ الْحُزْنِ.
>
> Eşraftan Ebû Mansûr b. el-Ferec'in (öl.?) bir kadın akrabası vefat etmiş. Toplumun her kesiminden insan Ebû Mansûr'un, üzerlerindeki hakkını eda için cenazede hazır bulunmaktaymış. Cenaze evden çıkarıldığı sırada kadınlar âdet üzere bir yandan yüzlerini tokatlayıp dövünüyor diğer yandan [وَاسِتَّاهْ، وَاسِتَّاهْ] "*Ah hanımım, vah hanımım!*" diye ağıt yakıyorlarmış.
>
> Ancak [سِتَّاه] tabirinin ne anlama geldiğini bilmeyen, bununla Allah dışındaki birine tevessül edildiğini sanan kadının cahil kocası tepki sadedinde ağıtçılara [لَا سِتَّ إِلَّا اللّٰهُ] "سِتّ *yok Allah var,* سِتّ *yok Allah var!*" diye bağrınmış. Bunu duyan ahali gülmeye başlamış ve bir anda ortamdaki hüzün yerini neşeye bırakmış.[42]

[41] İbn Hişâm, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 222.

[42] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 201.

E. Hâl

Türk dilinde durum zarfı olarak nitelendirilen "hâl" Arap dilinde "*fâilin veya mef'ûlün bihîn ya da her ikisinin durumunu bildiren nekre lafız*"a denir. Mansup mamullerden olan hâl; müfret, cümle veya şibih cümle yapısında karşımıza çıkabilir. Hâl öğesi isim cümlesi olduğunda bu cümle ile asıl cümle arasında bağlantı kuracak bir "Vav" harfine ihtiyaç duyulur:

حَضَرَ الضُّيُوفُ [وَالْمُضِيفُ غَائِبٌ]. (Misafirler ev sahibi yokken çıkageldi.)

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَاداً [وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ].

Bildiğiniz halde Allah'a ortak koşmayın. (Bakara: 22)

örneklerinde olduğu gibi. İbn Hişam (öl. 761/1360) *Muğni'l-lebîb ʿan Kütübi'l-eʿârîb* isimli eserinde hâl cümlesinin başında bulunması gereken "Vav" bağlacıyla alakalı ilginç bir anekdot kaydetmiştir:

> قُلْتُ يَوْمًا: تَرِدُ الْجُمْلَةُ الْاِسْمِيَّةُ الْحَالِيَّةُ بِغَيْرِ وَاوٍ فِي فَصِيحِ الْكَلَامِ خِلَافًا لِلزَّمَخْشَرِيِّ كَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَّبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ﴾. فَقَالَ بَعْضُ مَنْ حَضَرَ: هٰذِهِ الْوَاوُ فِي أَوَّلِهَا!
>
> İbn Hişam anlatıyor: Bir gün "*Zemahşeri kabul etmez, ancak fasih kelamda hâl cümlesi vâvsız olarak da gelebilir. Tıpkı Hak Teâlâ'nın:*
>
> ﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَّبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ﴾
>
> Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. (Zümer: 60)
>
> *ayetindeki* [وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ] *cümlesinde olduğu gibi*" dediğimde, orada bulunanlardan biri "*O vâv cümlenin başında duruyor ya işte!*" deyiverdi.[43]

Arap gramerinde "irap" adını verdiğimiz sembollerin keyfiyetini sözcüklerin terkipteki rolü belirler. Her kelime cümlede üstlendiği role göre harekelenir. Bu bazen raf [رَفْعٌ], bazen nasb [نَصْبٌ], bazen cer [جَرٌّ], bazen de cezim [جَزْمٌ] olur. Ancak tezimizin farklı bölümlerinde de değinildiği üzere, bazen bu alametler terim manasının dışında -lügat anlamında- kullanılarak mizaha elverişli bir malzeme yapılmakta ve bu nevi uygulamanın hem klasik hem modern örneklerine rastlanabilmektedir. Bir hoca ve talebesi ara-

[43] Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn b. Hişâm, *Mugni'l-lebîb an kütübi'l-eʿârîb*, thk. Dr. Mâzin el-Mubârek / Muhammed Alî Hamdullâh (Dımaşk: y.y., 1985), 878.

sında geçen "*hâl öğesinin irabı*"na dair aşağıdaki anlatı konuya dair modern bir örnek teşkil etmektedir:

سَأَلَ نَحْوِيٌّ تِلْمِيذَهُ -وَكَانَ التِّلْمِيذُ يَوْمَهَا مَغْمُومًا-: كَيْفَ الْحَالُ؟ فَأَجَابَ التِّلْمِيذُ: إِنْ كَانَتِ الْحَالُ الَّتِي عَلَّمْتَنا فَمَنْصُوبَةٌ، أَمَّا حَالِـي أَنَا فَمَكْسُورَةٌ. وَفِي الْغَدِ سَأَلَهُ: يَا تِلْمِيذُ أَلَمْ تَنْتَصِبْ حَالُكَ بَعْدُ؟ فَأَجَابَ: هِيَ الْيَوْمَ مَرْفُوعَةٌ، أَيْ ذَهَبَ عَنْهُ الْغَمُّ، فَقَالَ النَّحْوِيُّ: لَمْ تَعُدْ بِهٰذَا حَالًا فَأَجَابَ التِّلْمِيذُ: بَلْ هِيَ حَالٌ جَاءَتْ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً فِعْلُهَا مُضَارِعٌ! فَدَهِشَ النَّحْوِيُّ وَقَالَ لَهُ: أَنْتَ الْيَوْمَ أَنْحَى مِنِّي وَاللّٰهِ.

Nahivcinin biri talebesine *"Hâl ne durumda?"* diye sormuş, ki o gün talebesi biraz keyifsizmiş. *"Şayet bize derste öğrettiğiniz hâli soruyorsanız, o "mansup", yok benim hâlimi soruyorsanız o da şu an için* [مَكْسُور] *(paramparça/darmaduman)"* demiş.

Ertesi gün hocası talebesine tekrar sormuş: Hâlin daha düzelmedi mi [أَلَمْ تَنْتَصِبْ حَالُكَ] evladım?" Talebe yanıtlamış: Bugün dertlerim uçtu gitti [مَرْفُوعَةٌ] -yani kederim dağıldı- Efendim.

Nahivci "*Böyle hâl olmaz!*" deyince talebesi "*Bilakis efendim; bu, yüklemi müzâri fiil*[44] *olan fiil cümlesinden ibaret bir hâldir!*" deyivermiş. Yanıttaki inceliğe şaşıran hoca itirafta bulunmuş: Andolsun ki senin nahivciliğin bugün benden ileride![45]

F. İstisna

Arap dilinin, kurallarının hem öğrenimi hem uygulaması oldukça çetrafilli nahiv konularından biri şüphesiz istisna bahsidir. Lügatte "*Kıvırıp bükmek, ikinci olmak, ayırıp uzaklaştırmak*" gibi manalara gelen *"seny"* [ثَنْيٌ] sülasi kökünden türetilen istisna terimi "[إِلَّا] *veya benzeri bir istisna edatı yardımıyla ferdi/parçayı genelin hükmünden çıkarmak*" şeklinde tanımlanmıştır. İstisna cümlelerinde üç temel unsur mevcuttur. Bunlar:

- Müstesna minh: İstisna edatından önce zikredilen ve hakkında verilen yargıdan bir başkasının çıkarıldığı öğe.
- Müstesna: Edattan sonra getirilip genel hükmün dışında tutulan öğe.
- İstisna edatı.

[44] Burada öğrenci, halinin ileride tam olarak düzeleceğini vurguluyor ve bunu istikbal manasını bildiren fiili müzârinin hâl olarak kullanılmasının da caiz oluşuyla örneklendiriyor. Yani gelecek zamana delalet eden bir eylem nasıl ki şimdi oluyormuş gibi kabul edilebiliyorsa ben de ilerleyen zamanda düzelecek olan hâlimi şu an düzgünmüş gibi kabul ediyorum.

[45] https://www.facebook.com/thearabecl/posts/2425766000872853/

İstisna, cümlenin olumlu veya olumsuz olması açısından mûceb-menfî, müstesna minhin cümlede bulunup bulunmaması açısından da tam-müferrağ kısımlarına ayrılır. Böylece asıl konumu nasb olan müstesnanın irabı da içerisinde bulunduğu cümleye göre değişiklik gösterir. Şöyle ki:

- İstisna tam ve muceb bir kelam olursa müstesna mansup olur.
- İstisna tam ancak menfi bir kelam olursa -müstesnanın naspedilmesi caiz olmakla beraber- bedel yapılması tercih edilir.
- Müferrağ İstisna türünde ise müstesna, âmilin gerektirdiği şekilde iraplanır.

Çok geniş bir uygulama alanına sahip Arap dilinin kural ve kaidelerinde, daha ilk yüzyıllardan itibaren temel görüş farklılıkları belirmiş olup, konumuzla bağlantılı olarak müstesnanın irabına dair de dilcilerin ihtilaf ettiğini gösteren mizahi anekdotlar hikâye olunmuştur. Bir Ebü'l-Aynâ anekdotunda, müstesna bahsine dair ihtilaflı bir kuralın, gramer kurallarına düşkün müşkülpesent bir şair tarafından tam da ölmek üzere olan birine kelime-i tevhit telkini yapıldığı sırada hatırlatılması mizahın odak noktasını oluşturmaktadır:

عَنْ أَبِـي الْعَيْنَاءِ عَنِ الْعَطَوِيِّ الشَّاعِرِ أَنَّهُ دَخَلَ إِلَـى رَجُلٍ عِنْدَنَا بِالْبَصْرَةِ وَهُوَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ، فَقَالَ لَهُ: يَا فُلَانُ قُلْ[لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ] وَإِنْ شِئْتَ فَقُلْ [لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهَ] وَالْأُولَـى أَحَبُّ إِلَـى سِيبَوَيْهِ، ثُمَّ أَتْبَعَ أَبُو الْعَيْنَاءِ ذَاكَ بِأَنْ قَالَ: سَمِعْتُمُ ابْنَ الْفَاعِلَةِ يَعْرِضُ أَقْوَالَ النَّحْوِيِّيـنَ عَلَى رَجُلٍ يَـمُوتُ.

> Ebü'l-'Aynâ anlatıyor: Bir gün Şair Atavî (öl.?) Basra'da ölüm döşeğinde son saatlerini yaşayan bir dostumuzun yanına varıp kendisine şu yönde telkine başlamış: [لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ] *da diyebilirsin,* [لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهَ] *de diyebilirsin; ikisi de caiz. Ancak Sîbeveyh nezdinde ilki makbul, söyleyeyim.*"
>
> Ebü'l-Aynâ devamla "*Görüyor musunuz beyler*" demiş "*Namussuz nasıl da ölüm döşeğindeki birine nahivcilerin görüşlerini dikte ediyor!*"[46]

Bir gramer terimi olarak kullanılan [اِسْتِثْنَاء], ayrıca İslami kültürde "*yapılacak her işin ilahi irade ve izne bağlı olarak gerçekleşebileceğini belirtmek amacıyla işin öncesinde söylenmesi gereken bir söz*" olan [إِنْ شَاءَ اللّٰهُ] cümlesini söylemeyi de ifade eden bir dini kavramdır. Klasik kültürde istisnanın bu yöndeki manasına ilişkin bir rivayet de dikkatimizi çekmektedir:

---

[46] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn,* 128.

رَكِبَ أَحْمَقَانِ فِـي قَارِبٍ فَتَحَرَّكَتِ الرِّيحُ، قَالَ أَحَدُهُمَا: غَرِقْنَا وَاللّٰهِ، وَقَالَ الْآخَرُ: لَا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ، قَالَ: لَا تَسْتَثْـنِ حَتَّى تَسْلَمَ.

İki ahmak bir kayığa binmiş, derken fırtına kopmuş. Ahmaklardan biri "*Valla boğulup gideceğiz!*" demiş. Beriki "*İnşallah boğulmayacağız*" demiş. Arkadaşı uyarmış: "*İnşallah deme (Allah'ı işe karıştırma) ki hayatta kalabilesin (zira baksana, O boğulmamızı istiyor)!*"[47]

G. Esmâ-i Hamse

Arap nahvinin temel konularından biri de Esmâ-i Hamse bahsidir. Hareke yerine harf ile irap edilen beş adet isimden özellikle [أَبٌ] ve [أَخٌ] sözcüklerinin hatalı kullanımına ilişkin birkaç anekdot, asırlar boyunca nükte derlemelerinde tekrarlana gelmiştir. Bu iki isim, cümledeki dilbilgisel rolüne göre üç farklı biçim almaktadır ve bu noktada yapılacak yanlış tercihler, kelimenin tam anlamıyla hata avına çıkmış olan gramer düşkünlerine, mizah anlayışlarına göre türlü nükteler için fırsat sunmaktadır. Esmâ-i hamse ile alakalı anekdotlar incelendiğinde, genelinin odak noktasının bir halife, vali gibi üst düzey bir yöneticiyle veya ulemadan bir şahsiyetle yapılan diyalog sırasında meydana gelen lahn örnekleri olduğu söylenebilir. Tespitlerimize göre kaynaklarda konuya dair yedi anekdot yer almaktadır ve bunlar aşağıda kronolojik olarak sıralanacaktır. Bunlardan ilki Halife Ömer (öl. 23/644) ile valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-663) arasında geçen şu diyalogdur:

إِنَّ كَاتِبًا لِأَبِـي مُوسَـى كَتَبَ إِلَـى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: مِنْ [أَبُو] مُوسَـى. فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: إِذَا أَتَاكَ كِتَابِـي هٰذَا فَاضْرِبْ كَاتِبَكَ سَوْطًا وَاعْزِلْهُ عَنْ عَمَلِهِ.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bir katibi Hz. Ömer'e gönderilecek mektubun girişine [مِنْ أَبُو مُوسَى] ibaresini yazmış,[48] (Bu hataya öfkelenen) Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye talimat vermiş: Mektubum sana ulaştığında katibini kırbaçlat ve derhal görevden al![49]

---

47 İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn,* 161.

48 Esmâ-i Hamse'den [أَب], muzâf olması ve başında harf-i cer bulunması hâlinde [أَبِـي] şeklinde yazılır; kelimenin merfû olarak [أَبُو] şeklindeki yazımı yanlıştır.

49 Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâz ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 10/320; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Fütûhü'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 337; Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *İdâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Matbûâti Mecmei'l-Luğati'l- Arabiyye, 1971), 1/25.

İkinci anekdot Râgıb el-İsfahânî'nin, Irak valisi Ziyâd b. Ebîh'e (öl. 53/673) nispetle zikrettiği bir rivayet olup arzuhalini lahn yoluyla bildiren bir şahsa verilen yerinde tepkiyi konu almaktadır. Şöyledir hikâye:

قَدِمَ رَجُلٌ عَلَى زِيَادٍ فَقَالَ إِنَّ [أَبُونَا] مَاتَ وَ[أَخِينَا] وَثَبَ عَلَى مَالِ [أَبَانَا] فَضَيَّعَهُ، فَقَالَ زِيَادٌ: اَلَّذِي ضَيَّعْتَهُ مِنْ لِسَانِكَ أَضَرُّ عَلَيْكَ مِمَّا ضَيَّعَهُ أَخُوكَ مِنْ مَالِكَ.

Adamın biri Ziyâd b. Ebîh'e gelerek dert yanmış: *"(Efendim) pederimiz sizlere ömür. Lakin ağabeyimiz babamızın tüm mirasına çöküp ne var ne yoksa çarçur etti*".

(Adamın [أَبُونَا], [أَخِينَا] ve [أَبَانَا] sözcüklerinin irabında fahiş hatalar yaptığını gören) Ziyâd söylemeden edememiş: Bana sorarsan, dil hususundaki kayıpların yüzünden çektiğin/çekeceğin mahrumiyet, kardeşinin sebep olduğu miras mağduriyetinden bin beter![50]

Üçüncü anekdot nahiv ilminin tescilli bânisi Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (öl. 69/688) şaşkınlığını gizleyemeyip tahassürle dillendirdiği bir hâdisedir. Kişiyi ilmin değil, ticaretin zengin edeceği temasının öne çıkarıldığı anlatı şöyledir:

رَأَى أَبُو الْأَسْوَدِ الدُّؤَلِـيُّ أَعْدَالًا لِلتُّجَّارِ مَكْتُوبٌ عَلَيْهَا [لِأَبُو فُلَانٍ] فَقَالَ: سُبْحَانَ اللّٰهِ، يَلْحَنُونَ ويَرْبَحُونَ!

Bir keresinde Ebü'l-Esved ed-Düelî üzerlerinde [لِأَبُو فُلَانٍ] yazılı heybeler görünce dayanamamış: Fesüphanallah, nasıl iş bu böyle ya! Hem -başında cer harfi olan [أَبُو]'yu merfû yazmak gibi- dilde hata üstüne hata yapıyorlar hem de bir ton para kazanıyorlar![51]

Konuya dair bir diğer anekdot Kûfeli fıkıh otoritelerinden İbrâhîm en-Nehaî'nin (öl. 96/714) başından geçen bir hadisedir:

اِسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ فَقَالَ: [أَبَـا عِمْرَانَ فِـي الدَّارِ؟]، فَلَمْ يُجِبْهُ، فَقَالَ: [أَبِـي عِمْرَان فِـي الدَّارِ؟] فَنادَاهُ: قُلِ الثَّالِثَةَ وَادْخُلْ!

Adamın biri İbrâhîm en-Nehaî'yi (öl. 96/714) ziyaret için hâcibinden müsaade isteyip nahiv kaidelerini darmaduman ederek içeri seslenmiş:

أَبَـا عِمْرَانَ فِـي الدَّارِ؟

[50] Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/91.

[51] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *Edebü'l-mücâlese ve hamdü'l-lisân ve fadlü'l-beyân ve zemmü'l-ʿay ve taʿlîmü'l-ʾiʿrâb*, thk. Semîr Halebî (Tanta: y.y., 1989), 62.

Ebû İmrân evde mi?

Nehaî, ziyaretçinin telaffuzunu fahiş hatalı bulduğundan hiç sesini çıkarmamış. Meseleyi anlayan ziyaretçi bu defa ibarede değişikliğe giderek ama yine hatalı bir tercihle

أَبِـي عِمْرَانَ فِـي الدَّارِ؟

şeklinde seslenmiş. Bunun üzerine içeriden Nehaî'nin sesi duyulmuş: Bir üçüncü vecih kaldı, onu da söyle, öyle gir bari![52]

Beşinci anekdot Hamevî'nin, *Muʿcemü'l-ʾüdebâ*'sında Hasan-ı Basrî'ye isnatla zikrettiği miras temalı bir diyalogdur:

قَالَ رَجُلٌ لِلْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ: يَا أَبَا سَعِيدٍ، مَا تَقُولُ فِي رَجُلٍ مَاتَ وَتَرَكَ [أَبِيهِ وَأَخِيهِ]؟ فَقَالَ الْحَسَنُ: تَرَكَ أَبَاهُ وَأَخَاهُ! فَقَالَ لَهُ: فَمَا [لِأَبَاهُ وَأَخَاهُ]؟ فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ: إِنَّمَا هُوَ فَمَا [لِأَبِيهِ وَأَخِيهِ]! قَالَ: يَقُولُ الرَّجُلُ لِلْحَسَنِ: يَا أَبَا سَعِيدٍ، مَا أَشَدَّ خِلَافَكَ عَلَيَّ! قَالَ: أَنْتَ أَشَدُّ خِلَافًا عَلَيَّ، أَدْعُوكَ إِلَى الصَّوَابِ، وَتَدْعُونِـي إِلَى الْخَطَأِ!

Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye:

مَا تَقُولُ فِي رَجُلٍ مَاتَ وَتَرَكَ [أَبِيهِ وَأَخِيهِ]؟

Öldüğünde mirasçı olarak geride babasını ve kardeşini bırakan adam hakkında ne diyorsun?

şeklinde bir soru yöneltmiş. (Mefullüğü sebebiyle mansup okunması gereken sözcüklerin [أَبِيهِ] ve [أَخِيهِ] şeklinde mecrur okunduğunu gören Hasan adamı düzeltmeye kalkarak:

تَرَكَ أَبَاهُ وَأَخَاهُ

demen gerekirdi, demiş. Adam -bu sefer de mecrur okuması gerekenleri mansup okuyarak- itiraz etmiş:

فَمَا [لِأَبَاهُ وَأَخَاهُ]؟

Ne varmış [لِأَبَاهُ وَأَخَاهُ] demekte?!

Hasan yanıtlamış: O cümlenin doğrusu [لِأَبِيهِ وَأَخِيهِ] şeklinde olacaktı.

Ha bire hatalarının düzeltilmesine sinirlenen adam sert çıkmış: Başıma muhalefet kesildin be Ebû Saîd!

Hasan yanıtlamış: Asıl muhalefet sensin! Ben bir hatanı düzeltiyorum çünkü, sen ötekine zıplıyorsun![53]

Altıncı anekdot diğerlerinden biraz farklıdır. Klasik kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) nispetle anlatılan bir hikâyede, imamın, yöneltilen bir soruya cevap verirken

---

[52] Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-üdebâ = İrşâdü'l-erîb ilâ maʿrifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-islâmî, 1993), 1/17.

[53] el-Hamevî, *Muʿcemü'l-ʾüdebâ*, 1/27.

fahiş bir gramer hatasına düştüğü iddia olunmaktadır. Hikâyenin şöhreti Câhiz'i dahi *el-Beyân ve't-tebyîn*'inde bu rivayete yer vermeye sevk etmiştir. Aşağıda önce bu anekdot zikredilecek, ardından antitezi durumundaki birkaç görüşe yer verilecektir. Şöyledir rivayet:

قِيلَ لِأَبِي حَنِيفَةَ: مَا تَقُولُ فِي رَجُلٍ أَخَذَ صَخْرَةً فَضَرَبَ بِهَا رَأْسَ رَجُلٍ فَقَتَلَهُ، أَتَقَيَّدَهُ بِهِ؟ قَالَ: لَا وَلَوْ ضَرَبَ رَأْسَهُ بِأَبَا قُبَيْسٍ.

Birgün Ebû Hanîfe'ye "*Eline aldığı kaya parçasıyla bir adamın kafasına vurarak öldüren kişiye kısas uygulanır mı?*" diye sorulmuş. İmam cevap vermiş:

لَا، وَلَوْ ضَرَبَ رَأْسَهُ بِـ[أَبَا] قُبَيْسٍ

Hayır gerekmez. İsterse başına Ebû Kubeys dağını geçirsin![54]

Bir fıkıh otoritesinin münferit bir tasarrufunu, Arap nahiv kurallarının yılmaz savunucusu kesilerek tenkide kalkışanların gayretkeşliği, kuvvetle muhtemel, dönemin ilmi rekabet ortamının bir sonucudur. Tahmin edileceği üzere Ebû Hanîfe'nin bu tasarrufunu linguistik gerekçelerle izaha kalkışanlar da olmuştur. Örneğin bir açıklamaya göre "*Vav harekeli, makabli fethalı olduğunda Vav Elif'e çevrilir*" kuralı gereği aslı [أَبَوٌ] olan sözcük [أَبَـا]ya çevrilmiştir. [55] Daha ikna edici bir açıklama ise, Esmâ-i Hamse'den [أَبُو]nun, bazı mahalli tasarruflarda üç halde de [أَبَـا] formunun kullanıldığıdır. Kanıt olarak da bir şairin şu beytine yer verilmektedir:

إِنَّ أَبَـاهَـا وأَبَـا أَبَـاهَا قَدْ بَلَغَا فـي الْمَجْدِ غَايَتَاهَا

Yârimin babası da, babasının babası da
Erdiler şerafin ta doruklarına.[56]

Yedinci ve son anekdotta, konuşmasında sık sık irap hatasına düşen bir adama yapılan bir tavsiyeden bahsedilmekte, ancak bu tavsiyenin işe yaramadığı, daha ilk uygulamada anlaşılmaktadır. Bir belagat tekniği olan müşâkelenin güzel bir örneğini de teşkil eden Âbî'nin hikâyesi şöyledir:

---

54 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 2/146.

55 Ebü'l-Berekât Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hılâf beyne'l-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2002), 1/18.

56 Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, el-*Makâsidü'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-elfiyye* (Kahire: y.y., 2010), 1/193.

قِيلَ لِرَجُلٍ كَانَ يُكْثِرُ اللَّحْنَ فِـي كَلَامِهِ: لَوْ كُنْتَ إِذَا شَكَكْتَ فِي إِعْرَابِ حَرْفٍ وَتَخَلَّصْتَ مِنْهُ إِلَى غَيْرِهِ -مِنْ غَيْـرِ أَنْ تُزِيلَ الْمَعْنَى عَنْ جِهَتِهِ- كَانَ الْكَلَامُ وَاسِعًا عَلَيْكَ. فَلَقِيَ رَجُلًا كَانَ مَشْهُورًا بِالْأَدَبِ. فَأَرَادَ أَنْ يَسْأَلَهُ عَنْ أَخِيهِ، وَخَشِـيَ أَنْ يَلْحَنَ فِي مُخَاطَبَتِهِ، فَذَهَبَ إِلَى أَنْ يَتَخَلَّصَ عِنْدَ نَفْسِهِ إِلَى الصَّوَابِ. فَقَالَ: أَخُوكَ، أَخِيكَ، أَخَاكَ هَا هُنا؟ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: لَا، لُو، لِـي مَا هُوَ حَاضِـرٌ.

Konuşmalarında ha bire lahne düşen bir adama "*Bir harfin irabında kararsız kaldığında, manaya herhangi bir halel getirmeden o harekeden kurtulup diğer harfin harekesine geçmeyi başarırsan, buna kelamda "ifadeyi zenginleştirme gözüyle bakılır*" şeklinde bir öğüt verilmiş. Adam bir gün edebiyattan pek iyi anlayan birine tesadüf etmiş. Ona biraderini sormak istemiş ancak bunu ifadede hata etmekten korkup doğruyu ıskalamamak adına soruyu kendince şöyle sormuş:

أَخُوكَ، أَخِيكَ، أَخَاكَ هَا هُنا؟

Kardeşin buralarda mı?

(Zeki) edip müşâkele üslubunda yanıt vermiş:

[لَا، لُو، لِـي مَا هُوَ حَاضِـرٌ]

Hayır, burada değil. [57]

H. Tesniye

Acem ehli için Arap dilinin öğreniminde en çok zorlanılan meselelerden biri isim, sıfat, ism-i işaret, ism-i mevsûl ya da fiillerin -gerek cinsiyete gerekse de iraba göre değişkenlik arz eden- kipleridir. Ancak Arap selikasına sahip olanlar ya da bu hususta uzun zaman gayret sarf edenlerce özümsenip doğru kullanılabilen tesniye, hatalı kullanıma fazlasıyla müsait olduğundan, gramer anekdotlarının bir bölümünde bu temaya da yer verilmiştir. Hususen ardışık dizilimde tesniyelerin kulakta bıraktığı ritimsel tını, fesahat erbabının herhangi bir küçük hatayı fark etmesine imkân verecek ölçüde melodiktir. Zaten tesniye konulu fıkralar da çoğu defa bu melodiyi dikkate sunacak şekilde kurgulanmış, Rahmân suresinde 31 kere tekrarlanan

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

ibaresi de bu anlatılarda komikliği desteklemek üzere kurguya dâhil edilmiştir. Bir nahiv bilginiyle bir karpuzcu arasında geçtiği rivayet olunan aşağıdaki anlatıda, güldürüyü sağlayan unsur bariz biçimde "tesniye" olgusudur. Hikâye kahramanlarının birinin

[57] el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/177.

esnaf diğerinin dil bilgini olması, klasik kültürde zaman zaman karşı karşıya getirilen avâm-havâs çatışmasını hatırlatmakta, ilkinin lehine verilen zımni hüküm ise hayatın pratiğinde geçerli olanın daha "anlamlı" olduğunu işaret etmektedir:

قَالَ نَحْوِيٌّ لِصَاحِبِ بِطِّيخٍ: بِكَمْ تَانِكَ الْبِطِّيخَتَانِ اللَّتَانِ بِجَنْبِهِمَا السَّفَرْجَلَتَانِ وَدُونَهُمَا الرُّمَّانَتَانِ؟ فَقَالَ: [بِضَرْبَتَانِ وَصَفْعَتَانِ وَلَكْمَتَانِ] ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

Nahivcinin biri bir karpuz satıcısına "*Yanında iki ayva, altında da iki nar bulunan şu iki karpuz ne kadar?*" diye soracak olmuş. Manavcı, nahivcinin buram buram bilgiçlik kokan tavrı karşısında paldır küldür yanıt vermiş:

بِضَـرْبَتَانِ وَصَفْعَتَانِ وَلَكْمَتَانِ

İki darp, iki tokat, iki yumruk karşılığında.

Ardından bu vezne uyan popüler bir Kur'ân ayetini de eklemiş:

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? (Rahmân: 64)[58]

Tesniye konusuna özel anekdotik bir anlatıma Câhiz'ın *el-Beyân ve't-tebyîn*'inde de rastlamaktayız. Tipik bir hasta ziyareti anekdotunda, hastaya yöneltilen "*İstediğin bir şey var mı?*" klişe sorusuna verilen irapsal açıdan hatalı yanıtlar anlatının mizahi odağını oluşturmaktadır. Hususen bu örnekte irap hatası manayı da etkilediğinden, gramerin izafet bahsine nadir bir nükte örneği teşkil etmektedir. Câhiz'in Târık b. el-Mübârek'e (öl.?) dayandırarak anlattığı hikâye şöyledir:

مَرِضَ فَتًى عِنْدَنَا فَقَالَ لَهُ عَمُّهُ: أَيَّ شَـيْءٍ تَشْتَهِي؟ قَالَ: رَأْسَ كَبْشَيْـنِ. قَالَ: لَا يَكُونُ! قَالَ: فَرَأْسَـيْ كَبْشٍ.

Komşularımızdan bir genç hastalanmış, ziyaretine gelen amcası "*Canının istediği bir şey var mı yeğenim*?" diye sormuş. (İki kelle sipariş etmek isteyen) delikanlı [رَأْسَ كَبْشَيْـنِ] deyince, amcası "*İki koçun bir başı olmaz evladım!*" demiş. Bu defa genç ibareyi ters yüz etmiş: [فَرَأْسَـيْ كَبْشٍ] O halde bir koçun iki başı![59]

Arapçada bazı kelimelerin irap alameti hareke olurken diğer bazılarında bu, harf olur. Harf ile iraplanan kelimele kategorilerinden biri de isimlerin tesniye formlarıdır. Raf halinde "Elif", nasb ve cer hallerinde ise makabli fethalı, mabadı kesralı bir "Yâ" ile

[58] Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/ 87.

[59] Cahiz, *el-Beyân ve't-tebyîn,* 2/166.

murap olan bu kelimeleri doğru şekilde okuyabilmek gramer kurallarını bilmeyi gerektirir. Bundan dolayı tesniyelerin irabında lahne düşmemek nahivden anlamanın bir alameti olarak algılanmıştır. Aşağıda konuya dair iki anekdot zikredilecektir. Bunlardan ilkinde, malumatfuruşluk sergileme uğruna muayyen miktardaki hakkından dahi feragatta bulunmayı göze alan bir nahiv erbabının komik hâli hikâye olunmaktadır:

قَدَّمَ نَحْوِيٌّ خَصْمًا لَهُ إِلَى الْقَاضِي، وَقَالَ لَهُ: لِي عَلَيْكَ مِائَتَانِ وَخَمْسُونَ دِرْهَمًا. فَقَالَ لِخَصْمِهِ: مَا تَقُولُ؟ فَقَالَ: أَصْلَحَ اللّٰهُ الْقَاضِيَ، اَلطَّلَاقُ لَازِمٌ لَهُ إِنْ كَانَ إِلَّا ثَلَاثَمِائَةٍ. وَإِنَّمَا تَرَكَ مِنْهَا خَمْسِينَ لِيُعْلِمَ الْقَاضِيَ أَنَّهُ نَحْوِيٌّ.

Nahivcinin biri davalı olduğu bir adamı kadı efendinin huzuruna çıkarıp -gramer kullarına tam riayetle- adama "*senin bana 250 dirhem borcun var* [لِي عَلَيْكَ مِائَتَانِ وَخَمْسُونَ دِرْهَمًا]" diye hak iddia etmiş. Bunun üzerine kadı, davalıya dönerek "*Doğru mu bu adamın dediği?*" diye sormuş. Adam şaşkınca "*Allah Kadı Efendimize afiyet versin*" demiş "*karım boş olsun ki benim bu herife -250 değil- 300 dirhem borcum vardı, lakin size kendisinin bir nahivci olduğunu fark ettirmek için 50 dirheminden caydı!*"[60]

Aşağıdaki anekdot ise, meşhur deyimimizle "*Tereciye tere satma*" sevdasına düşen bir baba oğulun başına gelen komik durumu konu almaktadır. Kahramanın hikâye sonunda karşı karşıya kaldığı durum ise meşhur "*Merd-i kıbtî şecaat arz ederken sirkatin söyler*" atasözümüzdeki duyguyu anımsatmaktadır:

دَخَلَ خَالِدُ بْنُ صَفْوَانَ الْحَمَّامَ، وَفِيهِ رَجُلٌ مَعَ ابْنِهِ. فَأَرَادَ أَنْ يُعَرِّفَ خَالِدًا بَلَاغَتَهُ، فَقَالَ لِابْنِهِ: يَا بُنَيَّ، ابْدَأْ بِيَدَاكَ وَثَنِّ بِرِجْلَاكَ. ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى خَالِدٍ، فَقَالَ: يَا أَبَا صَفْوَانَ، هٰذَا كَلَامٌ قَدْ ذَهَبَ أَهْلُهُ. فَقَالَ خَالِدٌ: هٰذَا كَلَامٌ مَا خَلَقَ اللّٰهُ لَهُ أَهْلًا!

(Belagatıyla meşhur) Halid b. Safvân (öl. 135/752-53) bir gün hamama gitmiş. İçeride oğluyla beraber yıkanmaya gelen bir adam varmış. Adam kendisinin de belagatten anladığını Halid'e göstermek için "*Oğlum*"

اِبْدَأْ بِيَدَاكَ وَثَنِّ بِرِجْلَاكَ!

Önce ellerinden başla, sonra ayaklarını yıka.

[60] el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/178; Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâîm el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütûb ve'l-Vesâîkü'l-Kavmiyye, 2003), 4/13.

dedikten sonra kurumla Halid'e dönerek "*Ebû Safvân! Böyle fasih konuşanı yeryüzünde arasan bulamazsın"* deyince Halid taşı gediğine tıkmış: Öyle konuşanlar yeryüzüne hiç gelmedi ki![61]

İ. Cemi Müzekker Sâlîm ve Mülhakları

Arapçada irabı harflerle yapılan mu'rab kelime türlerinden biri de Raf halinde "Vav", Nasb ve Cer halinde "makabli meksur mabadi meftuh" bir Ya harfi alan cemi müzekker sâlim isimler ve onlarla aynı iraba konu (عَالَمُونَ، أَرَضُونَ، أَهْلُونَ، سِنُونَ، عِشْرُونَ) gibi mülhaklarıdır.

Ancak harfle iraplanan tesniyeler gibi bu kategoride yer alan sözcüklerin kullanımında da sehve düşülmekte ve bu durum o kişinin gramer konusundaki yetersizliğinin bir alameti sayılmaktadır. Bu kategorinin yanlış kullanımını gösteren nispeten çok sayıda anekdotik örnek söz konusudur ve aşağıda bunlara ilişkin birkaç rivayet aktarılacaktır. İlk örnek haber pozisyonunda merfu okunması gereken bir sözcüğün sehven nasp veya cer mahallinde okunduğu, kimi kaynaklarda Hz. Osman'a (öl. 35/656), kimilerinde ise Hz. Ömer'e nispet edilen aşağıdaki hikayedir:

مَرَّ عُثْمَانُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ بِرُمَاةٍ يُسِيئُونَ الرَّمْيَ فَقَالَ: مَا أَسْوَأَ رَمْيَكُمْ! فَقَالَ بَعْضُهُمْ: [نَحْنُ مُتَعَلِّمِينَ]! فَقَالَ: كَلَامُكُمْ أَسْوَأُ مِنْ رَمْيِكُمْ!

Hz. Osman bir gün attıkları oklar ha bire ıska yapan bir okçu tayfasına rast gelmiş. "*Ne kötü atışınız var öyle!*" diye onları kınamaya kalkmış. İçlerinden biri "*Biz daha çiçeği burnunda talimcileriz* [نَحْنُ مُتَعَلِّمِينَ]" diye mazeret beyan edince Hz. Osman "*Meğer kelamınız nişanınızdan da betermiş!*" deyivermiş.[62]

Kahramanı Emevî devri şairlerinden Ömer b. Leca (öl.?) olan aşağıdaki anekdotta ise bir Kur'ân ayetinde yer alan cemi müzekker siyga esprinin odağını oluşturmaktadır:

قِيلَ لِعُمَرَ بْنِ لَجَأٍ: قُلْ [إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمِينَ]،
قَالَ: ﴿إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ﴾.

---

61 Ebû Tâhir Abdulvâhid b. Ömer b. Muhammed b. Ebî Hâşim el-Bezzâr Ebû Tâhir el-Mukri', *Ahbâru'n-nahviyyîn*, ed. Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: y.y., 1990), 44; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/224; Âbî, *Nesru'd-dür,* 5/179; İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk fî'l-muhâdarât*, 1/169.

62 Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/92.

Ömer b. Leca'ya "*(Şiirinde) 'Biz suçlulardan öç almayı biliriz* [إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمِينَ]*' desene*" demişler. Dostlarının maksadını anlayan Leca, onların hatasını bir Kur'ân ayetiyle tashih etmiş:

﴿إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِيـنَ مُنْتَقِمُونَ﴾

Biz gerçekten sadece günahkârlardan intikam alacağız. (Secde: 22)[63]

Câhiz'ın aktardığı bir bilgiyi esas alırsak, yukarıdaki ayet, kıraatinde genelde hata yapmayan, fesahatiyle nam salmış Haccâc b. Yûsuf'un (öl. 95/714) sehve düştüğü nadir ayetlerden biriydi. Rivayete göre o, ilgili ayeti [إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمُونَ مُنْتَقِمُونَ] şeklinde okumaktaydı.[64]

Yukarıda sözünü ettiğimiz cemi müzekker sâlimlere mülhak isimlerden (أَهْلُونَ) gibi nispeten az tanınanları, ahmak tayfasından bazı kimseleri bu gibi sözcükleri tafra yapma gayesiyle kullanmaya da sevk etmiş görünmektedir. Bununla birlikte vahim bir hata bu sözcüklerin irabında sergilenmektedir. İbn Düreyd (öl. 321/933) *el-Fevâid ve'l-ahbâr*'ında Basra nahiv mektebinin ilk temsilcilerinden dil ve kıraat âlimi Îsâ b. Ömer es-Sekafî'den (öl. 149/766) naklen böyle bir rivayet aktarmıştır:

كَانَ عِنْدَنَا رَجُلٌ لَحَّانةٌ، فَلَقِيَ لَحَّانَةً مِثْلَهُ فَقَالَ: مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ؟ فَقَالَ: مِنْ عِنْدِ أَهْلُونَا، فَحَسَدَهُ الْآخَرُ فَقَالَ: أَنَا وَاللّٰهِ أَعْلَمُ مِنْ أَيْنَ أَخَذْتَهَا، مِنَ الْمُنْزَلِ! فَقَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا﴾!

Bizim orada konuşmalarında çok fazla hata yapan biri vardı. Bu adam bir gün kendisi gibi hatalı konuşan biriyle karşılaşıp ona "*Nereden böyle?*" diye soracak oldu. Beriki (cemi müzekker salim mülhaklarından [أَهْلُونَ]'yi mecrur yerine merfû hâlde okuyarak) "[مِنْ عِنْدِ أَهْلُونَا] *ailemin yanından*" dedi. Onu kıskanan adam "*Vallahi o kelimeyi nereden (ç)aldığını gayet iyi biliyorum, sen onu Kur'an'dan kopya ettin, şu ayetten:*

﴿شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا﴾

Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul etti. (Fetih: 11)[65]

Aşağıdaki anekdotu da dikkate alırsak, cemi müzekker sâlimlere mülhak [أَهْلُونَ] sözcüğünün, Fetih suresinin 11. ayetiyle ilişkilendirilerek bu grubun özel irabına dikkat

63 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/149.

64 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2/150.

65 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî İbn Düreyd, *el-Fevâ'id ve'l-âhbâr*, thk. İbrâhîm Sâlih (b.y.: y.y., 1986), 35.

çekmek üzere kasıtlı olarak kurgulara dâhil edildiğini söyleyebiliriz. *Nesru'd-dür*'de yer alan varyant şöyledir mesela:

قَالَ بَعْضُهُمْ: قُلْتُ لِوَاحِدٍ: مِنْ أَيْنَ جِئْتَ؟ قَالَ: مِنْ عِنْدِ [أَهْلُونَا]. قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: قُلْ [أَهْلِينَا]. قَالَ: سُبْحَانَ اللّٰهِ، نَعْدِلُ عَنْ قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا﴾؟!

Adamın biri diğerine "*Nereden geliyorsun*?" diye sormuş. Öteki "*Ailemin yanından* [مِنْ عِنْدِ أَهْلُونَا]" diyerek cevaplamış. Soruyu soran "*Hata yaptın,* [أَهْلِينَا] *demen lazımdı!*" deyince beriki "*Suphanallah!*" demiş "*Allah Teâlâ* ﴿شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا﴾ *buyururken biz nasıl* [أَهْلِينَا] *diyebiliriz?!*"[66]

Cemi müzekker salimler ve tesniye isimler müfretlerinin sonuna -irap alametleri olan Elif, Vâv ve Ye ile birlikte- bir Nûn harfi ilavesiyle tamamlanır. Bu Nûn, müfret isimlerdeki tenvine mukabildir. Dolaysıyla muzaf olan müfret kelimenin sonundaki tenvin hazfedildiği gibi cemi müzekker salim ve tesniyelere bitişen bu Nûn da izafet halinde hazfedilir. Hikemiyatıyla tanınan şair, edip ve kâtip Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed el-Büstî (öl. 400/1010) bulunduğu görevinden azlediliş hikayesini bu gramer kaidesine başvurarak nazım yoluyla şöyle anlatmıştır:

عُـزِلْتُ وَلَمْ أُذْنِـبْ وَلَـمْ أَكُ خَائِـنًا وَهٰذَا لِإِنْصَافِ الْوَزِيـرِ خِـلَافُ
حُذِفْتُ وَغَيْـرِي مُثْبَتٌ فِـي مَكَانِهِ كَأَنِّـي نُونُ الْجَمْعِ حِيـنَ يُضَافُ

Azledildim masumiyet ve sadakatime rağmen
Halbuki hakkaniyetine ters bu bizim vezirin
Ben edildim yerimden, diğerleri sabitken
Sanki Cemi Nûn'uyum, tatbikte izafetin.[67]

J. Ukûd Sayıları

Arap dilinde sayıların irabı bahsinde özel bir kategori teşkil eden "ukûd" terimi 20'den başlayıp 90'a kadar olan onluk sayı hanelerini (عِشْرُونَ, ثَلَاثُونَ, أَرْبَعُونَ, خَمْسُونَ vs.) ifade eder. Ramazan orucunun ortalama 30 gün oluşu [ثَلَاثُونَ], 40 hadis geleneği [أَرْبَعُونَ], halk meteorolojisindeki 50 gün rüzgarları [خَمْسِيـنَ] ve "sittin sene" örneğindeki gibi "*çok*

66 el-Âbî, *Nesru'd-dürr fî'l-muhâdarât*, 5/183.

67 Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî el-Kayravânî, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 3/776; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seʿâlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: y.y., 1981), 162.

uzun süre, ebediyen" manasında kinaye yollu kullanılan [سِتِّيـنَ] vb. tabirler, Arap kültüründe bizde olduğundan çok daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

Toplam sekiz adet olan bu sayılar cemi müzekker sâlimlere mülhak isimler kategorisinde değerlendirilmekte olup irapta da onlara uyarlar. İrap itibariyle bu grup isimlerin merfû hallerinde Vav-Nun'lu, mansup ve mecrur hallerinde ise Yâ-Nunlu formları kullanılır.

Arap yazı tarihinde ilk dönem telif olunan eserler -başlangıçta ihtiyaç duyulmadığı için- gayet sade, harekesiz ve noktasız şekilde yazılırdı. Bu üslup sonradan Arapça'yı öğrenen kişiler için özellikle yazılış yönünden birbirine benzeyen kelimelerin temyizinde bazı sıkıntılara neden olmuştur. Ukûd sayıları da bu iltibas sorunundan payını almış, sözgelimi noktasız ve harekesiz yazıldıklarında [سَبْعِيـنَ] ve [تِسْعِيـنَ] sayıları hemen hemen birbirinin aynı görünümü vermektedir: [سعـس] ve [سعـس]. Keza ecveften istifal babının muzâri fiil siygaları da bu ukûd sayılarının mansup ve mecrur formlarıyla karışabilmektedir.

Her ne kadar bu problem, noktalama ve harekeleme uygulamalarına (إِعْجَامٌ) geçilmesiyle birlikte ortadan kalktıysa da, hususen mevâlî sınıfı tarafından öncesinde sergilenen yazılı ve sözlü kimi hatalar nevâdir kitaplarında kayıt altına alınmıştır. Örneğin İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ*'sında bize, İbnü'r-Rûmî (öl. 283/896) kanalıyla, noktasız ibarenin yanlış okunmasından kaynaklanan komik bir hadiseyi şöyle nakleder:

خَرَجَ رَجُلٌ إِلَى قَرْيَةٍ فَأَضَافَهُ خَطِيبُهَا فَأَقَامَ عِنْدَهُ أَيَّامًا، فَقَالَ لَهُ الْخَطِيبُ: أَنَا مُنْذُ مُدَّةٍ أُصَلِّي بِهٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ وَقَدْ أَشْكَلَ عَلَيَّ فِي الْقُرْآنِ بَعْضُ الْمَوَاضِعِ، قَالَ: سَلْنِي عَنْهَا، قَالَ: مِنْهَا فِي "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ"، "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ" أَيُّ شَيْءٍ تِسْعِينَ أَوْ سَبْعِينَ؟ أَشْكَلَتْ عَلَيَّ هٰذِهِ فَأَنَا أَقُولُهَا تِسْعِينَ، آخُذُ بِالْاِحْتِيَاطِ.

Adamın biri bir köye gitmiş, köyün hatibi bu adamı evinde misafir edince birkaç gün evinde konaklamış. Bir gün aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:

Hatip: Uzunca bir süredir bu cemaate imamlık yapmaktayım, lakin Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ayetleri bendeniz bile hâlâ tam olarak çözmüş değilim.

Misafir: Takıldığın yerleri bana sorabilirsin.

Hatip: Bunlardan birisi [اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ] suresinde [إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ] ibaresinden sonraki sözcük. Bu sözcük [تِسْعِينَ / 90] mi, yoksa [سَبْعِينَ / 70] mi okunacak, onu çözemedim. O yüzden ihtiyaten [تِسْعِينَ / 90] diye okuyorum. [68]

Halk hikayecileri ve kıssacı vaizler hem Türk hem de Arap kültüründe önemli bir konuma sahiptir. Arap kültüründe [قَاصّ çoğ. قُصَّاص] olarak adlandırılan bu zümre, vaaz ve öğütleriyle insanları irşat etmek, anlattıkları kıssalar yoluyla dini duyguları canlandırmak gibi kendilerine bir misyon biçmişlerdir. Ancak çok geniş bir coğrafyada telafisine çalışılan dinî aydınlanma ihtiyacı zaman zaman ister istemez yetersiz ve ehil olmayan kişiler sebebiyle suistimale uğramış, özellikle dini konuların cahili olan avam böylesi kimseler eliyle istismar edilmiştir. Arap edebiyatı kaynaklarında hakkında epeyce bir malzeme bulunan Sîfeveyh'e/Sîfuyeh'e (öl.?) nispet edilen bir anekdotta, mizahın zeminini hazırlayan kısım bir ayette yer alan "ukûd" sayısının -muhtemelen yine kelimenin "mühmel" bırakılması sebebiyle- yanlış okunmasından kaynaklanmıştır. Hikâye şöyledir:

وَقَرَأَ سِيفَوَيْهِ: (ثُمَّ فِـي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا تِسْعُونَ ذِرَاعًا) فَقِيلَ لَهُ قَدْ زِدْتَ عِشْرِينَ، فَقَالَ: هٰذِهِ خُلِقَتْ لِبَغَّاءٍ وَوَصِيفٍ، فَأَمَّا أَنْتُمْ فَيَكْفِيكُمْ شَرِيطٌ بِدَانِقٍ وَنِصْفٍ.

Bir keresinde Sîfeveyh

﴿ثُمَّ فِـي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا﴾

Sonra da onu 70 arşın uzunluğundaki bir zincire vurun! (Hâkka: 32)

Ayetindeki 70 [سَبْعِيـنَ] lafzını 90 [تِسْعِيـنَ] şeklinde okur. Orada bulunanlar "*20 arşın fazla söyledin, hoca!*" diye itiraz edince Sîfeveyh gayet pişkin "*O boydaki zincir namussuzlar ve uşaklar için. Sizin gibilereyse üç kuruşluk halat yeter.*"[69]

Konuya dair bir diğer anekdotta ise ukûd sayılarının irabı noktasında yapılan birkaç hata göze çarpmaktadır. Genelde raf halleri, nasb ve cer halleriyle karıştırılan bu sayı grubuyla ilgili olarak Âbî'nin *Nesru'd-dür*'ünde ilginç bir anekdot yer almaktadır. Gramer takıntılı

[68] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 81; Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-islâm ibn Hacer*, thk. İbrâhîm Bâcis Abdulmecîd (Beyrut: y.y., 1999), 3/1035; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât* (Beyrut: y.y., 2003), 364.

[69] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-Mugaffelîn*, 141.

bir nahivci ile dil kurallarını hiçe sayan bir patlıcan tüccarı arasında geçen diyalog şöyledir:

وَقَفَ نَحْوِيٌّ عَلَى صَاحِبِ بَاذِنْجَانٍ، فَقَالَ لَهُ: كَيفَ تَبِيعُ؟ قَالَ: عِشْرِينَ بِدَانِقٍ. قَالَ: مَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولَ [عِشْرُونَ بِدَانِقٍ]؟ فَقَدَّرَ أَنَّهُ يَسْتَزِيدُهُ. فَقَالَ: ثَلَاثِينَ بِدَانِقٍ. فَقَالَ: وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولَ: ثَلَاثُونَ؟ فَمَا زَالَ عَلَى ذٰلِكَ إِلَى أَنْ بَلَغَ تِسْعِينَ. فَقَالَ: وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولَ تِسْعُونَ؟ فَقَالَ: أَرَاكَ تَدُورُ عَلَى الْمِائَتُونَ، وَهٰذَا مَا لَا يَكُونُ.

Nahivcinin biri pazarda bir patlıcan satıcısının yanına varıp "*Kaça satıyorsun?*" diye sormuş. Pazarcı "*Yirmisi bir dânik*[70]" demiş. (Ancak bunu söylerken rakamı [عِشْـرُونَ] şeklinde merfu değil de [عِشْـرِينَ] şeklinde mansup okumuş). Nahivci hatayı tashih amacıyla "*Şuna* [عِشْـرُونَ] *desen ne olur?*" demiş. Pazarcı, nahivcinin patlıcan sayısını artırmak için böyle söylediğini sanarak -yine hatalı bir telaffuzla- "*Tamam 30'u* [ثَلَاثِيـنَ] *bir dânik olsun*" demiş. Nahivci yine gayretkeşlikle "*Şuna* [ثَلَاثُونَ] *desen?*" demiş ve durum bu şekilde 90'a kadar devam etmiş. Nahivci en son [تِسْعُونَ] diye düzeltecek olmuş ki, sabrı tükenen pazarcı "*Hadi hadi*" demiş "[مِائَتُونَ] *demek istiyorsun ama avucunu yalarsın!*"[71]

K. Mukârebe Fiilleri

Arapçada isim cümlelerinin başına gelerek mübtedâ ve haberin hem adını hem de irâbını değiştiren bazı yardımcı fiiller bulunmaktadır. Bunlardan biri de bir eylemin meydana gelme vaktinin yaklaştığını bildiren, Türkçede bileşik fiiller içerisinde yer alan "Mukârebe fiilleri"dir.

Hem Kur'ân-ı Kerim'de hem hadislerde hem de diğer klasik ve modern metinlerde bir işin vukuunun yaklaştığını ifade etmek için genelde Mukârebe fiilleri kullanılsa da bazen bu fiiller yerine "neredeyse olacaktı/olayazdı" anlamına gelen [يُرِيدُ أَنْ] şeklindeki kalıp ifadenin kullanıldığını da görmekteyiz. Hatta Seʿâlibî (öl. 429/1038) konuyla alakalı olarak

اَلْعَرَبُ تَسَمِّي التَّهَيُّؤَ لِلْفِعْلِ وَالْاِحْتِيَاجَ إِلَيْهِ إِرَادَةً.

[70] Dânik esas itibariyle dirhem, dinar ve miskalin 1/6'sı değerinde eski devirlerde bir para ve ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Cengiz Kallek, "Dânek" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993), 8/457-458.

[71] el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/177.

Araplar, bir eyleme hazırlık ve buna duyulan ihtiyacı "irade" diye isimlendirir.[72] şeklinde bir bilgi vermiş ve konuyu delillendirmek üzere *Fıkhu'l-lüga ve Sirru'l-ʿArabiyye*'sinde şu anekdotu zikretmiştir:

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ اَلْيَزِيدِيُّ: كُنْتُ وَالْكِسَائِيُّ عِنْدَ الْعَبَّاسِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِيِّ. فَجَاءَ غُلَامٌ لَهُ وَقَالَ: يَا مَوْلَايَ كُنْتُ عِنْدَ فُلَانٍ فَإِذَا هُوَ يُرِيدُ أَنْ يَمُوتَ. فَضَحِكْنَا فَقَالَ مِمَّ ضَحِكْتُمَا؟ قُلْنَا: مِنْ قَوْلِهِ: يُرِيدُ أَنْ يَمُوتَ. وَهَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ أَنْ يَمُوتَ؟ فَقَالَ الْعَبَّاسُ: قَدْ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: ﴿فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ﴾ وَإِنَّمَا هٰذَا مَكَانَ يَكَادُ. فَتَنَبَّهْنَا.

Ebû Muhammed el-Yezîdî (öl. 202/817) şöyle anlatıyor: Bir gün ben ve Kisâî, Abbâs b. el-Hasan el-Alevî'nin (öl.?) yanında oturuyorken Abbâs'ın bir kölesi gelip "*Ölmek üzere olan* [يُرِيدُ أَنْ يَمُوتَ] *filanca kişinin yanındaydım Efendim*" dedi. Onun bu sözü üzerine bizi bir gülme tuttu. Güldüğümüzü gören Abbâs: Hayrola, neden gülüyorsunuz? dedi. Biz de "*Kölenin* [يُرِيدُ أَنْ يَمُوتَ] *cümlesine gülüyoruz*" dedik "*insan hiç ölmek ister mi ki?*"

Bunun üzerine Abbâs "*Allah Teâlâ da Kur'ân-ı Kerim'de*

﴿فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ﴾

Orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. (Kehf: 77)

buyuruyor, buradaki [يُرِيدُ أَنْ] *ifadesi de* [يَكَادُ] *anlamında*" deyince bizde bir aydınlanma oldu.[73]

L. Marife - Nekre

Arap gramerinin temel iki terimi "marife" ve "nekre", kelimelerin dilbilgisel anlamlarının haricinde, daha ziyade lügavi anlamlarına yapılan raferansla mizaha konu edilmektedir. Malum olduğu üzere [مَعْرِفَة] -alem veya cins- bir ismin muayyen; buna mukabil [نَكِرَة] gayri muayyen (belirsiz) oluşunu anlatan terimlerdir. Sözü edilen terimlerdeki lügavi anlamın komikliği sağlayan asıl unsur olduğunu gösteren birkaç hikâye bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde bilinen-bilinmeyen düalitesi, sofra edebiyatı çerçevesinde mizahi bir boyutta yorumlanmıştır. Buna göre "ceylan" anlamındaki [اَلظَّبْيُ] sözcüğü-

[72] Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seʿâlibî, *Fıkhü'l-lüga ve sirru'l-ʿArabiyye*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türasi'l-'arabî, 2002), 254.

[73] Seʿâlibî, *Fıkhü'l-lüga ve sirrü'l-ʿArabiyye*, 254.

nün marifelik ya da nekrelik durumu, sofraya gelebilme durumuna bağlı olarak yanıtlanmaktadır:

قَالَ أَبُو الْعِبَـرِ: قَالَ لِـي أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى ثَعْلَبٌ: اَلظَّبْيُ مَعْرِفَةٌ أَوْ نَكِرَةٌ؟ فَقُلْتُ: إِنْ كَانَ مَشْوِيًّا مَوْضُوعًا عَلَى الْمَائِدَةِ فَمَعْرِفَةٌ، وَإِنْ كَانَ فِـي الصَّحْرَاءِ فَهُوَ نَكِرَةٌ. فَقَالَ: مَا فِـي الدُّنْيَا أَعْرَفُ مِنْكَ بِالنَّحْوِ!

Ebü'l-İber anlatıyor: Bir keresinde Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (öl. 291/904) bana "[اَلظَّبْيُ] *sözcüğü marife mi yoksa nekre mi?*" diye sormuştu. Kendisine muzipçe yanıtım şu oldu: Şayet güzelce kızartıldıktan sonra getirilip sofraya konmuşsa elhak "*marife*"dir. Yok hayvan çölde (özgürce koşturuyor) ise o takdirde de mahza "nekre"dir.

Bu sözüm üzerine Sa'leb iltifat etti: Şu dünyada nahvi senden daha iyi bilen yok, (Üstad)! [74]

Bir diğer anlatıda [مَعْرِفَة] ve [نَكِرَة] terimlerine, toplumsal yaşamdaki tanınırlıkla alakalı bir anlam yüklendiğini görüyoruz. Bu dünyada tahammül edilmesi en güç musibetlerin tadat edildiği bir tasnifte şöhret "marife", şöhretsizlikse "nekira" kavramları üzerinden kinaye yollu anlatılmıştır. Âmilî'nin *el-Mihlât*'ındaki rivayet şöyledir:

إِنَّ الْحُكَمَاءَ حَصَرُوا مَصَائِبَ الْعَالَمِ وَمِحَنَهَا فِـي خَمْسٍ: اَلْمَرَضُ فِـي الْغُرْبَةِ، وَالْفَقْرُ فِـي الشَّيْبِ، وَالْمَوْتُ فِـي الشَّبَابِ، وَالْعَمَى بَعْدَ الْبَصَـرِ، وَ[النَّكِرَةُ بَعْدَ الْمَعْرِفَةِ] .

Bilgeler dünyevi musibet ve sıkıntıları beş maddeye indirgemişlerdir:

1) Gurbet ellerde hastalanma

2) Yaşlılıkta fakru zarurete düşme

3) Gençlikte ölüm

4) Sonradan kör olma

5) Şöhretten (Marifeden) sonra esamesi okunmama (Nekre).[75]

Diğer taraftan [مَعْرِفَة] ve [نَكِرَة] kavramlarının neseple bağlantılı hicivler için de araçsallaştırıldığı görülmektedir. Buna göre soy-sopun belirsiz oluşunu anlatmak üzere etkili bir taşlama unsurudur nekre terimi. Diğer taraftan annesi belli lakin babası meçhul

[74] el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 7/156; el-Kayrevânî, *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*,181.

[75] Bahâuddîn el-Âmilî, *el-Mihlât*, thk. Muhammed Abdulkerîm en-Nemerî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 250.

kişileri dile dolama gayesiyle de zarif bir fırsat sunar. Nitekim hasmı tarafından bir "haramzâde" olarak tavsif olunan Ebû Osmân el-Mâzinî'ye (öl. 249/863) yönelik ithamda bu fırsatın çok iyi değerlendirildiği görülmektedir:

وَفَتًى مِنْ مَازِنٍ سَادَ أَهْلَ الْبَصْرَه
أُمُّهُ مَعْرِفَةٌ وَأَبُوهُ نَكِرَه

Baş oldu bir Mâzinli delikanlı, Basra ehline
-Allah için- anası marife; lakin babası nekre![76]

Marifelik ve nekrelik bazen de bir meselenin başlı başlına bir konusu olmayıp tali şart olarak ele alınır. Örneğin Arap gramerinin temel konularından "munsarif" ve "gayr-i munsarif" meselesinde bu iki terim kritik bir yere sahiptir. Şöyle ki; bir ismin ğayr-i munsarif olabilmesi için sıfat veya alem olma şartı aranmakta, dolayısıyla ismin marifeliği (alem oluşu) ğayr-i munsariflikte temel bir faktör olmaktadır. Klasik nevadir kitaplarımızda ana teması bu şekilde işlenmiş 10 kadar anekdot yer almakta olup bunlardan Husrî'nin *Cem'ü'l-cevâhir*'inde yer alan bir örnek aşağıda zikredilecek; diğer bazı örneklerse "gayr-i munsarif" başlığı altında değerlendirilecektir. Husrî'nin rivayeti şöyledir:

قَالَ رَجُلٌ اسْمُهُ عُمَرُ لِعَلِيِّ بْنِ سُلَيْمَانَ الْأَخْفَشِ: عَلِّمْنِي مَسْأَلَةً مِنَ النَّحْوِ. قَالَ: تَعَلَّمْ أَنَّ اسْمَكَ لَا يَنْصَرِفُ. فَأَتَاهُ يَوْمًا وَهُوَ عَلَى شُغْلٍ. فَقَالَ: مَنْ بِالْبَابِ؟ قَالَ: عُمَرُ. قَالَ: عُمَرُ الْيَوْمَ يَنْصَرِفُ. قَالَ: أَوَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنَّهُ لَا يَنْصَرِفُ؟! قَالَ: ذَاكَ إِذَا كَانَ مَعْرِفَةً وَهُوَ الْآنَ نَكِرَةً!

Ömer adında bir şahıs meşhur nahiv bilgini Ali b. Süleymân el-Ahfeş asgar'a (öl. 316/928 [?]) "*Bana nahiv ilmine dair bir mesele öğretsen ya"* deyince Ahfeş "*Şunu iyi belle ki*" demiş "*Senin adın -teknik olarak/gramer kurallarına göre gayr-i munsarif*".

Bir gün Ömer, Ahfeş'i ziyarete geldiğinde kapıyı çalmış. O esnada meşguliyeti olan Ahfeş'le bu kişi arasında şu diyalog yaşanmış:

— Kim o?
— Ömer.
— Ömer bugün çeki(p gidi)yor.
— Hani [Ömer] çek(ip git)miyordu (gayr-i munsarifdi)?

[76] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-ezkîyâ'*, 153.

— O dediğin [Ömer] marife -bilindik/tanındık- oluncaydı. Şu an ise o mahza nekre konumunda![77]

Diğer taraftan Arap dilinde Marife-Nekire terimlerinin lügavi anlamlarına raferansla yapılan yukarıdaki nükteler dışında, beyaz-siyah gibi iki zıt fonksiyona işaret edişi ve bu özelliklerin aynı anda tek bir şeyde toplanamayacağı hususu da modern kültürde linguistik nükte üretiminde kullanılmaktadır. Yine zıtların bir arada barınamayacağını anlatmak üzere "Tenvin" ve "İzafet" kavramlarının "muzâf" öğesinde toplanamayacağı bilgisinden hareketle popüler kültür şu gibi ironiler de türetmiş ve bunlar birer güncel deyim olarak sözlüklerde yerini almıştır:

هُمَا كَالتَّنْوِينِ وَالْإِضَافَةِ.

O ikisi tenvin ve izafet gibidir.[78]

M. Sıfat

Arap gramerinde "mamül-ü bit'tebe'iyye" (tâbi olmak suretiyle iraba konu) beş şeyden biri de "sıfat"tır. Her dilde olduğu gibi sıfat, ister önce ister sonra gelsin, ilişkili olduğu ismin bir niteliğini ya da özelliğini belirtir. Sıfat ile mevsuftan oluşan terkibe ise Türkçede "sıfat tamlaması" denir.

Sıfatın ibarede kullanılmasının dört amacı vardır:

1- Tahsis (fertleri azaltma)
2- Tavzih (açıklama)
3- Medih (övme)
4- Zem (yerme).[79]

Bulunduğu cümle içerisinde kayıtlama işlevi gören sıfat, mevsufu bazı fertlerinden soyutlama (tahsis) görevi üstlenir. Böylece mevsuf için zikredilen hükmün altına girmesi istenmeyen kişi ya da şeyler bir "sıfat" yardımıyla dışarıda tutulabilir. Tam bu noktayı vurgulayan klasik bir mizah örneği İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında yer almaktadır:

---

77 el-Kayrevânî, *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*,181.
78 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe sözlük* (İstanbul: Dağarcık yayın eğitim reklam ve matbacılık, 2018), 950.
79 İbn Hişâm, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 283.

قَالَ عَلَوِيٌّ لِرَجُلٍ: إِنَّكَ تَحْتَاجُ أَنْ تَدْعُوَ لِـي كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ تَقُولُ: اَللّٰهُمَّ صَلِّ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ؛ فَقَالَ: إِنِّـي أَقُولُ مَعَهُ [**الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ**] فَأُخْرِجُكَ مِنْهُمْ!

Hz. Ali'nin (öl. 40/661) nesebinden bir adam diğer bir adama "*Her gün bana beş defa dua etmeye mahkumsun! Çünkü namazda*

اَللّٰهُمَّ صَلِّ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ

Allah'ım, Muhammed'e (a.s.) ve onun Âl-i Beytine salâtu selâm eyle!

cümlesini söylemek durumundasın" demiş. Beriki "*Ama ben* "*[Temiz ve pak olan] Âl-i Beyte salatu selam eyle (Ya Rab)*" *dediğimde seni zaten o zümrenin dışına atmış oluyorum!*" demiş.[80]

Sıfatla alakalı bir diğer anekdot ise internet ortamında yaygın, modern bir anlatıdır. Bir talebenin hocasını imtihan etmek istemesi sonucunda komik duruma düşmesini anlatan kıssa şöyledir:

إِنَّ شَيْخًا سَأَلَ تِلْمِيذَهُ قَائِلًا: مَا اسْمُكَ؟ فَأَرَادَ التِّلْمِيذُ أَنْ يَخْتَبِرَ شَيْخَهُ فَقَالَ: اسْمِي هُوَ آخِرُ اسْمٍ فِي سُورَةِ الْبُرُوجِ. فَقَالَ الشَّيْخُ: [لَوْح]؟ فَقَالَ التِّلْمِيذُ: [مَحْفُوظ] يَا شَيْخُ. فَقَالَ الشَّيْخُ: [مَحْفُوظ] صِفَةٌ يَا لَـوْحُ!

Hocanın biri talebesine adını sormuş. Talebe, hocasını imtihan kastıyla "*Adım, Burûc suresinin sonundaki isimdir, Efendim*" demiş. Hoca "*Yani adın Levh?*" demiş. Talebe "*(Bilemediniz Üstadım), benim adım Mahfuz!*" deyince hoca bu densize haddini bildirmiş: Oradaki "Mahfuz" sıfat, odun kafalı seni![81]

N. İsm-i Mevsul ve Sılası

Arap gramerinde *Mübhemât* başlığı altında değerlendirilen isim kümelerinden biri "İsm-i mevsûller"dir. Marife isimlerden olan ism-i mevsûller, manalarının anlaşılması için bir sıla cümlesine ve o cümlede kendilerine dönen bir "Râbıt"a ihtiyaç duyarlar. Sıla cümlesini şartlarına uygun şekilde almadıklarında ise cümlede bir ifade bozukluğu meydana gelir ki bu da daha ziyade gramer kurallarına yeterince vakıf olmayan insanların ve tabi esnaf erbabının dilinde rastlanan bir kusurdur. Bir marangoz ustasınca sergilenmiş ilginç bir örneği şudur:

---

80 Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/418.

81 https://twitter.com/m_arab_shabab/status/1234049248536285184

دَقَّ رَجُلٌ بَابَ دَارِ نَحْوِيٍّ فَقَالَ: مَنْ ذَا؟ فَقَالَ: أَنَا الَّذِي أَبُو عَمْرٍو اَلْجَصَّاصُ عَقَدَ طَاقَ بَابِ هٰذِهِ الدَّارِ. فَقَالَ النَّحْوِيُّ: مَا تَرَى لَكَ فِي صِلَةِ [الَّذِي] شَيْئًا، فَانْصَرِفْ رَاشِدًا.[82]

Adamın biri bir nahiv erbabının kapısını çalmış. Nahivci "*Kim o*?" deyince, beriki *"Ben öyle biriyim ki, bu evin kapısını yerine takan Ebû Ya'kûb el-Cessâs*" demiş. (Öğelerin yerli yerinde kullanılmadığını fark eden) nahivci takılmış: *Sen daha cümledeki* [الَّذِي]*'nin sılasını bile adam gibi oturtamazken (bizim kapıyı nasıl yerleştirmiş olabilirsin ki?!) hadi yolun açık olsun?!*[83]

Arap gramerinin temel konularından İsm-i Mevsullerle ilgili yeterli sayıda anekdotik malzemeden söz edilemez. Ancak yine de sözgelimi müşterek ism-i mevsullerden [مَنْ]'in harf-i cerlerden [مِنْ] ile olan şekli benzerliği yol açtığı iltibas dolayısıyla anlatılara konu olmuştur. Kayda değer bir örnek, ulemadan iki saygın isim -A'meş (öl. 148/765) ve Nehaî- arasında yaşandığı söylenen şu polemiktir:

قَالَ كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَقْرَأُ عَلَى الْأَعْمَشِ فَقَالَ {قَالَ لِمِنْ حَوْلِهِ أَلَا تَسْتَمِعُونَ} فَقَالَ لَهُ الْأَعْمَشُ [لِمَنْ حَوْلَهُ] فَقَالَ أَلَيْسَ أَخْبَرْتَنِي أَنَّ مِنْ تَجُرُّ مَا بَعْدَهَا.

İbrahim en-Nehaî, A'meş'e ders arz ediyormuş. Şuara suresinin 25. Ayetini {قَالَ لِمِنْ حَوْلِهِ أَلَا تَسْتَمِعُونَ} şeklinde okuyunca A'meş "[لِمَنْ حَوْلَهُ] *olacak*" diye düzeltmeye kalkmış. İbrahim inadını sürdürmüş: [مِنْ] *harf-i cerinin kendisinden sonraki ismi cer ettiğini söyleyen sen değil miydin*?![84]

O. Te'nis (Müeeneslik) Alâmetleri

Hami-Sami dil ailesinin bir üyesi olan Arapça, fiil ve isim formlarında erillik-dişillik ayrımı bulunan dünya dillerinden biri olarak temayüz eder. Bu dilde sözcükler "*hakikaten veya hükmen eril olanlar (Müzekker)*" ile "*hakikaten, lafzen veya hükmen dişil olanlar (Müennes)*" şeklindeki temel bir kategoriye dâhildir. Ayrıca müzekker ve müennes sözcükler, kolay ayırt edilebilmesi için bazı simgesel alametlere ihtiyaç duyarlar. Arapçada müzekker "asıl" kabul edildiği için[85] bu simgeler münhasıran müennes sözcüklere

---

82 Cümlenin nahiv kurallarına uygun doğru kullanımı şu şekilde olmalıdır:

أَنَا أَبُو عَمْرٍو اَلْجَصَّاصُ الَّذِي عَقَدَ طَاقَ بَابِ هٰذِهِ الدَّارِ.

83 İbnü'l-Cevzî*, Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 189; el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/178; İbn Ebî Avn, *el-ecvibetü'l-müskite*, 19.

84 el-Mukriʾ, *Ahbâru'n-nahviyyîn,* 52.

85 İbn Hişâm, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 52.

bitişmekte olup teknik olarak da "Te'nis/Müenneslik alâmetleri" olarak anılırlar. İsimlerdeki te'nis alametleri:

1- Tâ-i Merbûta/Yuvarlak Tâ: Müenneslik Tâ'sı da denilir.

2- Elif-i Maksûra: İsim ve sıfatların sonunda "ى" veya "ا" şeklinde yazılan Elif'tir.

3- Elif-i Memdûde: Kelime sonunda [اء] şeklinde yazılan Elif'tir.

Ancak nadiren de kelimenin dişilliği cümle içerisinde kendisine isnat edilen yüklemin dişil oluşundan anlaşılmaktadır. Konuya dair tarihsel bir anekdot Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*'sında yer alan, Ebû Hanife'nin gençlik yıllarına ait bir tecrübesini aktaran şu hikâyedir:

حُكِيَ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّهُ دَخَلَ الْكُوفَةَ، فَاجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ فَقَالَ: سَلُوا عَمَّا شِئْتُمْ، وَكَانَ أَبُو حَنِيفَةَ حَاضِرًا، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ غُلَامٌ حَدَثٌ، فَقَالَ: سَلُوهُ عَنْ نَمْلَةِ سُلَيْمَانَ أَكَانَتْ ذَكَرًا أَمْ أُنْثَى؟ فَسَأَلُوهُ فَأُفْحِمَ، فَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: كَانَتْ أُنْثَى. فَقِيلَ لَهُ: كَيْفَ عَرَفْتَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ: مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قَالَتْ﴾ وَلَوْ كَانَتْ ذَكَرًا لَقَالَ [قَالَ نَمْلَةٌ]، لِأَنَّ النَّمْلَةَ مِثْلُ الْحَمَامَةِ وَالشَّاةِ فِي وُقُوعِهَا عَلَى الذَّكَرِ وَالْأُنْثَى.

Rivayete göre, Katâde (öl. 117/735) bir seferinde Kûfe'ye geldiğinde ahali etrafına toplanmış. Katâde (biraz da kibirlenerek) "*Ne sormak istiyorsanız sorun*" demiş. O esnada Ebû Hanife de orada olup henüz genç bir delikanlıymış. Ebû Hanife etrafındakilere "*Sorun bakalım şuna*" demiş "*Süleyman'la konuşan karınca erkek miydi, dişi miydi?*"

Ahali soruyu Katâde'ye yöneltmiş, ama Katâde'den ses çıkmamış. Bunun üzerine Ebû Hanife "*O karınca dişiydi*" demiş. Ahali merakla "*Bunu nereden anladın, Hazret?*" dediklerinde "*Cenâb-ı Hakkın* ﴿قَالَتْ﴾ *lafzından*" deyip açıklamış: Şayet karınca erkek olsaydı [قَالَ] derdi. Çünkü [نَـمْلة] kelimesi eril ve dişil olmak bakımından tıpkı [حَمَامَة] ve [شَاة] sözcükleri gibidir.[86]

Bazı sarf kalıplarında gelen özel sözcüklerde ise herhangi bir te'nis alameti bulunmayıp bunlar hem müennes hem müzekker için ortak bir siygayı kullanılır; [فَعُولٌ] ve ism-i mef'ûl manalı [فَعِيل] kalıplarında gelen sözcükler gibi. Bunlar, medlullerinin eril veya dişil oluşuna bakılmaksızın tek bir formda getirilir. Konuyla ilgili ders niteliğinde bir

86 Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, 2/501.

anekdot Basra mektebinin Arap dili ve edebiyatı sahasındaki otorite isimlerinden Osman el-Mâzinî'ye nispet edilmektedir. Şöyledir hikayesi:

قَالَ الْمَازِنِـيُّ: حَضَرْتُ يَوْمًا عِنْدَ الْوَاثِقِ وَعِنْدَهُ نُحَاةُ الْكُوفَةِ، فَقَالَ لِي الْوَاثِقُ: يَا مَازِنِـيُّ: هَاتِ مَسْأَلَةً، فَقُلْتُ: مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا﴾ لِمَ لَمْ يَقُلْ [بَغِيَّةً]، وَهِيَ صِفَةٌ لِمُؤَنَّثٍ. فَأَجَابُوا بِجَوَابَاتٍ غَيْرِ مُرْضِيَةٍ. فَقَالَ الْوَاثِقُ: هَاتِ مَا عِنْدَكَ. فَقُلْتُ: لَوْ كَانَ بَغِيٌّ عَلَى تَقْدِيرِ فَعِيلٍ بِمَعْنَى فَاعِلَةٍ، لَحِقَتْهَا الْهَاءُ، مِثْلُ كَرِيمَةٍ وَظَرِيفَةٍ، وَإِنَّمَا تُحْذَفُ الْهَاءُ إِذَا كَانَتْ فِي مَعْنَى مَفْعُولَةٍ، نَحْوُ: الْمَرْأَةُ قَتِيلٌ وَكَفٌّ خَضِيبٌ، وَبَغِيٌّ هٰهُنَا لَيْسَ بِفَعِيلٍ، إِنَّمَا هُوَ فَعُولٌ، وَفَعُولٌ لَا تَلْحَقُهُ الْهَاءُ فِي وَصْفِ التَّأْنِيثِ، نَحْوُ: امْرَأَةٌ شَكُورٌ، وَبِئْرٌ شَطُونٌ، إِذَا كَانَتْ بَعِيدَةَ الرِّشَاءِ، وَتَقْدِيرُ بَغِيٍّ بَغُويٌ، قُلِبَتِ الْوَاوُ يَاءً، ثُمَّ أُدْغِمَتْ فِي الْيَاءِ، فَصَارَتْ يَاءً ثَقِيلَةً: نَحْوُ سَيِّدٍ وَمَيِّتٍ. فَاسْتَحْسَنَ الْجَوَابَ.

Mâzinî anlatıyor: Bir gün Halife Vâsık'ın (öl. 232/847) huzuruna çıktım, yanında Kûfe'nin nahiv uleması da bulunuyordu. Vâsık "*Hadi ortaya bir mesele at bakalım Mâzinî*" dedi. Ben de Allah Teâlâ'nın

﴿وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا﴾

Annen iffetsiz bir kadın değildi. (Meryem: 28)

ayetindeki [بَغِيٌّ] kelimesi hakkında ne dersiniz? [أُمّ] kelimesi müennes olduğu halde neden [بَغِيَّةٌ] denilmemiştir" diye sordum. Tatmin edici olmayan bazı yanıtlar geldi. Nihayet Vâsık bana dönerek "*Sen ne diyorsun bu hususta?*" deyince ben de başladım anlatmaya: Şayet [بَغِيٌّ], [فَعِيل] kalıbının ism-i fâil siygasında mülahaza edilerek kullanılmışsa bu takdirde sonuna "Hâ" (te'nis Tâ'sı) bitişir: [كَرِيمَة] ve [ظَرِيفَة] örneklerinde olduğu gibi. Ancak bu kalıp ism-i mef'ûl takdirindeyse o zaman hazfedilip bitiştirilmez: [الْمَرْأَةُ قَتِيلٌ : Kadın öldürülmüş durumda] ve [كَفٌّ خَضِيبٌ : Kınalı el] örneklerinde olduğu gibi.

Ayetteki [بَغِيٌّ] sözcüğüne gelince bu, [فَعِيل] değil, [فَعُولٌ] kalıbındadır ve bu kalıpta gelen kelimelere (ister fâil manasında olsun ister mef'ûl manasında) asla "Hâ" bitişmez. [اِمْرَأَةٌ شَكُورٌ: Şükreden kadın] ve [بِئْـرٌ شَطُونٌ: İpi uzun tutulmuş kuyu] misallerinde olduğu gibi.

Buna göre [بَغِيٌّ] kelimesinin aslı [بَغُويٌ] idi. Önce "Vâv" harfi "Yâ"ya çevrilip sonra da "Yâ" harfi diğer "Yâ"ya idğam edildi. Böylece de "Yâ" şed-

delenip kelime [بَغِيٌّ] şeklini aldı. Tıpkı [سَيِّدٌ] ve [مَيِّتٌ] örneklerinde olduğu gibi. Vâsık verdiğim bu cevabı beğendi.[87]

Fiillerdeki te'nis alametleri ise iki tanedir: Mazide gâibe siyganın sonuna bitişen sakin "Tâ" ile muzâri ve emirde müfret müennes muhataba siygalarının sonunda bulunan "Yâ" harfidir. Fiilin sonunda asli harflere ilave olarak bu alametlerden birinin varlığı o kelimenin müennes olduğuna delalet eder. Hâl böyle olunca eril bir şahsa hitap ederken bu alametlerin kullanılması kritik bir hata olacaktır. Aşağıdaki anekdotta, bir hoca ile talebesi arasında geçen diyalog bu bapta zikredilebilecek güzel bir modern kurgu örneğidir:

بَعْدَ أَنْ أَنْهَى الطَّالِبُ دَرْسَهُ مَعَ شَيْخِهِ وَأُسْتَاذِهِ سَلَّمَ عَلَيْهِ لِيَنْصَرِفَ وَقَالَ لَهُ: شَيْخِي [أُدْعِي لِـي]! فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ: "ذَكِّرْنِـي لِأَدْعُوَ لَكَ." فَذَهَبَ الطَّالِبُ وَلَمْ يَفْهَمْ مُرَادَ الْأُسْتَاذِ. وَفِـي الدَّرْسِ التَّالِـي فَعَلَ مِثْلَمَا فَعَلَ فِـي الدَّرْسِ السَّابِقِ وَقَالَ لَهُ: [أُدْعِي لِـي] يَا شَيْخِي! وَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ مِثْلَمَا قَالَ لَهُ فِـي الْمَرَّةِ السَّابِقَةِ: "ذَكِّرْنِـي لِأَدْعُوَ لَكَ". وَلَمْ يَفْهَمِ الطَّالِبُ اللُّغْزَ. وَكَرَّرَ ذٰلِكَ عِدَّةَ مَرَّاتٍ وَالشَّيْخُ يُكَرِّرُ لَهُ الْعِبَارَةَ وَلَا يَدْعُو لَهُ حَتَّى خَرَجَ الطَّالِبُ عَنْ سُكُوتِهِ وَقَالَ: يَا شَيْخِي، أَنَا أُذَكِّرُكَ دَائِمًا! فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ: لَا، أَنْتَ لَا تُذَكِّرُنِـي (لَا تُخَاطِبُنِي بِصِيغَةِ الْمُذَكَّرِ) بَلْ تُؤَنِّثُنِي تَقُولُ [أُدْعِي لِـي]، وَلَوْ ذَكَّرْتَنِي لَقُلْتَ: "أُدْعُ لِـي" وَعِنْدَهَا سَأَدْعُو لَكَ.

Talebenin biri hocasıyla dersini bitirdikten sonra ayrılmak için selam verip -müennes kip kullanarak- "[أُدْعِي لِـي] *bana dua eder misiniz*?" demiş. Hoca "*eril siyga ile hitap et ki edeyim* [ذَكِّرْنِي لِأَدْعُوَ لَكَ]" demiş. Ancak -[ذَكِّر] kelimesini "hatırlat" manasında algılayan- talebe hocasının kastını anlayamamış. Ertesi gün aynı diyalog yaşanmış, hocası da aynı karşılığı vermiş. Talebe yine hocasının sözündeki gizemi çözememiş. Bu durum birkaç defa daha cereyan edince talebesi "*(Aşkolsun) hocam, ha bire size "Bana dua edin" diye hatırlatıyorum!*" diye hocasına sitemde bulunmuş. Hoca da talebesinin cehaletini yüzüne vurmuş:

Hayır, (ısrarla hatırlattığım hâlde) hiç bana eril siygada hitap etmedin ki, durmadan [أُدْعِي لِـي] deyip müennes siyga kulandın. Eğer [أُدْعُ لِـي] şeklinde müzekker siyga kullansaydın sana kesinlikle dua ederdim.[88]

[87] el-Hamevî, *Muʿcemü'l-ʾüdebâ*, 2/761; Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 89.

[88] https://drwaleed26.forumarabia.com/t527-topic

Görüldüğü üzere, konuya dair modern hikâye kurguları -klasik rivayetlerin aksine- oldukça detaylandırılmakta, bu da anlatının mizahi kalitesini düşürmektedir.

P. İki Sâkinin Bir Arada Oluşu

Arap gramerinin en temel ilkelerinden biri, iki sâkin harfin yan yana gelmesi durumunda okuyuşu mümkün kılmak amacıyla ya hazf ya da harekeleme yoluna gitmektir. Dilin pratiği açısından bir kaçınılmazlığı ifade eden bu durum Araplarca veciz bir cümle ile şu şekilde formülüze edilmiştir:

لَا يَجُوزُ اجْتِمَاعُ سَاكِنَيْـنِ.

İki sâkinin (sâkin harfin) bir araya gelmesi doğru olmaz.

Bu külli kaide talebe-i ulûm arasında ve ilim meclislerinde o kadar meşhur ve dile pelesenk olmuştur ki, zamanla dil mevzularının dışında da kendisine kullanım alanı bulmuş; sofistike nükte üretimine elverişli bir klişe olarak sıklıkla değerlendirilmiştir. Nevâdir derlemelerinde rastladığımız birkaç anlatıda, bu çok popüler kaidenin, asıl mizahi vurguyu sağlayan kısım olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Örneğin müstehcen şakalarıyla nam salmış nükte kahramanı Cemmâz'ın (öl. 242/857) "kurban" pozisyonunda olduğu bir hikâyede, susturucu yanıt tümüyle belirtilen dil kuralından ibarettir. İbn Ebî Avn'ın *el-Ecvibetü'l-müskite*'sinde zikrettiği, konunun en güzel örneklerinden biri olan bu anekdotu içerdiği müstehcenlik sebebiyle çalışmamıza almadık. Anekdot için adı geçen esere müracaat edilebilir. [89]

Telaffuz güçlüğünden ötürü iki sakinin bir arada tutulmasının imkansızlığı, bir yerde zıtların buluşmasına da benzetilmiştir. Birbirine tamamen ters iki durumun bir arada oluşunu andıran kimi hâller de yine bu kural üzerinden tenkide tabi tutulmuştur. İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), iki ayrı mizah derlemesinde bunu örnekleyen şöyle bir latife zikreder:

سَمِعَ ابْنُ الْأَعْرَابِـيِّ رَجُلًا يَقُولُ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكُمْ بِعَلِيٍّ وَمُعَاوِيَةَ فَقَالَ لَهُ: جَمَعْتَ بَيْـنَ سَاكِنَيْـنِ!

> Bir defasında ünlü dilbilgini İbnü'l-A'râbî (öl.231/846), bir adamın el açarak *"Ne olur Ali ve Muâviye Efendilerimizin hatırına şu garibana yardımcı oluverin"* dediğine şahit olmuş. (İki sahabinin fitne olaylarında birbirinin can düşmanı olduğunu bilen) İbnü'l-A'râbî bu boşboğaz dilenciyi zarif bir dil kaidesiyle uyarıvermiş:

[89] İbn Ebî Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite,* s. 213.

جَمَعْتَ بَيْـنَ سَاكِنَيْـنِ!

(Olacak iş değil) Resmen iki sâkini cem ettin![90]

Anlaşıldığı kadarıyla mizahın gramer konularıyla ilgilenen bölümü "*ictimâüs-sâkineyn*" kuralı üzerinde fazlaca durmuş, konuyla dolaylı bağlantısı olan kelimeler üzerinden dahi modern kurgular yapılmıştır. Örneğin aşağıdaki hikâyede [سَكِينَةُ] özel isminin "*sâkin harf*"le kurulu ilintisi böyledir:

تَزَوَّجَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ تُسَمَّى سَكِينَةَ ثُمَّ تَزَوَّجَ لَاحِقًا بِأُخْرَى تُسَمَّى سَكِينَةَ فَطَلَّقَ الْأُولَى، فَسَأَلُوهُ لِمَاذَا طَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ؟ فَأَجَابَ: إِذَا الْتَقَى سَاكِنانِ حُذِفَ الْأَوَّلُ مِنْهُمَا!

Adamın biri 'Sekîne' adında bir kadınla evlenmiş. Daha sonra aynı isimli başka bir kadınla daha evlenince ilkini boşamış. Kendisine sormuşlar: "*Karını neden boşadın, Hazret?*" Adam "*İki sâkin bir araya geldiğinde ilki hazfedilmez mi, azizim?*" deyivermiş.[91]

Yukarıdaki anekdotlarda görüldüğü üzere, iki sakinin bir arada bulunmasını engellemek üzere birinin hazfi yoluna gidildiği gibi, bazı örneklerde ise çözüm daha farklıdır. Şöyle ki: Sakin iki harften ilkine bir kesre harekesi vermek suretiyle bu güçlük ortadan kaldırılmaktadır. Bu kaidenin kitaplarda yer alan meşhur bir ifadesi şöyledir:

إِذَا حُرِّكَ السَّاكِنُ حُرِّكَ بِالْكَسْـرِ.

Sakin harf harekelendirilğinde "kesre" ile harekelendirilir.

İlginçtir ki, gramer kültürüne ilişkin anekdot malzemesi içerisinde buna dair de bazı rivayetler bulunmaktadır. Yine mücûn kapsamında değerlendirilebilecek bir anlatıda, kinaye, belirtilen kural üzerinden yapılmaktadır:

حُكِيَ أَنَّ رَجُلًا سَكَتَ فِي لَيْلَةِ الزِّفَافِ وَقَالَتْ: لَا يَجُوزُ اجْتِمَاعُ السَّاكِنَيْـنِ. فَسَكَتَ الرَّجُلُ أَيْضًا لٰكِنْ حَرَّكَ، فَقَالَتْ: لَوْ حُرِّكَ السَّاكِنُ حُرِّكَ بِالْكَسْـرِ.

Rivayet o ki: Adamın biri zifâf gecesinde sus pus bir kenarda bekleyip harekete geçmemiş. Karısı meşhur kaideyle tahrik etmeyi denemiş:

لَا يَجُوزُ اجْتِمَاعُ السَّاكِنَيْـنِ.

İki sâkin bir arada olmaz (dil de suskun zeker de; bari biri harekete geçsin!)

Adam suskunluğunu sürdürmüşse de yavaş yavaş tahrik olmaya başlamış. Bunu gören kadın bir gramer kuralı daha zikrederek tahrikini artırmış:

لَوْ حُرِّكَ السَّاكِنُ حُرِّكَ بِالْكَسْـرِ.

---

[90] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-ezkîyâ'*, 94; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn*, 127.

[91] https://www.facebook.com/nozhataladeeb/posts/675515469179303/

Şayet bir "sâkin" harekelenecekse bu (işin hakkı) kesre ile olur.
(Tahrik olduysan eğer, hakkı, gereğini yerine getirmektir.)[92]

Q. Harf-i Cerler

Türkçede edat/ilgeç olarak isimlendirilen harf-i cerler, Arap dilinde kritik bir öneme bir sahiptir. Harf-i cerlerin sayısı hususunda nahiv uleması arasında ittifak olmamakla birlikte, İmam Birgivî (öl. 981/1573) *Avamil'*inde bunların sayısını 20 olarak saptamış, her birini de örnekleriyle zikretmiştir.

Fiiller ile isimler arasında bağlantı işlevi gören harf-i cerler kullanıldıkları cümlelerde hem lafız hem mana düzeyinde önemli değişiklikler yapar. Mana yönünden, ifade ettikleri anlamları beraberinde kullanıldıkları fiile yüklemeleri sebebiyle cümlenin anlaşılmasında önemli bir rol üstlenirken gramatikal açıdan da evvelinde bulundukları ismin son harfini cer ederler.

Arap gramerinin en temel ilkelerinden biri olan bu kuralın ihlaline hiçbir şekilde müsamaha edilmemiş, hatayı yapan mütekellim, mevkiine bakılmaksızın eleştiri oklarının hedefi yapılmıştır. Nevadir malzemesi içerisinde bunu örnekleyen çok sayıdaki anekdottan üçü, hem konu hem de nükte kalitesi bakımından öne çıkmaktadır. İlk örnekte mütekellimin, harf-i cerrin işlevi noktasındaki cehaleti dikkatlere sunulmaktadır. Hikâye kahramanı, harf-i cerrin, son harfe münhasır kılınması gereken irap etkisini kelimenin tüm harflerine teşmil etmek suretiyle büyük bir gaf yapmaktadır:

1.Anekdot

كَتَبَ بَعْضُ النَّاسِ "كَتَبْتُ مِنْ [طِيسٍ]" يُرِيدُ "طُوسًا" فَقِيلَ لَهُ فِي ذٰلِكَ فَقَالَ: لِأَنَّ "مِنْ" تَخْفِضُ مَا بَعْدَهَا. فَقِيلَ: إِنَّمَا تَخْفِضُ حَرْفًا وَاحِدًا لَا بَلَدًا لَهُ خَمْسُمِائَةِ قَرْيَةٍ!

Adamın biri "*Tus'tan yazdım*" demek için [طُوس] lafzını tahrif bozarak [كَتَبْتُ مِنْ طِيسٍ] şeklinde yazınca itiraza uğramış. Hemen savunmaya geçip "*Min, mabadini cerrediyordu ya?*" demiş. Muzibin biri karşılık vermiş: *Min, tek bir harfi cerreder; 500 köyü olan koca bir şehri değil!* [93]

[92] Naci KAZAN, *Karabâğî ve Câlib as-surûr'u,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 214.

[93] İbnü'l-Cevzî*, Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn,* 131.

Bir diğer anekdotta [أَمَرَ] fiilinin müteallıkı durumundaki Bâ harf-i cerinin "*cer etme*" özelliğinin işlevsiz kılınması tiye alınmaktadır. Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu Said'in başından geçtiği rivayet olunan bir hadise şöyledir:

2.Anekdot

إِنَّ رَجُلًا قَالَ لِسَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ: تَأْمُرُنَا [بِشَيْأً]؟ قَالَ: نَعَمْ، بِتَقْوَى اللّٰهِ وَإِسْقَاطِ أَلِفِ [شَيْءٍ]؟!

Bir adam Said b. Abdülmelik'e "*Bir emriniz var mı Efendim?*" demek için cümleyi [تَأْمُرُنَا بِشَيْأً؟] şeklinde okuyunca Said derhal "*Olmaz olur mu?*" deyip eklemiş: Öncelikle takvayı elden bırakma; ha bi de, şu [شَيْأً] lafzındaki Elifi aşağı indiriver![94]

Fahiş irap hataları çerçevesinde klasik kaynaklarda zikredile gelen gafların günümüzde modern versiyonları da -klasik geleneğin izi sürülerek- icat edilmeye devam etmektedir. Sosyal medya ortamında oldukça popüler olmuş aşağıdaki anekdot, tespitlerimize göre klasik edebiyat eserlerinde yer almamakta olup, muhtemelen klasik malzemenin başarılı bir öykünmesi mahiyetindedir:

3.Anekdot

خَطَبَ رَجُلٌ لَا يُحْسِنُ الْعَرَبِيَّةَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ: ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي [الْبَرُّ وَالْبَحْرُ]﴾. فَقَالَ لَهُ أَعْرَابِيٌّ: وَعَلَى الْمَنَابِرِ!

Arap gramerine tam anlamıyla vakıf olmayan bir adam minberde hutbe sırasında

﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾

Karada ve denizde bozulma ortaya çıktı (Rum:41)

ayetini [ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرُّ وَالْبَحْرُ] şeklinde okuyunca bedevinin biri yapılan hatayı affetmemiş: (Sadece karada ve denizde değil) minberlerde de, azizim![95]

Bazen de mütekellim yukarıda anlatılanın aksine bir durum sergilemekte, cer işlevi olmayan bir harfi amel ettirmek suretiyle lahne düşebilmektedir. Aşağıda zikredilecek hikâyeyi tercih etmemizin önemli bir nedeni, muhtevasında yer alan bir istifham cümlesinin çağdaş ulema tarafından bir tür darb-ı mesel hâline getirilmiş olmasıdır. İki tarafın

---

94 Ebû İshak Burhânuddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ b. Alî el-Vatvât, *Gurerü'l-hasâîsi'l-vâdıha ve urerü'n-nekâîdi'l-fâdıha* (Beyrut: y.y., 1429), 223.

95 https://twitter.com/aladbo/status/1089871254713233409?lang=tr

delilleri eşit ağırlıkta olup da, bir tarafın, diğer tarafın delilini küçümsemesi durumunda söylenen [مَا لِبَائِكَ تَجُرُّ، وَبَائِـي لَا تَجُرُّ؟!] cümlesi, işte bu hikayeden mülhemdir.[96] İbn Hişâm en-Nahvî'nin ünlü arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Hilâl el-Askerî'den (öl. 400/1009) naklettiği rivayet şöyledir:

قِيلَ لِبَعْضِهِمْ: مَا فَعَلَ أَبُوكَ بِحِمَارِهِ؟ فَقَالَ: بَاعِهِ. فَقِيلَ لَهُ لِمَ قُلْتَ: بَاعِهِ؟ قَالَ: فَلِمَ قُلْتَ أَنْتَ: بِحِمَارِهِ؟ فَقَالَ أَنَا جَرَرْتُهُ بِالْبَاءِ، فَقَالَ: فَلِمَ تَجُرُّ بَاؤُكَ، وَبَائِـي لَا تَجُرُّ؟!

Adamın birine "*Baban eşeğini ne yaptı?* [مَا فَعَلَ أَبُوكَ بِحِمَارِهِ]" diye bir soru sorulmuş, o da "*sattı.* [بَاعِهِ]" demiş. Akabinde şu diyalog gelişmiş:

– Neden [بَاعِهِ] terkibinde Ayn'ı mecrur okudun?

– Sen ne diye [بِحِمَارِهِ] terkibinde Râ'yı mecrur okudun?

– Ben Bâ harfi sebebiyle cerrettim.

– E senin Bâ cer ediyor da benimki niye etmesin?[97]

Hikâye kahramanın burada dört hata yaptığı göze çarpmaktadır:

1) Kelimenin asli harflerinden "Bâ"yı cer harfi sanarak amel ettirmesi.
2) Fiilin başına harf-i cer getirmesi.
3) Fiili mecrur yaparak okuması.
4) "Bâ" ile hem fiilin son harfini hem de sonuna bitişen zamiri cer etmek suretiyle cer harfini iki harfte birden amel ettirmesi.

Harf-i cerler ile alakalı diğer bir önemli konu ise bu harflerin alakalandığı fiillerdir. Her fiil kullanıldığı bağlama ve muhatabın kastına dönük olarak kelamın akışına uygun harf-i cerle kullanılır. Bazı fiiller sadece bir harf-i cer ile kullanılırken diğer bir kısmı, siyak sibak gözetilerek yerine göre farklı harf-i cerlerle kullanılmaktadır. Ancak burada kritik nokta, kullanılan harf-i cerrin muhatabın kastettiği manaya uygun olmasıdır. Aksi takdirde kullanım hatalı, mana da yanlış olacak; bu ise yanlış anlaşılmanın ötesinde bazen kişiyi ya da muhatabı mahcup edecek mağduriyetlere sebebiyet verebilecektir. Sözgelimi: [دَعَا] fiili [اَللَّام] "Lam" harf-i cerri ile kullanıldığında dua; [عَلَى] "Ala" harfi ile kullanıldığında ise beddua ve lanet okuma anlamı taşımaktadır.

---

96 eş-Şinkıtî Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkadir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkıtî, *Rihletü'l-hac ilâ beytillâhi'l-harâm* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 62; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkadir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkıtî, *Edvâʾü'l-beyân fî îdâhi'l-Kurʾân bi'l-Kurʾân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/219; el-İtyûbî Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî, *Bahru'l-muhîtü's-seccâc* (Riyad: Dâru İbni'l Cevzî, 2014), 26/72.

97 İbn Hişâm, *Mugni'l-lebîb an kütübi'l-eʿârîb*, 877.

Bu nüansın göz ardı edilmesiyle ortaya çıkan fahiş bir hata örneği, devrin şöhretli Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd'ın (öl. 385/995) başından geçtiği rivayet olunan aşağıdaki hikâyede yer almaktadır:

إِنَّ رَجُلًا تَعَرَّضَ لِلصَّاحِبِ فَقَالَ: أَنَا قَاضِي شَلَنْبَةَ وَأَدْعُو أَبَدًا عَلَى مَوْلَانَا. فَقَالَ: أُدْعُ عَلَى نَفْسِكَ. فَقَالَ: لَا، بَلْ عَلَى مَوْلَانَا، وَقَدَّرَ أَنَّ ذٰلِكَ زِيَادَةٌ فِي الدُّعَاءِ. فَقَالَ الصَّاحِبُ: زَادَنَا فِي الْبِـرِّ.

Adamın biri Vezir Sâhib b. Abbâd'a rastgeldiğinde *"Bendeniz Şelenbe kadısı olup her daim zatıalinize duacıyım Efendim"* demiş. Demiş ama bunu söylerken [دَعَا] fiilini [عَلَى] harfi cerriyle birlikte kullanmış. Vezir "*Sen o duayı (bedduayı) kendine yap!*" demişse de adam ısrarla "*Bu dua size layık Efendim!"* diye diretiyor ve güya [عَلَى] harf-i cerri vesilesiyle duasındaki samimiyetini izhar ettiğini sanıyormuş.

(Bu kadar ısrarlı bir bedduanın hışmından kurtulamayacağını düşünen) Sâhib "*Rabbim sonumuzu hayra getirsin, inşallah!*" demekten kendisini alamamış.[98]

Bazen de bir harf-i cerin yerinde kullanımı değil, o harfe yüklenen anlam taraflar arasında ihtilaf nedeni olmakta, bir harfin manası diğer bir harfin manasıyla karıştırılabilmekte, bu da anlam kaymalarının yolunu açmaktadır. Bu türden yanılgılar dini tahsili yüksek kişilerden dahi sadır olabilmektedir. Nitekim tâbiînden meşhur tefsir ve kıraat âlimi Ebü'l-Âliye (öl. 90/709) böyle bir deneyim yaşamıştır. Çok popüler bir ayetteki [عَنْ] harf-i cerrini [فِي] manasında yorumlayınca Hasan-ı Basrî'nin eleştiri oklarının hedefi haline gelmekten kurtulamamıştır. Hattâbî'nin (öl. 388/998) Ebü'l-Âliye'den rivayeti şöyle:

سُئِلَ عَنْ مَعْنَى قَوْلِهِ: ﴿الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾ فَقَالَ هُوَ الَّذِي يَنْصَرِفُ عَنْ صَلَاتِهِ وَلَا يَدْرِي عَنْ شَفْعٍ أَوْ وَتْرٍ، قَالَ الْحَسَنُ: مَهْ يَا أَبَا الْعَالِيَةِ لَيْسَ هٰكَذَا، بَلِ الَّذِينَ سَهَوْا عَنْ مِيقَاتِهِمْ حَتَّى تَفُوتَهُمْ، أَلَا تَرَى قَوْلَهُ: ﴿عَنْ صَلَاتِهِمْ﴾.

Bir gün (Ebü'l-Âliye'ye)

﴿الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾

Onlar kıldıkları namazdan gafildirler. (Mâ'ûn: 5)

ayetinin manası sorulmuş, o da "*(Dalgınlıktan sebep) namaz sırasında tek mi çift mi hangi rekatta olduğunu dahi fark edemeyen kişilerden bahsediyor bu ayet*" demiş. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî "*Ağır ol bakalım Ebü'l-Âliye*"

98 Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/489.

demiş "*O iş öyle değil. Bilakis burada namaz vakitlerine riayet etmeyip vaktini geçirenler kastedilmekte. Cenab-ı Hakk'ın* ﴿عَنْ صَلَاتِهِمْ﴾ *sözüne dikkatle bir baksana!*"[99]

Burada Ebü'l-Âliye [فِي] ve [عَنْ] harflerinin manaya kattığı nüansı göz ardı ederek yorum yapınca Hasan'ın hemen kendisini uyardığını görmekteyiz. Gerçekten de ayetin manası Ebü'l-Âliye'nin iddia ettiği gibi olsaydı o zaman ayette [فِي صَلَاتِهِمْ] denilmesi gerekirdi. Halbuki ﴿عَنْ صَلَاتِهِمْ﴾ denilerek "namaz vakitlerine riayetsizlik" manası kastedilmiştir.

Bazen bir fiil, bazen bir şibih fiil, bazen de mana fiilleriyle kullanılan harf-i cerler, mecrurlarıyla birlikte -hakikaten veya hükmen- birer mef'ûl (nesne) pozisyonunda olduklarından fiilin sonrasında gelmeleri gerekir. Ancak bazen mef'ûl konumundaki bir cârmecrûr fiilin öncesinde de gelebilir. Sözdiziminde yapılan bu değişiklik, yerine göre cümleye "hasr" veya "ihtimam" gibi yeni anlamsal boyutlar katarak cümlenin farklı yorumlanmasına imkân sağlar. Esasen Arap dilinde bu üslubun en fasih ve veciz örnekleri, Müslümanlar nezdinde belagatin şahikası sayılan Kur'ân-ı Kerim'e ait bazı özel kullanımlardır. (Bakara: 245)'teki ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ *"**Ancak** ona döndürülecek-siniz!"* ayeti; keza ﴿وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ (Müminun: 79)'daki *"Sadece Onun huzurunda toplanacaksınız!"* ayeti bunun çarpıcı iki tipik örneğidir.

Arap kelamında oldukça yaygın olan takdim-tehir üslubunu gramere ve Arap diline vâkıf olmayan kişiler bazen yanlış kullanmış bundan dolayı da kastettikleri manayı ibarelerine yansıtamamışlardır. Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'inde zikrettiği ve kendi başından geçtiğini söylediği bir anekdot konunun güzel bir örneğidir.

وَقَعَ بَيْنَ جَارٍ لَنَا وَجَارٍ لَهُ يُكْنٰى أَبَا عِيسٰى كَلَامٌ، فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ خُذْ مِنِّي لِأَبِي عِيسٰى.
قَالُوا: أَتَدْعُو اللّٰهَ عَلَى نَفْسِكَ؟ قَالَ: فَخُذْ لِأَبِي عِيسٰى مِنِّي.

Bir komşumuzla onun Ebû İsâ adındaki bir komşusu arasında bir tartışma yaşanmış, (sinirlerine hâkim olamayan) komşumuz hataen *"Allah'ım! Ebû İsâ'dan alıp bana ver!"* diyeceğine *"Benden al, Ebû İsâ'ya ver!"* demiş.

Orada bulunanlar *"Sen Allah'tan belanı mı istiyorsun?!"* diye çıkışınca, (sözdiziminde hata yaptığını zanneden komşumuz kelimelerin yerini

[99] Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Beyânu iʿcâzi'l-Kurʾân*, thk. Muhammed Halefullâh - Muhammed Zağlûl Selâm (b.y.: y.y., 1976), 32; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiʿî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-ʿArabiyye, 1957), 1/294.

değiştirip manaca aynı olan cümleyi yineleyerek) *"Allah'ım! Ebû İsâ için benden al!"*[100] demiş.[101]

Arapça'da bazı fiiller bir harf-i cerle kullanıldıklarında, harf-i cersiz anlamlarına göre oldukça farklı manalara sahip olabilmektedir. Örneğin [قَوَّى] yalın halde "*güçlendirdi, kuvvetlendirdi*" manasını ifade ederken [عَلَى] harf-i cerriyle "*bir şeye/bir işe karşı dayanaklı oldu*" anlamını kazanmaktadır. İsfehânî'nin *Muhâdarâtu'l-üdebâ*'sında yer verdiği şu anekdot bunun güzel bir örneğidir:

قَالَ رَجُلٌ لِآخَرَ: كَيْفَ أَنْتَ؟ فَقَالَ: كَبُرَ ضَعْفِي، فَقَالَ قَوَّى اللّٰهُ ضَعْفَكَ، فَقَالَ: اسْكُتْ إِذًا يَزِيدُ فِي عِلَّتِي، قُلْ: قَوَّاكَ اللّٰهُ عَلَى ضَعْفِكَ!

Adamın biri arkadaşına hâl hatırını sormuş. Arkadaşı "*Gücüm kuvvetim iyiden iyiyee azaldı.*" demiş. Beriki dua sadedinde

قَوَّى اللّٰهُ ضَعْفَكَ.

Allah zafiyetini kuvvetlendirsin/artırsın

deyince arkadaşı "*Sus, ağzından yel alsın*" demiş "*duan kabul olursa maazallah hastalığım azar! Bilakis şöyle demelisin*":

قَوَّاكَ اللّٰهُ عَلَى ضَعْفِكَ.

Allah zayıflığına karşı sana dayanma gücü versin.[102]

R. Elif-Nûn Maddesinin Kesralı/Fethalı Okunuşu

Arapçada muhatabın tavır ve tepkisine göre bazen bir ifadeyi mana ve lafız yönünden tekit ve teyit etmek gerekebilir. İsim cümlelerinde tekit işlemi bazen sadece [إِنَّ] veya [أَنَّ] ile, bazen de [إِنَّ]'ye ayrıca bir "Lam" takviyesiyle yapılır. Şu var ki [أَنَّ] dahil olduğu cümleyi mastar teviline sokarak onu cümle olmaktan çıkarıp müfrede çevirir; hâlbuki "Lam"ın bulunduğu yapının bir cümle olması gerekir. Bunun da anlamı: [أَنَّ]'nin "Lâm" ile kullanımı gramatikal açıdan bir hata olur.[103] Araplar arasında lahn yaptığına en az rastlanan kişiler arasında sayılan Emevîlerin Kûfe emiri Haccâc'ın hataya düştüğü yerlerden biri burasıdır. Tevhîdî'nin aktardığı aşağıdaki linguistik nükteyi esas alırsak, lahne düşmeyi aşağılayıcı bir durum olarak gören Haccâc, tilavet sırasında yaptığı bir hatasını örtbas etmek için Kur'ân'dan bir harfin hazfine cüret edebilmiştir:

---

[100] Doğru kullanım: (اَللّٰهُمَّ خُذْ لِـي مِنْ أَبِـي عِيسٰى) *"Allah'ım! Ebû İsâ'dan al bana ver!"* şeklinde olmalıdır.

[101] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/166; el-Âbî, Nesru'd-dür, 7/188.

[102] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/489.

[103] "Elif Nun" maddesinin kesralı ve fethalı okunduğu yerler için bkz. *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ,*163-164.

أَمَّ الْحَجَّاجُ قَوْمًا فَقَرَأَ ﴿وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا﴾ اَلْعَادِيَاتِ: فَقَالَ فِـي آخِرِهَا [أَنَّ رَبَّهُمْ] -بِالنَّصْبِ- ثُمَّ تَنَبَّهَ عَلَى اللَّامِ فِـي [لَخَبِيرٌ]، وَأَنَّ [إِنَّ] قَبْلَهَا لَا تَكُونُ إِلَّا مَكْسُورَةً فَحَذَفَ اللَّامَ فَقَالَ [خَبِيرٌ]، فَكَانَ نَقْصُ الْكَلَامِ أَسْهَلَ عَلَيْهِ مِنَ اللَّحْنِ.

Haccâc bir topluluğa imamlık ediyor, namazda "*Âdiyât*" suresini tilavet ediyormuş. Surenin sonuna geldiğinde ﴿إِنَّ رَبَّهُمْ﴾ diyeceği yerde, hemzeyi fethalı olarak [أَنَّ رَبَّهُمْ] şeklinde okumuş. Sonra [لَخَبِيرٌ] kelimesinin başındaki "Lâm"ı fark edip, "Lam"ın öncesinde bulunan "Elif Nûn" maddesinin de kesralı okunması gerektiğini hatırlayınca -hata yaptığı anlaşılmasın diye kelimeyi- [خَبِيرٌ] şeklinde okumuş. Çünkü Haccâc'a göre, ibarenin eksik okunması, hatalı okunmasından ehvendi.[104]

S. Gayr-i Munsarif

Bilindiği üzere Arap nahvinde isimler irap harekelerini tümüyle alması ve almaması bakımından iki kategoride değerlendirilir. Bunlardan sonlarına cer ve tenvin kabul edenler "munsarif" olarak nitelendirilirken, bu iki irap sembolünü alamayanlar "gayr-i munsarif" olarak adlandırılır. Arapçayı gerek imlada gerekse telaffuzda bu ayrıntıya dikkat ederek kullanmak esasen dile vukufiyetin somut işaretlerinden biridir. Arap gramer eğitiminin asırlar ötesine uzanan kadim tecrübesi, bu noktada yapılan birtakım hataların anekdotik özellik arz edenlerinin kaydedilmesini sağlamıştır.

Arap dilinde gayr-i munsarif olarak bilinen isimlerin o özellikte olmasını sağlayan nedenler -teknik tabirle illetler- kaynaklarda dokuz adet olarak bilinmektedir. Anekdotlara bakıldığında belirli illetlere ilişkin mizah malzemesinin nispeten daha yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus, dilde "*çekimlenmek*" manasında kullanılan [اِنْصَرَفَ/يَنْصَرِفُ] sözcüğünün hemen tüm rivayetlerde belirtilen teknik terim anlamıyla değil de, lügatteki "*göndermek/çevirmek*" manasıyla karşılanarak mizahi bir bağlama oturtulmasıdır. Aşağıda gayr-i munsarifliğin çeşitli illetleri ve söz konusu fiilin manipülasyona imkân veren çift anlamlılığı üzerinden kurgulanmış bir takım anekdot örnekleri zikredilecektir.

1. Alemiyyet ve Fiil Vezni

Bilindiği üzere Arapçada belirli vezinlerde gelen özel isimler (alemler) gayr-i munsarif olup tenvin ve kesra kabul etmemektedir. Aşağıdaki hikâyede adının Ahmet olduğunu

[104] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/67.

öğrendiğimiz bir dilencinin kapıdan eli boş çevrilmek istenmesi üzerine başvurduğu strateji dikkat çekmektedir. Muhatabının lügat anlamında kullandığı [يَنْصَرِفُ] fiiline bir gramer terimi anlamı yükleyerek ısrarını sürdürmüş, açıkçası taktik hedefine ulaşmasında etkili olmuştur:

حُكِيَ أَنَّ بَعْضَ الْفُقَرَاءِ وَقَفَ عَلَى بَابِ نَحْوِيٍّ فَقَرَعَهُ فَقَالَ النَّحْوِيُّ: مَنْ بِالْبَابِ؟ فَقَالَ: سَائِلٌ. فَقَالَ: يَنْصَرِفُ! فَقَالَ: اِسْمِي [أَحْمَدُ]. فَقَالَ النَّحْوِيُّ لِغُلَامِهِ: أَعْطِ سِيبَوَيْهِ كِسْرَةً!

Garibanın biri bir nahiv âliminin hanesine varıp kapısını çalmış. Nahivci "K*im o?*" deyince "*Bir dilenci*" demiş. Hane sahibi "*Hadi başka kapıya, çek git!* [يَنْصَرِفُ]" deyince dilenci ısrar etmiş: Nasıl çekip gideyim, benim adım Ahmet ve ne yazık ki [أَحْمَدُ] gitmez (gayr-i munsarif)!

Bunu duyan nahiv âlimi uşağına seslenmiş: Şu Sîbeveyh kılıklı herife bir parça ekmek ver de gönder![105]

Ravdu'l-ahyâr el-müntehab min Rabî'i'l-ebrâr'da yer alan bir anekdotta ise hikâyenin iki ana kahramanından biri bizzat Sîbeveyh'tir (öl. 180/796). Bu büyük gramer otoritesini aynı mantıktan hareketle köşeye sıkıştırmak isteyen bir adamın bu defa bir diğer gramer kaidesiyle bertaraf edildiği anekdot şöyledir:

اِسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى سِيبَوَيْهِ فَقَالَ سِيبَوَيْهِ لِغُلَامِهِ: قُلْ لَهُ "اِنْصَرِفْ". قَالَ الرَّجُلُ لِلْغُلَامِ: أَنَا أَحْمَدُ وَأَحْمَدُ لَا يَنْصَرِفُ. قَالَ سِيبَوَيْهِ لِلْغُلَامِ: قُلْ لَهُ أَحْمَدُ إِذَا عُرِّفَ فَلَا يَنْصَرِفُ، وَأَمَّا إِذَا نُكِّرَ فَيَنْصَرِفُ!

Adamın biri Sibeveyh'in yanına girmek için izin istemiş. Sibeveyh hizmetçisine *"Söyle ona çekip gitsin* [اِنْصَرِفْ]*"* demiş. Kapıdaki misafir *"Çekip gidemem*" demiş "*Çünkü adım Ahmed; malum Ahmed de gayr-i munsarif!"* bu esnada içeriden Sibeveyh'in sesi işitilmiş: O herife söyle: [أَحْمَدُ] bilindik olduğunda[106] gayr-i munsarif olup (kalmayı hak eder). Ancak (senin gibi) bilindik olmadığında[107] munsarif olur (yani çekip gider)! *"*[108]

2. Alemiyyet ve Elif-Nûn-u Zâide

Arap sentaksının temel kurallarından biri de [فَعْلَانُ] ve [فُعْلَانُ] vezinlerindeki "alem" ya da "sıfat-ı müşebbeheler"in gayr-i munsarif kategorisinde değerlendirilerek tenvin

[105] İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk fî'l-muhâdarât*, 1/ 40.

[106] Yani: alemiyyet sebebiyle marifelik kazandığında

[107] Yani: herhangi bir Ahmed kastedilmek suretiyle nekre olursa

[108] Muhammed b. Kâsım b. Yaʿkûb İbnu'l-Hatîb el-Amâsî, *Ravdü'l-ahyâr el-müntahab min rabîʿi' l-ebrâr* (Halep: y.y., 2002), 50.

ve kesradan mahrum bırakılmasıdır. Buradaki teknik gerekçe sonlarında yer alan "Elif-Nûn-u Zâide" adını verdiğimiz iki fazlalık harfin bulunuşudur. Dolayısıyla Arapça [عُثْمَانُ] ve [سَكْرَانُ] gibi sözcükler bu bapta değerlendirilmekte ve sonlarına tenvin konulmamaktadır. İşte aşağıdaki hikâyede, böyle bir "alem"in sonuna tenvin konulmak suretiyle [اِنْصَـرَف] fiilinin anlamında yine gramatikal olandan lügavi olana bir intikal söz konusudur. Hâliyle bu özel tasarrufta da mizahın üretimi için gramer bilgisinin incelikli konularından istifade edildiğini söyleyebiliriz. Hikâye şöyledir:

وَقَفَ التِّلْمِيذُ بِالْبَابِ وَأَرْسَلَ وَرَقَةً إِلَى الشَّيْخِ قَالَ فِيهَا "عُثْمانُ بِالْبَابِ". فَكَتَبَ الشَّيْخُ ضَمَّةً أُخْرَى عَلَى نُونِ عُثْمَانَ، فَفَهِمَ التِّلْمِيذُ مُرَادَ شَيْخِهِ وَانْصَرَفَ.

Talebenin biri kapıda bir süre bekledikten sonra, hocasına iletilmek üzere bir kâğıdın üzerine [عُثْمانُ بِالْبَابِ] "*Osman kapıda*" şeklinde bir not yazıp içeri göndermiş. Hocası kâğıttaki [عُثْمانُ] lafzının Nûnu üzerine bir damme daha ekleyerek pusulayı geri yollamış. Bunun kelimeye belirsizlik anlamı katarak "*Kapıda Osman diye biri var*" anlamına geldiğini fark eden talebe (o an istenmediğini düşünerek) oradan ayrılmış.[109]

Sonunda "Elif-Nûn-u Zâide" bulunduğu için gayr-i munsarif sayılan isimlerden bir diğeri de "yaşamak" anlamındaki [حَيَّ] fiilinin [فَعْلَانُ] vezninde sıfat-ı müşebbehesi olan [حَيَّانُ: Canlı/Diri] lafzıdır. Karabâğî'nin (öl. 942/1535) *Câlibü's-sürûr ve sâlibü'l-gurûr* adlı eserinde yer alan bir anekdotta "alem" olarak kullanılan bu kelimenin de yukarıdakine benzer şekilde bir gramer şakası olarak kullanıldığı görülmektedir:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى مَلِكٍ اسْمُهُ حَيَّانُ فَقَالَ وَزِيرُهُ: حَيَّانُ أَيَنْصَرِفُ أَمْ لَا يَنْصَرِفُ؟ وَقَالَ فِـي جَوَابِهِ: إِنْ أَكْرَمْتُهُ لَا يَنْصَرِفُ وَإِنْ لَمْ أُكْرِمْهُ يَنْصَرِفُ.

Hayyân isminde bir adam bir hükümdarın huzuruna çıkmak istemiş. Veziri "*Hayyân munsarif mi yoksa gayr-i munsarif mi (gitsin mi, girsin mi)?*" diye sorunca, hükümdar bir kelime oyununa başvurup "*Şayet lütfedersem* [حَيَّانُ] *gayri munsariftir (gitmeyip kazığı çakar); layığınca ağırlamazsam da munsariftir (basar gider)*" deyivermiş.[110]

3. Alemiyyet ve Ucme (Yabancı Dilden Oluş)

Bir ismin kesra ve tenvin almasına engel teşkil eden hususlardan biri de alemiyetin yanı sıra lafzın yabancı orijinli oluşu meselesi, teknik terimle "ucme"dir. Tespitlerimize göre, gramer nükteleri içerisinde bu başlık altına dâhil edilebilecek üç adet anekdot söz

[109] https://www.facebook.com/1khanbadea/posts/1611866455549941/?locale=ar_AR

[110] KAZAN, *Karabâğî ve Câlib as-surûr'u,* 214.

konusudur ve her üçünde de mizah aynı mantıktan hareketle sağlanmaktadır. O da hem gramatikal hem lügavi anlama müsait [اِنْصَـرَفَ/يَنْصَـرِفُ] bu çift yönlü kullanımıdır. Şimdi sırayla İbranca asıllı oldukları için ucme kategorisinde değerlendirilen [إِسْمَاعِيلُ], [يُوسُفُ] ve [هَارُونُ] alemlerinin, hikâyenin odak noktasını teşkil ettiği bu üç fıkrayı Arapça ve çevirisiyle verelim:

Birinci anekdot:

قِيلَ لِرَجُلٍ: هَلْ يَنْصَرِفُ إِسْمَاعِيلُ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِذَا صَلَّى الْعِشَاءَ فَمَا قُعُودُهُ؟!

Adamın birine "*[İsmail] lafzı munsarif mi*?" diye sorulmuş. Adam (munsarif kelimesinin gramer ilmindeki terim anlamı yerine lügat anlamını kastederek) "*Yatsıyı da kıldıktan sonra daha ne oturacak!*" deyivermiş.[111]

İkinci anekdot:

سَكِرَ هَارُونُ النَّدِيمُ لَيْلَةً عِنْدَ الْمُعْتَضِدِ سُكْرًا شَدِيدًا، وَنَهَضَ الجُلَسَاءُ كُلُّهُمْ سِوَاهُ فَقَالَ لَهُ رَاشِدٌ الْخَادِمُ الْمُوَكَّلُ بِالنُّدَمَاءِ: اِنْصَرِفْ. فَقَالَ: أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَمَرَنِي بِالْمَبِيتِ هَا هُنَا. فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؛ هَارُونُ يَنْصَرِفُ؟ قَالَ: لَا يَنْصَرِفُ. فَلَمَّا أَصْبَحَ رَآهُ الْمُعْتَضِدُ فَقَالَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: هَارُونُ بْنُ عَلِيٍّ. فَقَالَ لِلْخَادِمِ الْمُوَكَّلِ بِالنُّدَمَاءِ: مَتَى تُقَدِّمُ لِلْجُلَسَاءِ الْمَبِيتَ هُنَا؟ فَقَالَ: أنتَ أَعَزَّكَ اللّٰهُ قُلْتَ: هَارُونُ لَا يَنْصَرِفُ؟ قَالَ: إِنَّا لِلّٰهِ! إِنَّمَا أَرَدْتُ النَّحْوَ!

Abbasi halifesi Mu'tazıd'ın (öl. 289/902) nedimi Hârûn bir gece halifenin huzurunda körkütük sarhoş olur. İlerleyen saatlerde mecliste bulunan herkes mekânı terk etmiş sadece Hârûn kalmış. Halifenin has odabaşısı Râşid gelip kendisine "[اِنْصَـرَفَ] *çek git*" demiş. Hârûn "*Ben bu gece burada kalmak için halifeden izin aldım*" deyince Râşid bu sözü doğrulamak için halifenin huzuruna çıkmış. "*Hârûn munsarif mi/gidecek mi ey Emir?*" diye sormuş. Mu'tazıd "*Gayr-ı munsarif*" demiş.

Ertesi sabah halife, Hârûn'u sarayda görünce "*Bu da kim böyle?*" diye sormuş. "*Hârûn b. Ali'dir Efendim*" denilince halife hasodabaşı Raşid'e çıkışmış:

- Misafirlere ne zamandır konaklama hizmeti veriyorsun baş nedim!?
- Allah zeval vermesin Efendim, siz "*Hârûn gayr-i munsarif (gitmiyor, burada kalabilir)*" dememiş miydiniz?
- Fesüphanallah! Ben "*Hârûn* [هَارُونُ] *gayr-i munsarif*" derken kelimenin nahvî yönünü kastetmiştim![112]

111 el-Âbî, *Nesru'd-dür,* 5/176; Râgıb el-İsfahânî*, Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90.

112 el-Kayrevânî *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, 181.

Üçüncü anekdot:

تَعَرَّضَ بَعْضُهُمْ لِلطَّائِـيِّ حِيـنَ أَنْشَدَ: أَهُنَّ عَوَادِي يُوسُفٍ وَصَوَاحِبُهُ؟
فَقَالَ: إِنَّ [يُوسُفَ] لَا يَنْصَـرِفُ. فَقَالَ: اِصْفَعْهُ حَتَّى يَنْصَـرِفَ!

Bir gün Ebû Temmâm et-Tâî (öl. 231/846):

أَهُنَّ عَوَادِي يُوسُفٍ وَصَوَاحِبُهُ

O hatunlar Yûsuf'a hem husumet besleyip hem de yarenlik mi ediyorlar? şiirini [يُوسُفٍ] kelimesini tenvinleyerek okumuş. Orada bulunanlardan biri itiraz etmiş: "*Yanlış okuyorsun!* [يُوسُفَ] *gayr-i munsarif*". Bunun üzerine Tâî latifesini yapmış: *O hâlde sen de munsarif oluncaya (gidinceye) kadar onu şamar oğlanına çevir!*"[113]

4. Alemiyyet ve Te'nis Tâ'sı

Kendisinde iki illet bulunduğu için cer ve tenvin almayan isimler kategorisine giren diğer bir grup da sonunda te'nis ta'sı bulunan özel isimlerdir. Bu tür isimlerin müsemmalarının [فَاطِمَةُ] gibi müennes veya [طَلْحَةُ] ve [حَمْزَةُ] gibi müzekker olmalarının kelimelerin gayr-i munsarif olmaları noktasında herhangi bir etkisi yoktur. Klasik nevadir kaynaklarından *Nesru'd-dür*'de [طَلْحَةُ] kelimesinin gayr-i munsarifliğini merkeze alan bir nüktede, ayrıca [ص-ر-ف] kökünden türetilen [يَنْصَـرِفُ] fiilinin lugavi anlamına gönderme yapılması espri seviyesini artırmaktadır. Şöyledir Âbî'nin zikrettiği hikâye:

مَدَحَ شَاعِرٌ طَلْحَةَ صَاحِبَ الْبَرِيدِ بِأَصْبَهَانَ فَلَمْ يُثِبْهُ. فَقَالَ: لَوْ كُنْتَ مِنْ مَدْحِي بِلَا صَفَدٍ لَاكْتَلْتَ مِنْ طَلْحَةٍ كُرَّيْنِ مِنْ خَيْرٍ. فَقَالَ لَهُ طَلْحَةُ: لَحَنْتَ! لِأَنَّكَ صَرَفْتَ طَلْحَةَ، وَطَلْحَةُ لَا يَنْصَرِفُ. فَقَالَ لَهُ: اَلَّذِي لَا يَنْصَرِفُ طَلْحَةُ الطَّلَحَاتِ، فَأَمَّا أَنْتَ فتَبْلُغُ الصِّينَ بِنَفْخَةٍ!

Bir gün şairin biri, Talha [طَلْحَةُ] adındaki İsfahan posta teşkilat müdürüne methiyeler düzmüş, ne var ki Talha, şairi ödüllendirmemiş. Bunun üzerine şair "*Madem bu methiyeme kayıtsız kalacaksın bari hayrına şuradan iki kilo muz* [طَلْحَةٌ][114] *tart da onu ver.*" demiş. Talha "*Hatalı okudun şair efendi*" demiş "[طَلْحَةُ] *gayr-i munsarif olduğu halde sen onu tenvinledin/munsarif yaptın!*"

---

[113] Râgıb el-İsfahânî*, Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90.

[114] "لَوْ كُنْتَ مِنْ مَدْحِي بِلَا صَفَدٍ لَاكْتَلْتَ مِنْ طَلْحَةٍ كُرَّيْنِ مِنْ خَيْرٍ" Şair burada [طَلْحَةٌ] lafzını özel isim (alem) olmadığından dolayı munsarif olduğu için tenvinli okumuş, konuyla alakalı bu ayrıntıya vakıf olmayan muhatabı ise şairi hataya nispet etmiştir.

Bunu duyan şair lafı gediğine koymuş: Gayr-i munsarif olan (yerinden ayrılmayan) Talha, sıradan Talha'lardan bir Talha'dır. Talha'nın sen gibisi bir nefeste ta buradan Çin'e varır![115]

5. Elif-i Memdûde ile Müennes Olan Kelimeler

Bilindiği üzere, bir ismin gayr-i munsarif sayılması için, kendisinde gayr-i munsarifliği gerektiren dokuz illetten en az ikisini bulundurması gerekir. İki durumda ise tek bir illet kelimeyi gayr-i munsarif yapmaya yeterli olabilmektedir. Bunlar: Zâid bir Elif harfiyle sağlanan müenneslik ve cemiliktir. [فَعْلَاءُ] veznindeki [حَمْرَاءُ] ve [مَفَاعِلُ] kalıbındaki [مَسَاجِدُ] örnekleri gibi.

Bununla birlikte ilk bakışta munsarif bir çoğul vezninde kullanılmış izlenimi veren [أَشْيَاءُ] gibi kelimelerin Kur'ân-ı Kerim'de gayr-i munsarif olarak kullanılması Arap dil bilginlerini bu tür kelimelerin sarfi kalıbı üzerinde kafa yormaya sevk etmiş görünmektedir. Nahiv uleması [أَشْيَاءُ] kelimesinin müfredinin [شَيْءٌ] olduğunu, dolayısıyla çoğulunun da [شَيْئَاءُ] şeklinde gelmesi gerektiğini, buradan da anlaşılacağı üzere kelimede "kalb-i mekanî"[116] yapıldığını söylemişlerdir. Onlara göre [أَشْيَاءُ] kelimesi [أَفْعَال] kalıbında değil bilakis [حَمْرَاءُ] gibi [فَعْلَاءُ] veznindedir.

Aşağıda zikredeceğimiz hikâye tam da bu çetrafilli mesele etrafında kurgulanmıştır. Kendisine ayetteki [أَشْيَاءُ] kelimesini neden mecrur okumayıp gayr-i munsarif muamelesi yaparak fethalı okuduğu sorusu yöneltilen bir vaiz, bilgisizliğini kurnazca bir manevra ile örtmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin *Ahbâru'l-hamkâ*'sında naklettiği anekdot şu şekildedir:

سُئِلَ بَعْضُ الوُعَّاظِ: لِمَ لَمْ تَنْصَرِفْ "أَشْيَاءُ" فَلَمْ يَفْهَمْ مَا قِيلَ لَهُ، ثُمَّ سَكَتَ سَاعَةً فَقَالَ: تَسْأَلُ سُؤَالَ الْمُلْحِدِينَ، لِأَنَّ اللّٰهَ يَقُولُ ﴿لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ﴾!

Vaiz efendinin birine [أَشْيَاءُ] kelimesine neden gayr-i munsarif muamelesi yaptığı sorulmuş. Sorudan hiçbir şey anlamayan vaiz bir müddet sessiz kaldıktan sonra "*Sen zındıkça soru soruyorsun*" deyip, bu ithamının gerekçesini açıklamış: Çünkü Allah Teala:

﴿لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ﴾

---

115 el-Âbî, *Nessrü'd-dür*, 5/180.

116 Kalb-i mekanî: Kelimede bulunan lafzî bir etkenden dolayı kelimenin aslî harflerinin yerlerinin değiştirilmesiyle vezinde yapılan değişiklik: أَشْيَاءُ - شَيْئَاءُ , لَفْعَاءُ - فَعْلَاءُ gibi. Burada kalb-i mekanî yapılmasını gerektiren sebep ise kelimenin sonunda aralarında elif bulunan iki hemzenin telaffuza katacağı ağırlıktır.

[أَشْيَاءُ] hakkında soru sorup durmayın! (Mâide: 10), buyuruyor.[117]

T. Takdirî İrap

İrap konusunda yapılan hatalardan bir diğeri ise Elif-i Maksûre ile biten ve normalde takdiri irapla iraplanması gereken kimi sözcüklerin, lafzî irapla iraplanmasıdır. Bu durum bazen kelimenin imlâsında düşülen bir hatadan da kaynaklanabilmektedir. Sözgelimi tipik bir maksur isim olan [**قَفَا**] sözcüğünün, sonuna bir "kırık Hemze" eklenmek suretiyle Memdûd isme dönüştürülmesi, selika sahibi ve dil zevki olan birini rahatsız edebilmektedir. Bu meyanda zikredilebilecek örneklerden biri Ebû Hanîfe'nin talebelerinden fakîh Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (öl.?) ile Mutezile mezhebinin kurucularından Amr b. Ubeyd (öl.144/761) arasında geçen şu diyalogdur:

رُوِيَ عَنْ يُوسُفَ بْنِ خَالِدٍ السَّمْتِيِّ الْفَقِيهِ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ لِعَمْرِو بْنِ عُبَيْدٍ: مَا تَقُولُ فِي دَجَاجَةٍ ذُبِحَتْ [**مِنْ قَفَائِهَا**]؟ فَقَالَ عَمْرٌو: أَحْسِنْ، قَالَ [**مِنْ قَفَاؤُهَا**]، قَالَ عَمْرٌو: أَحْسِنْ، قَالَ [**مِنْ قَفَاءَهَا**]، فَقَالَ عَمْرٌو: مَا عَنَاكَ بِهٰذَا؟ قُلْ [**مِنْ قَفَاهَا**] وَاسْتَرِحْ!

Yusuf b. Hâlid es-Semtî bir keresinde Amr b. Ubeyd'e *"Ensesinden kesilmiş tavuk hakkında hükmün ne (yenilmesi caiz mi?)"* diye soracak olmuş, ancak bunu söylerken [**قَفَاهَا**] kelimesini [**قَفَائِهَا**] şeklinde telaffuz ederek hem imlâya hem de iraba dair bir hata yapmış. Amr yapılan hatanın giderilmesi için *"Lafını güzelce söyle (hatanı düzelt)"* deyince Yusuf bu defa [**مِنْ قَفَاؤُهَا**] şeklinde okuyarak irabı temelli berbat etmiş. Amr tahammül gösterip "*(Bu da olmadı) adam gibi oku*" demiş. Yusuf iraptaki son ihtimali deneyerek bu defa da [**مِنْ قَفَاءَهَا**] şeklinde bir okuma yapınca Amr çıldırmış: "*Nesi zor geldi sana bunun birader,* [**مِنْ قَفَاهَا**] *de ve kurtul!"*[118]

[117] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 143.

[118] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* 2/146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAZI DİL MESELELERİ İLE ALAKALI MERVİYYAT

A. Klasik Edeb Kaynaklarında Nahivci Figürü

Klasik *edeb* kaynaklarında Orta çağ Müslüman toplumlarını oluşturan sosyal ve kültürel kesimlere ilişkin bir inceleme yapılacak olduğunda, hiç şüphesiz, ulema sınıfının bunlar içerisinde özel bir yeri olduğu görülecektir. Keza ulema sınıfı içerisinde de "*nahiv âlimi (gramer bilgini)*" veya "*nahivci (gramerci)*" dediğimiz özel bir ilmiye zümresinin varlığı dikkatimizi çekecektir. Salt linguistik çalışmalarda yer alanlar bir tarafa, klasik edebiyatın zengin nükte koleksiyonları içerisinde de bu kesime dair -didaktik veya güldürü amaçlı- üretilip kaydedilmiş hatırı sayılır bir dil malzemesi söz konusudur. Genelde "*Gramerci Fıkraları* [نَوَادِرُ النُّحَاةِ / نَوَادِرُ النَّحْوِيِّينَ]" başlığı altında toplanan bu fıkra varlığının en yoğun bulunduğu *edeb* kaynakları tezimizin Giriş bölümünde Gramatikal Mizahı Konu Alan Klasik Kaynaklar başlığı altında tanıtılmıştır.

Diğer taraftan klasik derlemelere ek olarak bugün, hem yazılı modern kitap çalışmalarında hem de sosyal medya ve internet platformlarında bu zümreye ilişkin kadim malzeme ısrarla ve büyük bir keyifle tekrar tekrar piyasaya sürülmektedir. Ayrıca yine dil meraklılarınca eskiye öykünerek didaktik amaçla üretildiği anlaşılan az da olsa nev zuhur örnekler de söz konusudur. Klasik ve modern tüm bu örneklerde nahiv bilgini, kâh yerilmekte kâh övülmekte, ama her hâlükârda ortamın havasını neşelendiren entelektüel bir figür olarak hem havâsa hem avâma temel bir duyguyu aşılamaktadır: Pratikte gramer, yemekteki tuz gibi, kararınca olmalı ama iş onu tahsile geldi mi o da yarım yamalak yapılmamalıdır. Açıkçası, işinin ehli olmayan yetersiz nahivci -diğer kifâyetsiz meslek erbabı gibi- zemmedilmekten kurtulamamış, eleştirilerden payını almıştır. Aşağıda bu konuya dair iki anekdot aktarılacaktır. Bunlardan ilkinde nâehil dilci dünyayı fesada uğratan zararlı kesimler silkinde sayılmaktadır:

> أَكْثَرُ مَا يُفْسِدُ الدُّنْيَا نِصْفُ مُتَكَلِّمٍ وَنِصْفُ مُتَفَقِّهٍ وَنِصْفُ مُتَطَبِّبٍ وَنِصْفُ نَحْوِيٍّ؛ هٰذَا يُفْسِدُ ٱلْأَدْيَانَ، وَهٰذَا يُفْسِدُ ٱلْبُلْدَانَ، وَهٰذَا يُفْسِدُ ٱلْأَبْدَانَ، وَهٰذَا يُفْسِدُ اللِّسَانَ.
>
> Dünya ahâlisine en çok zararı dokunan zümreler; yarım kelamcı, yarım fakih, yarım doktor ve yarım nahivcilerdir. Biri (yarım kelamcı) itikadı bozar, öbürü (yarım fıkıhçı) belde halklarının hukukunu ifsat eder; diğeri

(yarım doktor) bedenleri harap eder; öteki yarım da (nahivci) dili mahveder.[119]

Yukarıdaki nüktenin farklı bir varyantında nesir seciye başvurulmadan sade bir dille kurulmuştur. Ayrıca dünyanın tadını tuzunu kaçıranlar sıralamasında Kelamcı-Fakih-Hekim-Gramerci düzeni, yerini, Hekim-Fakih-Gramerci-Dilci düzenine bırakmaktadır. Kadı Ebû Hâmid'e (öl. 362/973) nispet edilen söz konusu rivayet şöyledir:

مَنْ كَانَ نِصْفَ طَبِيبٍ فَإِنَّهُ يَقْتُلُ الْعَلِيلَ، وَمَنْ كَانَ نِصْفَ فَقِيهٍ فَإِنَّهُ يَحَلِّلُ الْمُحَرَّمَ، وَمَنْ كَانَ نِصْفَ نَحْوِيٍّ فَإِنَّهُ يَلْحَنُ أَبَدًا، وَمَنْ كَانَ نِصْفَ لُغَوِيٍّ فَإِنَّهُ يَصَحِّفُ أَبَدًا.

Yarım doktor öldürür hasta adamı
Yarım fakih helal kılar haramı
Gramerci yol bilir her dem "lahn"ı
Yarım dilci hatadan kurtaramaz başını.[120]

B. Nahve Dair Güzellemeler

Arapça dilbilgisi kurallarını bir bütün olarak ifade eden [نَحْو] terimine; kurallarına riayetle hâsıl olan fayda, fasih Arapça için ifade ettiği önem ve sağlıklı iletişim için gerektirdiği lüzum açısından bakıldığında pek çok güzelleme yapıldığı görülmektedir. Her şeyden önce bu disiplin, en genel manada İslami ilimlerin omurgası, vazgeçilmez enstrümanı; estetik açıdan da onu bezeyen -deyim yerindeyse- süsü zineti mesabesindedir. Ulema mabeyninde dolaşan bir tanımlama şöyledir mesela:

اَلنَّحْوُ نِصَابُ الْعِلْمِ وَنِظَامُهُ وَعَمُودُهُ وَقِوَامُهُ، وَوَشْـيُ الْكَلَامِ وَحُلَّتُهُ وَجَمَالُهُ وَزِينَتُهُ.

Nahiv ilmin irca mahalli, sistematiği, belkemiği, nizamı; yine kelamın nakışı, süslü kaftanı, estetiği ve ziynetidir.[121]

Nahiv ilminin kişiye gerek ulema arasında gerek ilim halkalarında bir mertebe kazandırdığına dair de estetize edilmiş saptamalar söz konusudur. Bunlardan biri, bizzat nahiv terminolojisinden yararlanarak şöyle bir güzellemede bulunur örneğin bu ilme:

اَلنَّحْوُ يَرْفَعُ الْوَضِيعَ وَيَخْفِضُ الرَّفِيعَ.

---

[119] Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûʿu'l-fetâvâ - İbn Teymiyye*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mücemme'ülmelik Fehd li't-tibâ'ati'l-mushafi'ş-şerîf, 2004), 5/118; Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-hameviyyeti'l-kübrâ - İbn Teymiyye*, ed. Hamd b. Abdulmuhsin et-Tevicrî (Riyad: Darü's-Sumayʿî, 2004), 554.

[120] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 8/136.

[121] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/55.

(Kurallarına titizlikle riayet edilmiş) nahiv sıradan birini dahi yüceltirken, (kuralları pervasızca ihlal edilmiş) nahiv, nice itibar sahibini yerin dibine sokar.[122]

Amr b. Alâ'nın (öl. 154/771) ise, genellikle bir araç olarak değerlendirilen bu disiplinin Arapça ilimler açısından ifade ettiği önemi daha çarpıcı bir üslupla şöyle ifade ettiği görülür:

لَعِلْمُ الْعَرَبِيَّةِ هُوَ الدِّينُ بِعَيْنِهِ.

Arapça (ve ona bağlı sarf, nahiv, belagat gibi ilimler, dini metinlerin doğru anlaşılmasına vesile olduklarından) dinin ta kendisidir.[123]

Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729) ise, dilin temel kurallara riayetle kullanımına (fesahat) dair bir güzellemeyi, erkek ile kadına cazibe katan unsurları bir arada zikretmek suretiyle dile getirir:

مَا رَأَيْتُ عَلَى امْرَأَةٍ أَجْمَلَ مِنْ شَحْمٍ، وَلَا رَأَيْتُ عَلَى رَجُلٍ أَجْمَلَ مِنْ فَصَاحَةٍ.

Ne kadında "balık etli olmadan" daha güzel bir özellik, ne de erkekte "*fasih dilden*" daha hoş bir sıfat gördüm.[124]

İsfahânî'nin *Muhâdarât*'ında, Harûn Reşîd'in nahiv hocalarından birinin -muhtemelen de Kisâî'nin- gramer kurallarına ne denli önem verdiğini gösteren ilginç bir rivayet şöyledir:

وَكَانَ مُعَلِّمُ الرَّشِيدِ يَضْرِبُ عَلَى الْخَطَأِ وَاحِدًا وَعَلَى اللَّحْنِ سَبْعًا.

Hârûnürreşîd'in hocası, Reşîd herhangi bir kusur işlediğinde bir, irap ihlali yaptığındaysa yedi sopa atarmış.[125]

Araplar arasında dil düzgünlüğünün temel sağlayıcılarından nahiv disiplinine verilen değeri ortaya koyan önemli bir gösterge de kişinin, evlatlarına yaptığı vasiyet metinlerinde dil düzgünlüğüne ilişkin kayıtların bulunmasıdır. Asmaî'nin (öl. 216/831) halife Hârûnürreşîd'e nümune-i imtisal olsun diye naklettiği aşağıdaki anekdot böyle bir öğüt içermektedir:

---

122 Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/55.

123 el-Hamevî, *Mu'cemül üdebâ* 1/10

124 İbn Abdürabbih, el-*İkdü'l-ferîd,* 2/305.

125 Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/55.

إِنَّ الرَّشِيدَ قَالَ لِلْأَصْمَعِيِّ: مَا أَحْسَنُ مَا مَرَّ بِكَ فِي تَقْوِيمِ اللِّسَانِ؟ قَالَ: أَوْصَى رَجُلٌ بَعْضَ بَنِيهِ فَقَالَ: يَا بَنِيَّ أَصْلِحُوا مِنْ أَلْسِنَتِكُمْ، فَإِنَّ الرَّجُلَ تَنُوبُهُ النَّائِبَةُ فَيَتَحَمَّلُ فِيهَا فَيَسْتَعِيرُ مِنْ أَخِيهِ وَأَبِيهِ وَمِنْ صَدِيقِهِ ثَوْبَهُ، وَلَا يَجِدُ مَنْ يُعِيرُهُ لِسَانَهُ، وَأَنْشَدَ فِي ذٰلِكَ:

وَمَا حُسْنُ الرِّجَالِ لَهُمْ بِزَيْنٍ إِذَا لَمْ يُسْعِدِ الْحُسْنَ اللِّسَانُ
كَفَى بِالْمَرْءِ عَيْبًا أَنْ تَرَاهُ لَهُ وَجْهٌ وَلَيْسَ لَهُ لِسَانُ

Bir keresinde Hârûnürreşîd, Asmaî'ye "*Dilin düzeltilmesi hususunda başından geçen en ilgi çekici hadise nedir?*" diye sormuş. O da başlamış anlatmaya: Adamın biri "*Evlatlarım, ne yapıp edip şu dilinizi düzeltin. Zira kişi, başına bir sıkıntı gelir de buna bir şekilde katlanmayı becerebilir; kardeşinden, babasından, dostundan kılık kıyafet isteyip temin edebilir. Lakin söz konusu "dil" olunca ona bunu verecek kimseyi bulamaz*" şeklinde tavsiyelerde bulunmuş, arkasından şu beyti okumuş:

Kişiyi güzelliği süslemez sade
İzhar-ı hüsne dil etmezse müsaade
Bir kusur ki kişiye yeter de artar bile:
Yüze sahip olsun da, sahip olmasın dile[126]

C. İrap Düşkünlerine Yönelik Taşlamalar

Her ne kadar kültürlü ve aydın olmanın alameti sayılan "*dilbilgisi kurallarına riayetle konuşma*" genel olarak ilim meclislerinde takdir toplayan, methü sena edilmeye vesile bir meziyet olsa da, ölçüsü kaçmış, gereğinden fazla gramer kaidelerine boğulmuş irap takıntılı kimselerin konuşma tarzı her zaman yadırganmıştır. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, *Nesru'd-dür* ve diğer bazı eserlerde zikredilen aşağıdaki vecize, irapta ifrata kaçmanın sakıncasını latif bir teşbih üzerinden anlatır:

اَلنَّحْوُ مِلْحُ الْعِلْمِ وَمَتَى اسْتُكْثِرَ مِنَ الْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ فَسَدَ.
Nahiv ilmin tuzudur. Tuz haddinden fazla atıldığında yemeğin tadı tuzu kaçar.[127]

Bununla beraber irap hassasiyeti fazla belirgin entelektüel zümrenin -deyim yerindeyse- bir fantezi hâline getirdikleri bu tarzın kimi edebiyat seçkinlerini rahatsız ettiği çok sayıdaki anekdotta tiye alınmasından da anlaşılabilmektedir.

[126] Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, 2/484.
[127] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/55.

Klasik nevâdir koleksiyonlarında buna dair hikâye olunan rivayetler şaşırtıcı şekilde birbirinden farklı ortamları tasvir etmektedir. Gramer takıntısının alaya alındığı ortam kâh bir çarşı-pazar, kâh bir taziye meclisi, kâh bir hasta ziyareti ortamı, kâh hamamda bir kurna başı olmaktadır. Aşağıda buna dair birkaç nükte aktarılacaktır. İlk örneğimiz bir nahiv bilgini ile bir züccaciyeci arasında yaşandığı rivayet olunan şu hadisedir:

وَقَفَ نَحْوِيٌّ عَلَى بَائِعِ قَوَارِيرَ فَقَالَ: بِكَمْ هَاتَانِ الْقِنِّينَتَانِ اللَّتَانِ فِيهِمَا نُقْطَتَانِ خَضْرَاوَانِ؟ فَقَالَ الزَّجَّاجُ: ﴿مُدْهَامَّتَانِ، فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾.

Nahivcinin biri züccaciye dükkanına gelip satıcıya *"Üzerlerinde iki yeşil nokta bulunan bu iki şişe kaça?"* diye sormuş. (Nahivcinin ism-i işaret ve müşârun ileyhisini, ism-i mevsul ve sıla cümlesinden ona dönen ait zamiri, sıfat ve mevsufu tesniye kaidelerinden zinhar ödün vermeyerek birbiri peşi sıra dizdiğini gören) satıcı müşâkele babından hâfızasındaki bol tesniyeli bir ayeti okuyuvermiş:

﴿مُدْهَامَّتَانِ، فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

(Cennetlerin) ikisi de yeşillikler içinde. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? (Rahmân 63-64)[128]

İkinci örneğimiz ise Âsım el-Gırnâtî'nin *Hadâ'iku'l-ezâhir* isimli eserinde yer verdiği, bir fakîh ve bir fırıncı arasındaki diyaloğu konu alan aşağıdaki hikayedir:

أَحْرَقَ فَرَّانٌ طَاجِنًا لِفَقِيهٍ فَجَاءَ وَوَقَفَ عَلَى بَابِ الْفُرْنِ وَقَالَ: أَيُّهَا الْفَرَّانُ الْمِسْكِينُ، أَضْرَمْتَ الْيَوْمَ السَّعِيرَ وَأَحْرَقْتَ الطِّنْجِيرَ، فَوَرَبِّ الْعَالَمِينَ لَوْلَا أَنَّكَ عِنْدَنَا أَمِينٌ، لَضَرَبْتُكَ بِهَذَا الْإِطْرَبْزِينِ، وَأَكَلْتُ مِنَ السِّيَاطِ مِائَةً وَتِسْعِينَ، وَلَبِثْتُ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ! فَقَالَ لَهُ الْفَرّانُ ﴿وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾.

Bir fırıncı bir fakihin güvecini pişirirken yemeği yakmış. Fakih derhal fırının önünde bitip "*Bana bak fırıncı bozuntusu!*" demiş

— Bugün ateşi harladıkça harladın
Tenceredeki yemeği de yaktın
Alemlerin Rabbine olsun ki yemin
Şayet nezdimizde olmayaydı kredin
Şu trabzanı tam kafana yediydin
Bense 190 kırbaç yeyip
Yıllarca zindana girdiydim.

(Ancak fırıncı, fakihin, konuşmasındaki cümle sonlarını adeta Kur'ân ayetlerindeki duraklara benzeterek telaffuz ettiğini görünce dayanamayıp tekmillemiş:

[128] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn,* 134.

﴿وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيـنَ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيـنَ﴾

Selâm cümle enbiyaya olsun, âlemlerin rabbine de hamdolsun! (Sâffât: 181,182.)[129]

Bir diğer anekdot yine bir nahiv bilgini ile tesniye sözcüklerin irap kaidelerini her defasında yanlış uygulayan, babası vefat etmiş bir çocuk arasında geçmektedir:

جَاءَ نَحْوِيٌّ يَعُودُ مَرِيضًا فَطَرَقَ بَابَهُ فَخَرَجَ إِلَيْهِ وَلَدُهُ فَقَالَ: كَيْفَ وَجَدْتَ أَبَاكَ؟ قَالَ يَا عَمُّ وَرِمَتْ [رِجْلَيْهِ]. قَالَ: لَا تَلْحَنْ قُلْ "رِجْلاهُ"، ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: ثُمَّ وَصَلَ الْوَرَمُ إِلَى [رُكْبَتَاهُ]، قَالَ: لَا تَلْحَنْ قُلْ: "إِلَى رُكْبَتَيْهِ"، ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: مَاتَ وَأَدْخَلَهُ اللّٰهُ فِي بَظْرِ عِيَالِكَ وَعِيَالِ سِيبَوَيْهِ وَنِفْطَوَيْهِ وَجَحْشَوَيْهِ!

Nahivcinin biri hasta bir adamı ziyarete gidip kapıyı çalmış. Kapıyı adamın oğlu açmış. Akabinde nahivci ile bu çocuk arasında şu diyalog yaşanmış:

Nahivci: Baban nasıl oldu?

Çocuk: (Fâil olan tesniyeyi Elif yerine Yâ ile [وَرِمَتْ رِجْلَيْهِ] şeklinde okuyarak) Ayakları davul gibi şişti amcacığım.

Nahivci: Yanlış oldu, [رِجْلاهُ] demen gerekirdi. Neyse sonra ne oldu?

Çocuk: (Mecrur tesniyeyi Yâ yerine Elif ile [إِلَـى رُكْبَتَـاهُ] şeklinde okuyarak) Ödem dizlerine kadar vurdu.

Nahivci: Yine yanlış oldu, [إِلَـى رُكْبَتَيْهِ] demeliydin. Peki şimdi nasıl?

Muhatabının kibirli tavrını gören dertli çocuk kendini tutamamış: Nasıl olacak, öldü. Allah onu senin de, Sibeveyh'in de, Niftaveyh'in de, Cahşeveyh'in de hariminin müsait bir yerine soksun![130]

Klasik Arap nevadirinde oldukça popüler bir nahiv anlatısı, bir hayat memat meselesi durumunda dahi bellediği gramer ilkelerinden vazgeçemeyen saplantılı bir nahiv tutkununun içine düştüğü trajikomik sahneyi tasvir etmektedir:

وَقَعَ نَحْوِيٌّ فِـي كَنِيفٍ فَصَاحَ بِهِ الْكَنَّاسُ: أَنْتَ فِي الْحَيَاةِ؟ قَالَ: اِبْغِ لِـي سُلَّمًا وَثِيقًا وَأَمْسِكْهُ إِمْسَاكًا رَفِيقًا وَلَا بَأْسَ عَلَيَّ، فَقَالَ لَهُ: لَوْ كُنْتَ تَرَكْتَ الْفُضُولَ يَوْماً لَتَرَكْتَهُ السَّاعَةَ وَأَنْتَ فِي الْخَرَا إِلَى الْحَلْقِ.

Nahivcinin biri bir lağım çukuruna düşmüş. Kendisini kurtarmaya gelen temizlikçi "*Sağ mısın?*" diye seslenmiş. Çukurdaki gayet fasih bir lisanla

[129] Ebû Bekr b. Âsım el-Kaysî İbn Âsım el-Gırnâtî, *Hadâîkü'l-ezâhir fî müstahsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir* (Kâhire: Dâru'l-kütub ve'l-vesâîki'l-kavmiyye, 2014.), 127.

[130] Ebü'l-Feth Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî, *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf* (Beyrut: Dâru ʿÂlemü'l-kütub, 1998), 475.

karşılık vermiş: Bana şöyle sağlam mı sağlam bir merdiven bul; hırpalamayacak tarzda nazik mi nazik şekilde tut!

Nahivcinin böyle bir halde dahi o tumturaklı üslubundan vazgeçmediğini gören temizlikçi dayanamamış: Şayet bir gün boşboğazlıktan vazgeçebilecek olsaydın herhalde o gün, boğazına kadar gaitaya battığın bugün olurdu, ama nerdeeee![131]

Hikâyenin farklı bir varyantında nahivcinin boşboğazlığı daha bir katmerli, ona kesilen ceza da o nispette ağırdır:

وَقَعَ نَحْوِيٌّ فِي كَنِيفٍ، فَجَاءَ كَنَّاسٌ لِيُخْرِجَهُ، فَصَاحَ بِهِ الْكَنَّاسُ لِيَعْلَمَ أَهُوَ حَيٌّ أَمْ لَا، فَقَالَ لَهُ النَّحْوِيُّ: اُطْلُبْ لِي حَبْلًا دَقِيقًا وَشُدَّنِي شَدًّا وَثِيقًا وَاجْذِبْنِي جَذْبًا رَفِيقًا، فَقَالَ الْكَنَّاسُ: اِمْرَأَتُهُ طَالِقٌ إِنْ أَخْرَجْتُكَ مِنْهُ، ثُمَّ تَرَكَهُ وَانْصَرَفَ.

Nahivcinin biri bir kenefe düşmüş. Lağımcının biri de onu çıkarmak için kenefin başına gelerek önce yaşayıp yaşamadığını anlamak için seslenmiş. Nahivci aşağıdan bağırmış: Bana şöyle sağlamca bir urgan bul, sonra beni sıkıca bağla, sonrasında da nazikçe yukarı çek.

Nahivcinin kenef çukurunda bile o süslü üslubundan vazgeçmediğini gören lağımcı "*Seni o çukurdan çıkaranın avradı boş olsun*" deyip onu orada öylece bırakıp gitmiş.[132]

İrap takıntılı konuşmaya yönelik tepkiye maruz kalma, daha mektebe adımını atar atmaz gramer kaidelerini ezberlemeye koyulan bir ilim talebesi açısından oldukça dramatik sayılır. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında, maruz kaldığı tepki darp tehdidi sınırına dayanan bir gramerkeşin karşı karşıya olduğu açmazı şöyle hikâye etmektedir:

إِنَّ بَعْضَ الْفُصَحَاءِ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى بَعْضِ عُمَّالِ الْبَصْرَةِ وَهُوَ يُعْرِبُ فِي كَلَامِهِ، فَقَالَ لَهُ يَوْمًا: إِنْ لَمْ تَتْرُكِ الْإِعْرَابَ ضَرَبْتُكَ. فَقَالَ: إِنِّي إِذًا أَشْقَى النَّاسِ بِهِ. ضُرِبْتُ صَغِيرًا لِأَتَعَلَّمَ وَضُرِبْتُ كَبِيرًا لِأَتْرُكَ!

Fesahat erbabından biri, bir Basra valisini ara ara ziyarete gidiyor, konuşmasında da gramer kurallarına aşırı bağlı bir dil kullanıyormuş. Yine bir ziyarette vali, kendisine "*Bu irapkeşlikten vazgeçmezsen kafanı kıracağım senin*" diye çıkışınca beriki "*Bu takdirde bendeniz dünyanın en bahtsız adamı olurum, Efendim*" demiş "*çünkü ufaklığımda (o kuralları) bellemek için sopa yiyordum, şimdi ise onları terk edeyim diye sopa yiyorum!*"[133]

---

[131] İbnü'l-Cevzî*, Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn,* 134.

[132] el-İbşîhî*, el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*, 475; Hikâyenin bir diğer varyantında kenef başına gelen lağımcılar iki kişi olup, onlara hitaben söylenen emir siygaları kusursuz nahivci üslubunu daha da belirgin kılmaktadır. el-Amâsî, *Ravzü'l-ahyâr el-müntahab min rebîʿi' l-ebrâr,* 50.

[133] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/55.

Nahiv kurallarına gereğinden fazla düşkün Arap gramercilerinin bu yönü farklı milletlerden Arap olmayan dilcilerin de dikkatini çekmiş, kültürün bu bağlamda ürettiği bazı anekdotik rivayetler çeviri yoluyla diğer dillere de transfer edilmiştir. Kendi kültürümüz adına bunun tipik bir örneği, klasik nevadir kaynaklarının yanı sıra tefsir kitaplarında da karşımıza çıkan anonim bir hikâyeye Nihad Sami Banarlı'nın *Türkçenin sırları* adlı eserinde yer verilmiş olmasıdır. Hikâye şöyledir:

رَكِبَ نَحْوِيٌّ سَفِينَةً فَقَالَ لِلْمَلَّاحِ: أَتَعْرِفُ النَّحْوَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: ذَهَبَ نِصْفُ عُمْرِكَ. فَهَاجَتِ الرِّيحُ وَاضْطَرَبَتِ السَّفِينَةُ فَقَالَ لَهُ الْمَلَّاحُ: أَتَعْرِفُ السِّبَاحَةَ؟ قَالَ لَا، قَالَ: ذَهَبَ كُلُّ عُمْرِكَ.

> Bir gün nahivcinin biri bir gemiye atlamış. Seyir sırasında kaptana "*Nahiv bilir misin sen?*" diye sormuş. Kaptan "*Hayır, bilmem"* deyince nahivci *"Ömrünün yarısı heba olmuş senin"* deyivermiş.
>
> Derken bir fırtına kopmuş, gemi dalgalarla boğuşmaya başlamış. Kaptan, nahivciye "*Peki sen yüzme bilir misin?*" diye sormuş. Nahivci *"Hayır"* deyince bu defa kaptan muzipçe *"E senin ömrün hepten ziyan olmuş, beybaba!*" deyivermiş.[134]

Nahiv ulemasının nahiv disiplini için vazettiği terminoloji kendileri dışındaki pek çok kimseye garip, tumturaklı, hatta kimilerine göre ukalaca da gelmekteydi. Bu manada bazı klasik nüktelerde nahiv erbabının olumsuz sıfatlarla anıldığı, kullandıkları özel dile açıktan açığa sataşıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. *Nesru'd-dür*'de hikâye olunan aşağıdaki yaşanmış hadise bunun ilginç bir örneğidir:

اِخْتَلَفَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ هِشَامٍ وَقُرَشِيٌّ فِي حَرْفٍ، فَحَكَّمَا أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّار، فَقَالَ: أَمَّا أَفْرَسُ الْكَلَامَيْنِ فَمَا يَقُول الْأَمِيرُ، وَأَمَّا مَا يَقُولُ النَّحْوِيُّونَ الْخُبَثَاءُ فَمَا يَقُولُ هٰذَا.

> (Hac emiri) İbrâhîm b. Hişâm (öl.?) ile nahiv ulemasından Kuraşî (öl.?) bir harfin hükmü (i'râbı) hususunda münakaşaya tutuşmuş, nihayet aralarında

[134] el-Amâsî, *Ravdü'l-ahyâr el-müntahab min rabî'i' l-ebrâr*, 392; İsmâîl Hakkî b. Mustafâ el-İstânbûlî el-Hanefî el-Halvetî İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), IV, 33. Adı geçen eserde Arapça hikâyenin Türkçeye aktarılmış biçimi şöyledir:

> Bir nahivci, yâni gramerci, bir gün bir gemiye biner Denizde yol alırken kaptana şunu sorar: "Kaptan, gramer bilir misin?" Kaptan: "Hayır", bilmem, der. Gramerci, bütün hazmedilmemiş bilgilerin saliklerinde görülen bir gururla kasılarak meş'um hükmü bastırır: "Öyleyse yarı ömrün ziyan oldu!" Derken, denizde fırtına kopar, Sular bir anda karışır, gemi, dalgalar üzerinde fındık kabuğu gibi sallanıp çatırdamaya başlar. Bu sefer de gemici gramerciye sorar: Efendi, yüzmek bilir misin? Adam dehşet içinde "Hayır, bilmem!" deyince, gemici, mukadder hükmü söylemek zorunda kalır. "Öyle ise bütün ömrün ziyan oldu!..."

hakemlik yapması için Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr'a başvurmuşlar. (Emiri mutlu etmek isteyen) Ebû Ubeyde mesele üzerinde hiç kafa yormadan hükmünü verivermiş: *Bu iki yorumdan en ferasetlicesi kuşkusuz emirinki. Bu zat-ı muhteremin söyledikleriyse habis nahivcilerin şatafatlı laflarından ibaret!*[135]

D. Dil düzgünlüğü / Mevâlî Sınıfıyla İlgili Anekdotlar

Arapçanın aslına uygun şekilde telaffuzu, gramer ilkelerine riayetle konuşulması söz konusu olduğunda akla doğrudan mevali sınıfıyla ilgili anekdotlar da gelmektedir. Arapça'yı sonradan öğrenen bu zümrenin, dilin kural ve kaideleri üzerine müzakerelerde bulunacak ve eserler telif edecek düzeyde temayüz etmesi, tahmin edileceği üzere, ana dili Arapça olan bazı ulema çevrelerini rahatsız etmekte ve bir takım kıskançlık hadiselerinin yaşanmasına neden olmaktaydı. Nitekim Ebû Ubeyde'nin (öl.?), Kûfeli muhaddis eş-Şa'bî'ye nispetle hikâye ettiği aşağıdaki olay bu kıskançlığın bir yansıması gibi görünmektedir:

أَبُـو عُبَيْدَةَ قَـالَ: مَـرَّ الشَّعْبِيُّ بِنَـاسٍ مِنَ الْمَوَالِـي يَتَذَاكَـرُونَ النَّحْـوَ فَقَـالَ: لَئِـنْ أَصْلَحْتُمُوهُ إِنَّكُمْ لَأَوَّلُ مَنْ أَفْسَدَهُ!

Bir keresinde Şa'bî, gramer üzerine müzakerelerde bulunan bir mevali topluluğuna rast gelmiş. Hiç lafını esirgemeden "*Siz mi insanların grameri-ni düzelteceksiniz?!*" demiş "*Hem de onu ilk bozanlar kendinizken?!*"[136]

Ebü'l-Esved ed-Düelî Arapça selikası gayet gelişmiş, bir cümle veya ibaredeki gramer kullanımına ilişkin kaçakları gayet iyi fark eden özel bir yetiye sahipti. Çevresinde, bu dili en fasih biçimde kullanan sayılı kişiler arasında addediliyor ve parmakla gösteriliyordu. Esasen Ebü'l-Esved kendisi de bu durumun farkındaydı ve Katâde b. Di'âme es-Sedûsî'nin tanıklığına göre, o, bunu, fesahatine uygun biçimde şöyle ifade etmişti:

إِنِّـي لَأَجِدُ لِلَّحْنِ غَمْزًا كَغَمْزِ اللَّحْمِ.

Etime yapılan dürtmeyi/batırmayı [غَمْزُ اللَّحْمِ] hissettiğim gibi, ibaredeki kusuru da [غَمْزُ اللَّحْنِ] gayet iyi fark ederim.[137]

---

[135] el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 4/89; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 8/259.

[136] el-Câhiz*, el-Beyan ve't-tebyin*, 2/49; İbn Abdürabbih, el-ʿ*İkdü'l-ferîd*, 2/307; el-Âbî*, Nesru'd-dür,* 5/182.

[137] İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-âhbâr*, 2/173; Ebû Saʿîd el-Hasan b. Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Saʿîd es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn el-basriyyîn*, ed. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed Abdülmunʿim Hafâcî (b.y.: y.y., 1953), 15; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1995), 25/190.

Arapçanın gramerine dair yazılmış eserler incelendiğinde bu alanda yazılmış pek çok eserin mevali tarafından kaleme alınan kitaplar olduğu görülecektir. Kuşkusuz bunların başında İran asıllı ünlü dil bilgini Sîbeveyh'in telif ettiği *el-Kitab* gelmektedir. Nahiv kurallarının hemen tümünü ihtiva eden bu öncü eser günümüze kadar ulaşmış olup kaynaklık değerini de hâlâ korumaktadır. İnsanların konuşmalarında içine düştükleri dil hatalarını düzeltmek üzere kaleme alınan çalışma, bir klasik nüktede hikâyenin objesi hâline gelmiştir. Müberrid (öl. 286/900) tarafından nakledilen bir hadise şöyledir:

قَرَأَ رَجُلٌ عَلَى الْأَخْفَشِ كِتَابَ سِيبَوَيْهِ فَلَحَنَ فِيهِ، فَقَالَ لَهُ الْأَخْفَشُ: إِنَّمَا وُضِعَ هٰذَا الْكِتَابُ لِيُصْلِحَ أَلْسِنَةَ الْعَالَمِ، فَكَيْفَ لَا يُصْلِحُ نَفْسَهُ؟

> Hocası Ahfeş'ten Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını talim eden bir delikanlı irapta fâhiş bir hata yapar. Bunu gören Ahfeş net mesaj verir: Bu kitap cümle âlemin dilini ıslah için telif olunmuşken, nasıl olmuş da kendini düzeltememiş, hayret?![138]

E. Kur'ân'ın Fesahatine Dair Anekdotlar

Cahiliye devri Arap dilinin fesahatini gösteren en önemli temsîlî kaynak divanlarda tebellür eden Arap şiiri ve elbette bunlar içerisinde de Arap fesahatinin şahikası olarak görülen muallakalardır. Ancak İslamiyet'le birlikte edebiyata kaynaklık eden öğeler değişmiş, Hicaz coğrafyasının merkezinde vücut bulan bir kutsal metin, Kur'ân-ı Kerîm, Müslüman-gayr-i müslim birçok Arap edebiyatçısı tarafından fesahat ve belagatin zirvesi kabul edilmiştir. Geniş bir ilmiye sınıfınca ittifakla savunulan bir görüşe göre de Arapçanın yüzyıllardır bozulmadan günümüze kadar gelmesinin temelinde Kur'ân-ı Kerîm'in bu dille ve bu dilin fesahatiyle indirilmesi gerçeği yatmaktadır. Klasik dil eserleri ve nevadir kaynakları incelendiğinde bu konuya dair de hatırı sayılır bir malzeme oluştuğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızın bu bölümünde ilgili merviyyâta dair dört anekdot zikredilecektir.

Anekdotlardan ilki müsamere ve münazaraları çok seven Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın (öl. 136/754) huzurunda gerçekleşen, İbrahim b. Mahreme el-Kindî (öl.?) ile belagatiyle ünlü hatip Hâlid b. Safvân arasında geçen bir diyalogdur. Hikâyenin ana fikri, muhtevasında nadir ve garip kelimeler barındırmak yerine manası bilinen meşhur kelimeler içermesi yönünden Kur'ân-ı Kerim'in fesahatidir. Şöyledir rivayet:

[138] İbn Ebi Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 28.

أَقْبَلَ خَالِدٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ: أَلَكَ عِلْمٌ بِلُغَةِ قَوْمِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَمَا اسْمُ الْعَيْنِ؟ قَالَ [الْجَحْمَةُ]. قَالَ: فَمَا اسْمُ السِّنِّ؟ قَالَ [الْمِبْزَمُ]. قَالَ: فَمَا اسْمُ الْأُذُنِ؟ قَالَ [الصِّنَّارَةُ]. قَالَ: فَمَا اسْمُ الْأَصَابِعِ؟ قَالَ [الشَّنَاتِرُ]. قَالَ: فَمَا اسْمُ اللِّحْيَةِ؟ قَالَ [الزُّبُّ]. قَالَ: فَمَا اسْمُ الذِّئْبِ؟ قَالَ [الْكُتَعُ]. قَالَ: أَفَعَالِمٌ أَنْتَ بِكِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَإِنَّ اللهَ يَقُولُ: ﴿إِنَّا أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا﴾ وَقَالَ: ﴿بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾، وَقَالَ ﴿وَما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ﴾. فَنَحْنُ الْعَرَبُ، وَالْقُرْآنُ بِلِسَانِنَا نَزَلَ. أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ تَعَالَى قَالَ: ﴿الْعَيْنَ بِالْعَيْنِ﴾ وَلَمْ يَقُلِ [الْجَحْمَةَ بِالْجَحْمَةِ]. وَقَالَ تَعَالَى: ﴿السِّنَّ بِالسِّنِّ﴾ وَلَمْ يَقُلِ [الْمِبْزَمَ بِالْمِبْزَمِ]. وَقَالَ: ﴿الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ﴾ وَلَمْ يَقُلِ [الصِّنَّارَةَ بِالصِّنَّارةِ]. وَقَالَ: ﴿يَجْعَلُونَ أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ﴾ وَلَمْ يَقُلْ [شَنَاتِرَهُمْ فِي صِنَّارَاتِهِمْ]. وَقَالَ: ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلا بِرَأْسِي﴾ وَلَمْ يَقُلْ [بِزُبِّـي]. وَقَالَ: ﴿أَكَلَهُ الذِّئْبُ﴾ وَلَمْ يَقُلْ [أَكَلَهُ الْكُتَعُ].

Hâlid, İbrahim'e dönerek "*Kavminin konuştuğu (Yemen) diline vâkıf mısın?*" diye sormuş. İbrahim "*Evet*" deyince diyalog şöyle seyretmiş:

— Söyle bakalım o zaman, siz de göze ne derler?

— [اَلْجَحْمَةُ]

— Dişe ne dersiniz?

— [اَلْمِبْزَمُ]

— Kulak?

— [اَلصِّنَّارَةُ]

— Parmaklar?

— [اَلشَّنَاتِرُ]

— Sakal?

— [اَلزُّبُّ]

— Kurda ne derler sizde?

— [اَلْكُتَعُ]

— Peki söyle bakalım İbrahim, Allah'ın kitabına yeterince vâkıf mısın?

— Elbette.

— Peki Cenab-ı Hak Kur'an'da

﴿إِنَّا أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا﴾

Muhakkak ki biz onu Arapça Kur'an olarak indirdik. (Yûsuf: 2)

﴿بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾

Apaçık bir Arapça ile … (Şuarâ: 195)

﴿وَما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ﴾

Biz, her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik. (İbrahim: 4)

buyurmuyor mu? Biz Arabız ve Kur'an bizim lisanımızla in(diril)miştir. Görmez misin, Hak Teâlâ kitabında [الْجَحْمَةَ بِالْجَحْمَةِ] yerine

﴿الْعَيْـنَ بِالْعَيْـنِ﴾

Göze göz … (Mâide: 45)

[الْمِبْزَمَ بِالْمِبْزَمِ] yerine

﴿السِّـنَّ بِالسِّـنِّ﴾

Dişe diş… (Mâide: 45)

[الصِّنَّارَةَ بِالصِّنَّارَةِ] yerine

﴿الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ﴾

Kulağa kulak… (Mâide: 45)

[شَنَاتِرَهُمْ فِي صِنَّارَاتِهِمْ] yerine

﴿يَجْعَلُونَ أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ﴾

Parmaklarını kulaklarına tıkarlar. (Bakara: 19)

[بِزُبِّـي] yerine

﴿لَاتَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلا بِرَأْسِـي﴾

Sakalımı saçımı çekme! (Tâhâ: 94)

[أَكَلَهُ الْكُتَعُ] yerine

﴿أَكَلَهُ الذِّئْبُ﴾

O'nu kurt yedi. (Yûsuf: 14)

buyurmuştur.[139]

İkinci anekdot Arapçayı asli kaynağı olan çöl bedevilerinden öğrenmek için uzun süre badiyede dolaşan şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat âlimi Asmaî'nin yine bu yolculuklarından birinde bizzat yaşayıp anlattığı bir hâdisedir:

رُوِيَ عَنِ الْأَصْمَعِيِّ قَالَ: اِجْتَزْتُ بِبَعْضِ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ فَرَأَيْتُ صَبِيَّةً مَعَهَا قِرْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ وَقَدِ انْحَلَّ وِكَاءُ فَمِهَا، فَقَالَتْ: يَا عَمُّ أَدْرِكْ فَاهَا، غَلَبَنِي فُوهَا، لَا طَاقَةَ لِي بِفِيهَا! فَأَعَنْتُهَا وَقُلْتُ: يَا جَارِيَةُ مَا أَفْصَحَكِ! فَقَالَتْ: يَا عَمُّ، وَهَلْ تَرَكَ الْقُرْآنُ لِأَحَدٍ

[139] İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye,* 3/413

فَصَاحَةً؟ وَفِيهِ آيَةٌ فِيهَا خَبَرَانِ وَأَمْرَانِ وَنَهْيَانِ وَبِشَارَتَانِ! قُلْتُ: وَمَا هِيَ؟ قَالَتْ: قَوْلُهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾. قَالَ: فَرَجَعْتُ بِفَائِدَةٍ وَكَأَنَّ تِلْكَ الْآيَةَ مَا مَرَّتْ بِمَسَامِعِي.

Asmaî anlatıyor: Bir Arap kabilesinin bölgesinden geçerken bir kız çocuğu gördüm. Elinde ağzı çözülmüş bir su kırbası vardı. Bana

يَا عَمُّ أَدْرِكْ [فَاهَا]، غَلَبَنِي [فُوهَا]، لَا طَاقَةَ لِي بِـ[فِيهَا]

Şu kırbanın ağzına yetişiver amca, kırbanın ağzı iflahımı söktü, galiba kendim kapatamayacağım ağzını.

dedi. Ben şaşkınlığımı gizleyemeyerek "*Ne kadar da fasih konuşuyorsun sen öyle!*" dedim. Bu defa da sabi "*Kur'ân kimseye fesahat mi bıraktı amca! Onda öyle bir ayet var ki içerisinde iki haber, iki emir, iki nehiy cümlesi, iki de müjde var.*" deyince merakla "*Hangi ayetmiş o?*" dedim. O da Allah Teâlâ'nın şu ayeti deyip okumaya başladı:

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

Mûsâ'nın annesine "*Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız*" diye vahyettik. (Kasas: 7)

Kızın bu sözlerinden sonra, sanki bu ayet daha önce hiç kulağıma çalınmamışçasına oradan ayrıldım.[140]

Yaygın bir kabule göre, Kur'ân-ı Kerim'de öyle bir fesahat bulunmaktadır ki daha önce onu hiç okumamış Arap selikasına sahip biri bile onun metnine yapılmış bir müdahaleyi, beşerî bir hatayı derhal keşfedebilmektedir. Klasik belagat eserlerinde ve nevadir kaynaklarında sıkça atıf yapılan meşhur bir Asmaî rivayetine göre, kendisi hırsızlık cürmüne ilişkin hükmü bildiren ayeti okurken Kur'ân'ın mana bütünlüğüne halel getirecek, fesahatini zedeleyecek hatalı bir okumada bulunur, ancak bu durum, fıtratında fesahat bulunan bir bedevinin dikkatinden kaçmaz. Şöyledir hikayesi:

حَكَى الْأَصْمَعِيُّ قَالَ: كُنْتُ أَقْرَأُ [اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ] وَبِجَنْبِي أَعْرَابِيٌّ، فَقَالَ: كَلَامُ مَنْ هٰذَا؟ فَقُلْتُ كَلَامُ اللّٰهِ قَالَ: أَعِدْ، فَأَعَدْتُ، فَقَالَ: لَيْسَ هٰذَا كَلَامَ اللّٰهِ. فَانْتَبَهْتُ فَقَرَأْتُ ﴿وَاللّٰهُ عَزِيزٌ

[140] Ebü'l -Muzaffer Üsâme b. Murşid b. Alî el-Kelbî eş-Şîzerî Usâme b. Munkız, *el-Lübâbü'l-âdâb*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü's-sünne, 1987), 329.

حَكِيمٌ﴾ فَقَالَ أَصَبْتَ، هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ فَقُلْتُ: أَتَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: لَا، فَقُلْتُ: فَمِنْ أَيْنَ عَلِمْتَ؟ فَقَالَ: يَا هٰذَا عَزَّ فَحَكَمَ فَقَطَعَ فَلَوْ غَفَرَ وَرَحِمَ لَمَا قَطَعَ.

Asmaî anlatıyor: Bir keresinde Kur'ân okurken

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. (Mâide: 38)

ayetinin son kısmını [وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ] şeklinde okumuştum. O sırada yanımda bir bedevî oturuyordu. Bana bu okuduğumun kimin sözü olduğunu sordu. Ben de "*Allah'ın kelamı*" dedim. Bunun üzerine aramızda şöyle bir diyalog geçti:

— Onu tekrar oku bakayım.

— [وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ]

— Zinhar, bu Allah'ın kelamı olamaz!

Bunun üzerine hatamın farkına varıp bu defa ﴿وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ şeklinde okuyunca bedevi "*Hah*" dedi "*şimdi oldu, Allah'ın kelamı işte bu*". Sonra ona hiç Kur'ân okuyup okumadığını sordum, okumadığını söyledi. "*Peki yanlışı nasıl fark ettin?*" diye sorunca da "*Bak kardeşim*" deyip açıkladı: [Aziz] sıfatıyla hüküm veren keser; bağışlayıp merhamet eden kesmez![141]

Benzer bir hadisede yine bir bedevî, yanında bulunan kişinin bir Kur'ân ayetini hatalı okuması üzerine müdahale etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in şaşmaz fesahati, bir kere daha bedevinin müsellem selikasıyla kanıtlanmaktadır:

وَسَمِعَ أَعْرَابِـيٌّ رَجُلًا يَقْرَأُ [وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُـرٍ، تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كَفَرَ] قَالَ بِفَتْحِ الْكَافِ، فَقَالَ الْأَعْرَابِـيُّ: لَا يَكُونُ. فَقَرَأَهَا عَلَيْهِ بِضَمِّ الْكَافِ وَكَسْـرِ الْفَاءِ، فَقَالَ الْأَعْرَابِـيُّ: يَكُونُ.

Bedevînin biri bir adamın

﴿وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ، تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ﴾

Onu tahtalar ve mıhlarla yapılmış gemide taşıdık. Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu, kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere. (Kamer: 13-14)

[141] el-Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/112.

ayetini [جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كَفَرَ] şeklinde okuduğunu duyunca "*Yanlış okudun, böyle olmaz!*" demiş. Adam hatasını düzeltip ﴿جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ﴾ deyince "*Tamam, şimdi oldu*" demiş.[142]

F. Kur'ân'da Garip Kelime Olmadığına Dair Anekdotlar

Garip lafzı terim olarak "*az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen kelimeler*" anlamına gelmektedir. Kur'ân'da ve hadislerde yer alan bu tür kelimeleri inceleyen literatür "Garîbü'l-Kur'ân" ve "Garîbü'l-Hadîs" terimleriyle anılmaktadır. Sahanın otoriteleri, sözcüklerde görülen başlıca garabet sebeplerini hemen hemen şu üç maddede özetler:

- Kelimenin kullanım azlığı.
- Hakiki manası dışında mecaz veya kinaye bağlamında kullanımı.
- Arap olmayan unsurların Araplarla bir arada yaşamaya başlamasıyla kültürel bakımdan diller arasında meydana gelen sözcük alışverişi.

Kur'ân'da Arapça olmayan kelimelerin bulunup bulunmaması konusu alimler arasında ihtilaflı bir meseledir. İmam Şafiî (öl. 204/820) Kur'ân'da Arapça olmayan kelimelerin bulunmadığını iddia ederken Süyûtî (öl. 911/1505) bunun mevcudiyetini ve kaçınılmaz bir fenomen oluşunu savunur. Ancak görüşler ve deliller incelendiğinde aradaki ihtilafın yüzeysel bir tartışmadan ibaret olduğu görülür. Şöyle ki: Aslen Arapça olmayan kelimelerin Arapçaya geçtikten sonra bu dile ait lafızlar olduğu varsayılacak olduğunda ihtilaf ortadan kalkmaktadır. Ulûmü'l-Kur'ân ve Usulü Tefsîr eserlerinde "garip" kelimelere birçok örnek zikredilir. Bunlar içerisinden kısmen anekdotik karakter arz eden üç rivayet -ki hepsi de İbn Abbas'a (öl. 68/687-88) isnad edilen anlatılardır- tezimizin kapsamında değerlendirilebilir niteliktedir. Aşağıda buna dair üç rivayet yer almaktadır:

<u>Anekdot (1)</u>

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنْتُ لَا أَدْرِي مَا "فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" حَتَّى أَتَانِي أَعْرَابِيَّانِ يَخْتَصِمَانِ فِي بِئْرٍ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا: أَنَا فَطَرْتُهَا، أَيْ أَنَا ابْتَدَأْتُهَا.

İbn Abbas anlatıyor: Kur'ân -ı Kerim'de geçen [فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ] tabirindeki [فَاطِر] sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmiyordum. Ta ki iki

[142] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/222.

bedevinin bir kuyu hakkında tartışıp da içlerinden birinin, kuyuyu kendisinin açtığını, "*O kuyuyu ilk ben açtım*" anlamında [فَطَرْتُهَا] cümlesiyle ifade ettiğini görünceye kadar.[143]

Anekdot (2)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "مَا كُنْتُ أَدْرِي مَا قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ﴾ حَتَّى سَمِعْتُ ابْنَةَ ذِي يَزَنَ تَقُولُ: تَعَالَ أُفَاتِحْكَ، يَعْنِي: أُقَاضِيكَ"

Yine İbn Abbas anlatıyor:

﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ﴾

Ey rabbimiz! Kavmimizle aramızda adaletli hükmünü ver. (A'râf: 89)

ayetini Zîyezen'in kızının [تَعَالَ أُفَاتِحْكَ] "*Gel de hesaplaşalım/davayı görelim!*" sözünü duyana kadar tam olarak anlamış değildim.[144]

Anekdot (3)

وَجَاءَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ رَجُلٌ مِنْ هُذَيْلٍ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ: مَا فَعَلَ فُلَانٌ؟ قَالَ: مَاتَ وَتَرَكَ أَرْبَعَةً مِنَ الْوَلَدِ وَثَلَاثَةً مِنَ الْوَرَاءِ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ﴾ قَالَ: وَلَدُ الْوَلَدِ.

İbn Abbâs, Hüzeyl kabilesinden kendisini ziyarete gelen bir adama "*Filanca kişi ne yapıyor?*" diye sormuş. Adam "*O kişi öldü, ardında da dört evlat üç tane de torun* [وَرَاءِ] *bıraktı*" cevabını vermiş. Bunun üzerine İbn Abbâs:

﴿فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ﴾

Ona da İshak'ı müjdeledik; İshak'ın arkasından da Yakûb'u.

ayetini (Hûd: 71) okur ve "[وَرَاءِ] *verâ*: *oğlun oğlu (torun)dur*" der.[145]

Yine bu bağlamda değerlendirilebilecek bir Asmaî rivayeti de şöyledir:

---

[143] Ebû İshâk İbrâhim ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1988), 1/74; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Abdullâh el-Herevî el-Bagdâdî, *Garîbü'l-Hadîs*, ed. Huseyn Muhammed Şeraf (Kahire: y.y., 1404), 4/373; Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1999), 5/1459.

[144] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Dâru Hicr, 2001), 10/320; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 2/241; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/293.

[145] et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/452; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/293.

وَكَانَ الْأَصْمَعِيُّ وَهُوَ إِمَامُ اللُّغَةِ لَا يُفَسِّرُ شَيْئًا مِنْ غَرِيبِ الْقُرْآنِ وَحُكِيَ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ تعالى: ﴿شَغَفَهَا حُبًّا﴾ فَسَكَتَ وَقَالَ هٰذَا فِي الْقُرْآنِ ثُمَّ ذَكَرَ قَوْلًا لِبَعْضِ الْعَرَبِ فِي جَارِيَةٍ لِقَوْمٍ أَرَادُوا بَيْعَهَا أَتَبِيعُونَهَا وَهِيَ لَكُمْ شَغَافٌ؟ وَلَمْ يَزِدْ عَلَى هٰذَا.

Arap dili filoloğu Asmâ'î Kur'ânda bulunan garip lafızlarından hiçbirini tefsir etmezmiş. Rivayet olunur ki bir gün kendisine Allah Teâla'nın ﴿شَغَفَهَا حُبًّا﴾ (Yûsuf'a olan aşkı onu yakıp kül etmişti. Yusuf: 30) ayeti sorulmuş. O da: Bu, Kurân'dan bir ayettir deyip bir Arabın cariyelerini satmak isteyen bir topluluğa söylediği "*O size çok düşkün olduğu halde yine de onu satacak mısınız?!*" sözünü hatırlatmış, başka da bir şey söylememiş.[146]

Konuyla alakalı bir diğer rivayetse Hz. Peygamber ile müşrikler arasında meydana geldiğine inanılan çok meşhur ancak ne hadis ne tefsir kaynaklarında varlığına rastlanmadığı için mevzu olduğunu değerlendirdiğimiz bir hadisedir. Güya müşrikler bir gün Hz. Peygamber'e gelerek "*Kur'an'ın tamamının Arapça olduğunu iddia ediyorsun, ancak biz onda Arapça olmayan, gündelik hayatımızda hiç kullanmadığımız bazı kelimeler bulduk…*" demiş ve Kurânda *"Garip"* kelimeler bulduklarını iddia etmişler. Söz konusu hikâye de şu şekilde cereyan etmiş:

إِنَّ وَفْدَ الْمُشْرِكِينَ جَاءَ إِلَى الْحَبِيبِ وَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ تَقُولُ: إِنَّ قُرْآنَكَ عَرَبِيٌّ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالُوا: لٰكِنَّنَا وَجَدْنَا فِيهِ أَلْفَاظًا غَيْرَ عَرَبِيَّةٍ، قَالَ: اِضْرِبُوا لِي أَمْثِلَةً، قَالُوا: مِنْ ضِمْنِ ذٰلِكَ كَلِمَةُ (قَسْوَرَةٍ) كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾ وَالْقَسْوَرَةُ فِي اللُّغَةِ: اَلْأَسَدُ. ثُمَّ قَالَ لَهُمْ: وَمَاذَا بَعْدُ؟ قَالُوا: كَلِمَةُ (كُبَّارًا) كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾. وَقَالَ: وَمَاذَا بَعْدُ؟ قَالُوا: كَلِمَةُ (عُجَابٍ) كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَجَعَلَ الآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾. فَقَالَ لَهُمْ: ائْتُونِي بِأَبْلَغِكُمْ، فَأَحْضَرُوا قُسَّ بْنَ سَاعِدَةَ، وَكَانَ يُضْرَبُ بِهِ الْمَثَلُ فِي الْبَلَاغَةِ، فَقَالَ لَهُمُ الرَّسُولُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَقُصُّوا عَلَيْهِ شَيْئًا مِمَّا حَدَثَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ. فَجَاءَ قُسٌّ وَكَانَ قَدْ جَاوَزَ الْمِائَةَ مِنْ عُمْرِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحَبِيبُ: اِجْلِسْ يَا عَمَّاه، فَجَلَسَ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: قِفْ فَوَقَفَ، فَقَالَ لَهُ: اِجْلِسْ، فَجَلَسَ بِصُعُوبَةٍ، وَقَالَ: قِفْ، فَغَضِبَ قُسٌّ وَقَالَ: مَا هٰذَا يَا ابْنَ قَسْوَرَةِ الْعَرَبِ، إِنَّ أَبَاكَ كَانَ رَجُلًا كُبَّارًا، إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ؛ أَتُقِيمُنِي وَتُقْعِدُنِي!

146 ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-kur'an*, 1/295.

Bir gün müşriklerden bir grup Hz. Peygamber'e gelerek "*Senin Kurân'ın Arapça, öyle değil mi Muhammed?"* diye sormuşlar. Hz. Peygamber "*Evet*" dedikten sonra aralarında şöyle bir diyalog yaşanmış:

Müşrikler: Madem öyle neden o kitapta Arapça olmayan kelimelere rastlıyoruz o zaman?

Hz. Peygamber: Hangi kelimelermiş onlar? Örnekler getirin de göreyim.

─ Bunlardan biri

﴿كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾

Âdeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi… (Müddessir: 50-51)

ayetinde geçen [قَسْوَرَة] (aslan) kelimesidir.

─ Başka?

─

﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾

Onlar çok büyük tuzaklar kurdular. (Nûh: 22)

ayetindeki [كُبَّار] (çok büyük) kelimesi.

─ Başka?

─

﴿أَجَعَلَ الآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾

Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! (Sâd: 5)

ayetindeki [عُجَاب] (şaşılacak şey) kelimesi.

─ Şimdi bana belagat sahasında en yetkin olanınızı getirin.

Bunun üzerine Müşrikler belagati darb-ı mesel hâlini almış Kus b. Sâide'yi (ö. 600) meclise davet etmişler. Ancak Hz. Peygamber "*Aramızda konuşulanları kesinlikle kendisine anlatmayın!"* diye baştan müşrikleri tembihlemiş.

Nihayet o sıralar 100 yaşlarında olan Kus meclise gelmiş. Hz. Peygamber ona *"Otur amcacığım"* deyince o da oturmuş. Ancak Peygamber fikrini değiştirip bu sefer *"Kalk"* demiş, o da kalkmış. Sonra bu hadise bu minval üzere birkaç kez tekerrür etmiş. Nihayet Peygamberin son bir "*Kalk*" talimatıyla çılgına dönen Kus artık sözünü esirgememiş;

مَا هٰذَا يَا ابْنَ قَسْوَرَةِ الْعَرَبِ، إِنَّ أَبَاكَ كَانَ رَجُلًا كُبَّارًا،
إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ؛ أَتُقِيمُنِي وَتُقْعِدُنِـي؟!

> Sen ne yaptığını zannediyorsun Ey Arapların Aslanı?! Baban pek büyük bir adamdı. Yaptığın bu şey gerçekten çok şaşılacak bir durum; Beni bir kaldırıp bir oturtuyorsun?![147]

G. Gramatikal ve Linguistik Kelime Oyunları

Her dil, söz dağarcığındaki kavramların zengin ve esnek kullanımının sağladığı avantajı kullanarak söz oyunları olarak bildiğimiz özel bir alana da malzeme sağlar. Söz oyunları çok farklı şekilde gerçekleşebilmektedir. Aşağıda buna dair bazı örnekler birkaç kategoride sunulacaktır.

1. Sesteş ve Ezdad Lafızlar Kullanma

Yazılış ve okunuşları aynı ancak anlamları farklı olan sözcükler "eş sesli" veya "sesteş" kelimeler olarak bilinir. Arapçada bu isimlerden birbirine tamamen karşıt anlam içerenlerse "ezdâd" olarak adlandırdığımız ayrı bir kategori teşkil eder. Her dilde rastlanabilen bu sesteşlerin cümle içerisinde hangi manada kullanıldığının anlaşılması muhatabın kelime dağarcığının genişliğine, keza kontekste kazandığı anlama bağlıdır. Bu üslup özelliğini bir fesahat nişanesi kabul eden kimileri cümlelerinde böylesi kelimelerden bolca kullanma eğiliminde olur, üstelik bunu bir ispat-ı rüşt vesilesi de sayarlar. Arap anlatıları içerisinde bunun bazı örnekleri mevcuttur. Ancak kuşkusuz konunun en çarpıcı örneklerinin başında eş-Şirbînî'nin (ö. 977/1570) meşhur ahbar ravisi Asmaî'ye nispetle aktardığı şu hadise gelmektedir:

> مَرَّ الْأَصْمَعِيُّ بِحَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ، فَوَجَدَ صَبِيًّا يَلْعَبُ مَعَ الصِّبْيَانِ فِي الصَّحْرَاءِ وَيَتَكَلَّمُ بِالْفَصَاحَةِ، فَقَالَ الْأَصْمَعِيُّ: أَيْنَ أَبَاكَ يَا صَبِيُّ؟ فَنَظَرَ إِلَيْهِ الصَّبِيُّ شَزْرًا وَلَمْ يُجِبْ. ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ أَبِيكَ؟ فَنَظَرَ إِلَيْهِ وَلَمْ يُجِبْ كَالْأَوَّلِ. ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ أَبُوكَ؟ فَقَالَ: فَاءَ إِلَى الْفَيْفَاءِ لِطَلَبِ الْفَيْءِ، فَإِذَا فَاءَ الْفَيْءُ فَاءَ.
>
> Bir gün Asma'î çölde bir bedevî mahallesine tesadüf etmiş. Orada küçük bir çocuğun arkadaşlarıyla oyun oynamakta olduğunu ve de fasih bir Arapçayla konuştuğunu fark etmiş. Hemen yanına yaklaşarak "*Baban nerede* [أَيْنَ أَبَاكَ] *evlat?*" diye sormuş. Asma'î'ye göz ucuyla bakan çocuk soruyu yanıtsız bırakmış. Asma'î bu defa [أَيْنَ أَبِيكَ] diyerek sorusunu yinelemiş. Yine çocuktan çıt çıkmamış. Nihayet Asma'î soruyu doğru biçimde [أَيْنَ أَبُوكَ] şeklinde sorunca çocuk döktürmüş:

[147] Ömer Abdü'l-Kâfî, *Muktetafâtun mine's-sîre*, (mektebetü'ş-şamile) 2/ 8; *http://www.islamweb.net.*

فَاءَ إِلَـى الْفَيْفَاءِ لِطَلَبِ الْفَيْءِ، فَإِذَا فَاءَ الْفَيْءُ فَاءَ.[148]

Av için sahraya kadar gitti; gölgeler uzayınca (akşam olunca) döner.[149]

Yukarıdaki anekdot muhtevasındaki lügavî incelikler dolayısıyla çağımız insanlarınca da farklı üsluplarla kurgulanıp aktarılmaya devam etmektedir. Hikâyenin nispeten işlenmiş bir varyantı dipnotta sunulmuştur.[150]

2. Garip ve Nadir Sözcükler Kullanma

Diyaloglarda asıl olan, cümle kuruluşlarının ve cümle terkibindeki sözcüklerin belagat ve fesahat kurallarına uygunluğudur. O nedenle, sözcüğün veya konuşmanın fesahatini bozan ses uyuşmazlığından (tenâfür), halk arasında çok meşhur olmayıp manası herkesçe bilinmeyen garip sözcüklerden (garâbet) ya da cümlelerin mukteza-i hale uygunsuzluğundan kaynaklanan kullanımlardan (belagat ve fesahati bozan unsurlar) uzak durmak gerekmektedir. Ancak tarihte kimilerinin garabet vasfı taşıyan sözcüklerle konuşmayı maharet sandığı veya [تَقَعُّر] dediğimiz, daha ziyade boğaz harfleri içeren kelimeleri seçip sesi boğazın en derin yerinden çıkarmayı fasihlik addettikleri görülmektedir. Halbuki bu hem ifade-i meramı zorlaştırmakta hem de sohbeti çekilmez bir hâle getirmektedir. Çalışmamızda nevadir derlemelerinde yer verilen konuya dair anekdot örneklerinden üçüne yer

---

148

مَعْنَى كَلَامِهَا: فَاءَ: بِـمَعْنَى ذَهَبَ.
إِلَـى الْفَيْفَاءِ: أَيْ إِلَـى الصَّـحْرَاءِ.
يَفِيءُ فَيْئًا: أَيْ يَصِيدُ صَيْدًا، لِطَلَبِ الْفَيْءِ: لِطَلَبِ الصَّيْدِ.
فَإِنْ فَاءَ الْفَيْءُ: أَيْ إِذَا مَالَ الظِّلُّ.
فَاءَ: بِـمَعْنَى رَجَعَ.

149 İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, 9/75; Yûsuf ibn Muhammad Shirbini, *kitab hazz Al-quhuf bi sharh qasid abi shaduf* (Peeters Publishers, Leuven, 2005), 443; Muhammed Emîn b. Abdullâh b. Yûsuf b. Hasan el-Uremî el-Alevî el-Hererî, *Tefsîru hadâiku'r-revhi ve'r-reyhân fî revâbî ʿulûmi'l-kur'ân*, (b.y. Dâru tavki'n-necât, Beyrût, Lübnân, y.y., 2001), 27/360.

150

ذَهَبَ قَوْمٌ مِنْ عُلَمَاءِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ إِلَـى رَجُلٍ مِنْ فَطَاحِلِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ لِزِيَارَتِهِ. فَلَمَّا ذَهَبُوا إِلَيْهِ وَوَصَلُوا إِلَـى مَضَارِبِ الْخِيَامِ خَرَجَتْ عَلَيْهِمْ اِبْنَتُهُ الصَّغِيرَةُ، فَسَأَلُوهَا عَنْ أَبِيهَا فَقَالَتْ: أَبِـي فَاءَ إِلَـى الْفَيْفاءِ لِيَفِيءَ لَنَا فَيْئًا، فَإِنْ فَاءَ الْفَيْءُ فَاءَ. فَدُهِشُوا وَقَالُوا: إِنْ كَانَ هٰذَا حَالَ ابْنَتِهِ الصَّغِيرَةِ فَمَا لَنَا بِالْكَلَامِ مَعَهُ، فَعَادُوا مُنْهَزِمِينَ.

Kaynak: https://fr-fr.facebook.com/malamtrh/posts/827066397323179.

verilecektir. Bunlardan ilk ikisi "teka'ur" (kelimeleri boğazdan vurgulu bir şekilde çıkarmak), diğeriyse "garâbet" temalıdır. Şöyledir ilk rivayet:

يُرْوَى أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْمُتَقَعِّرِينَ بِالْبَصْرَةِ سَأَلَ بَعْضَ الْأَطِبَّاءِ فَقَالَ: يَا آسِـي! أَتَيْتُ بِـ[فَيْخَةٍ] فِيهَا [رَغِيدَةٌ]، فَتَنَاوَلْتُ مِنْهَا بِـ[مَعْوٍ] فَأَصَابَنِي [عِلَّوْصٌ]. فَقَالَ لَهُ الطَّبِيبُ: عَلَيْكَ بِـ[حِرْقَفٍ] وَ[شِرْقَفٍ] فَاشْرَبْهُ بِمَاءٍ [قَرْقَفٍ]. جَوَابًا لَهُ عَنْ غَرِيبِهِ بِمِثْلِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ بِدَائِهِ، فَقَالَ لَهُ: وَيْحَكَ، مَا [الْحِرْقَفُ] وَ[الشِّرْقَفُ]؟ قَالَ: تَقْعِيرٌ مِثْلَ تَقْعِيرِكَ، لَمْ نَعْرِفِ الدَّاءَ فَأَجَبْنَاكَ بِمَا لَا تَعْرِفُ مِنَ الدَّوَاءِ.

Rivayet edilir ki: Basra ahalisinden "teka'ur" erbabı bir zat, hekimin birine şu yollu konuşmuş: Hekimciğim, küçük bir tabak [فَيْخَةٍ] tereyağı [رَغِيدَةٌ] alıp onu taze hurmayla [مَعْوٍ] yedim, akabinde beni bir karın ağrısı [عِلَّوْصٌ] tuttu. Adamın söylediklerinden hiçbir şey anlamadığı için hastalığı teşhis edemeyen hekim misillemede bulunmuş: Sana [حِرْقَف] ve [شِرْقَف] lazım, bunları [قِرْقَفٍ] suyuyla iç. Adam şaşkın "*Ne diyorsun sen hekim bey!* [حِرْقَف], [شِرْقَف] *da ne?*" deyince hekim taşı gediğine koymuş: Bu, senin çatlata çatlata söylediğin kelimelere benziyor. Hastalığını anlayamadığımızdan, biz de sana senin anlayamayacağın bir reçete önerdik.[151]

Konuya dair ikinci anekdotun baş kahramanı, konuşmalarında tak'ir ve garabet üsluplarını ifrat düzeyde kullanmasıyla bilinen nahivci Ebû Alkame'dir (öl.?). Birçok eserde hitabet ve kelam kusurlarına tanık olarak da gösterilen hikâyeye, mizahi vurgusu dolayısıyla pek çok klasik kaynakta rastlanmaktadır:

مَرَّ أَبُو عَلْقَمَةَ بِبَعْضِ الطُّرُقِ بِالْبَصْرَةِ فَهَاجَتْ بِهِ مِرَّةٌ فَسَقَطَ وَوَثَبَ عَلَيْهِ قَوْمٌ فَأَقْبَلُوا يَعْصِرُونَ إِبْهَامَهُ وَيُؤَذِّنُونَ فِي أُذُنِهِ، فَأَفْلَتَ مِنْ أَيْدِيهِمْ وَقَالَ: مَا لَكُمْ تَتَكَأْكَؤُونَ عَلَيَّ كَمَا تَتَكَأْكَؤُونَ عَلَى ذِي جِنَّةٍ! اِفْرَنْقِعُوا عَنِّي. فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: دَعُوهُ فَإِنَّ شَيْطَانَهُ هِنْدِيٌّ، أَمَا تَسْمَعُونَهُ يَتَكَلَّمُ بِالْهِنْدِيَّةِ؟!

Ebû Alkame bir gün Basra sokaklarında gezerken safrası ağzına gelmiş, kendini kaybederek yere yığılmış. Etraftakiler hemen başına üşüşmüş; biri baş parmağını sıkmaya, öbürü kulağına ezan okumaya başlamış. Derken Alkame birden kendine gelip fırlamış, ahalinin elinden kendini kurtarmış. Sonra da şöyle demiş:

مَا لَكُمْ تَتَكَأْكَؤُونَ عَلَيَّ كَمَا تَتَكَأْكَؤُونَ عَلَى ذِي جِنَّةٍ! اِفْرَنْقِعُوا عَنِّي

[151] Neşvân b. Saʿîd el-Yemenî Neşvân el-Himyerî, *Şemsü'l-ʿulûm ve devâu kelâmi'l-ʿArab min el-kulûm*, ed. Huseyn b. Abdullâh el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 7/4721.

Ne diye cinlenmiş insanın başına üşüştüğünüz gibi tepeme toplandınız? Dağılın gidin başımdan!

Bunun üzerine orada bulunanlardan biri muzipliğini yapmış: Bırakın iliş-meyin herife! Adamın şeytanı resmen Hintli. Herifin Hintçe konuştuğunu da mı duymuyorsunuz?![152]

Bu bapta son bir anekdot ise gramerci Ebü'l-Meknûn'a (öl:?) nispet edilen, kaynakların bir çoğunda "Ebü'l-Meknûn'un yağmur duası" diye şöhret bulmuş "garabet" temalı şu rivayettir:

سَمِعَ أَعْرَابِـيٌّ أَبَا الْمَكْنُونِ النَّحْوِيَّ فِـي حَلْقَتِهِ وَهُوَ يَقُولُ فِـي دُعَاءِ الْاِسْتِسْقَاءِ: اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَإِلٰهَنَا وَمَوْلَانَا، فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّنَا، اَللّٰهُمَّ وَمَنْ أَرَادَ بِنَا سُوءًا فَأَحِطْ ذٰلِكَ السُّوءَ بِهِ كَـإِحَاطَةِ الْقَلَائِدِ بِأَعْنَاقِ الْوَلَائِدِ، ثُمَّ أَرْسِخْهُ عَلَى هَامَتِهِ كَرُسُوخِ السِّجِّيلِ عَلَى أَصْحَابِ الْفِيلِ؛ اَللّٰهُمَّ اسْقِنَا غَيْثًـا مُغِيثًـا مَرِيئًـا مَرِيعًـا مُجَلْجَلًا مُسْحَنْفِرًا هَزِجًـا، سَحًّـا سَفُوحًـا، طَبَقًـا غَدَقًـا مُثْعَنْجِرًا نَافِعًـا لِعَامَّتِنَا وَغَيْـرَ ضَـارٍّ لِخَاصَّتِنَا. فَقَالَ الْأَعْرَابِـيُّ: يَـا خَلِيفَةَ نُوحٍ، هٰذَا الطُّوفَانُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ، دَعْنِي حَتَّى آوِيَ إِلَـى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ.

Bedevinin biri, gramerci Ebü'l-Meknûn'un cemaatiyle birlikte yağmur duası yaptığı esnada:

Allahım! Ey Rabbimiz ve Mevlamız! Peygamberimiz Hz. Muhammed'e salat eyle. Allah'ım, kim bizim kötülüğümüzü isterse, sen o kötülüğü, kölelerin boynuna dolanan ip gibi onların başına dola. Sonra fil ordusu üzerine alevli balçıktan taşları geçirdiğin gibi o kötülüğü de onların başlarına geçir. Ey Allah'ım bizi bereketli, doyurucu, verimli, [مُجَلْجِلًا] rüzgârla gelen, [مُسْحَنْفِرًا] akan, [هَزِجًا] hızlı ve seri, [سَحًّا] yüksekten dökülen, [سَفُوحًا] şırıldayan, [طَبَقًا] her tarafı kaplayan, [غَدَقًا] sağanak sağanak yağan, [مُثْعَنْجِرًا] kuyuları dolduran, herkese faydası dokunan ama kimseye zarar vermeyen bir yağmurla sula!

mealindeki bir duaya tanık olunca, (Nuh peygamberin oğluna öykünerek) esprisini yapıvermiş: Ey Nuh'un halifesi! Kabe'nin Rabbine ant olsun ki senin tarif ettiğin (yağmur değil) resmen tufan. Tutmayın beni de

﴿[سَ]آوِي إِلَـى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ﴾

(azgın) sulardan koruyacak bir dağa sığınıvereyim.(Hûd: 43) deyivermiş.[153]

[152] İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 2/179.

[153] İbn Abdi Rabbih, *el-ʿİkdü'l-ferîd*, 2/318; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 2/180.

H. Lahn Konulu Anekdotlar

Tüm dillerde olduğu gibi Arapçada da her harfin kendine özgü bir sesletim özelliği bulunmakta, hatta dünya dillerinden hiçbirinde olmayan Dâd [ض] harfinin telaffuz karakteri Arap dilinin "Dâd Dili" [لُغَةُ الضَّادِ] olarak anılmasına yol açmıştır. Bildiğimiz kadarıyla bir dilin, kendisini, karakteristik bir harfi üzerinden tanımladığı tek örnektir. Diğer taraftan bu dilin, telaffuz ve imlâ yakınlığı bulunan kimi harfleri hem yazıda hem konuşmada acemilerce birbirine karıştırıldığından, bu da edebi anekdotik anlatımlara mümbit bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca belirli bir lafzın harf sayısında eksiltmeye veya fazlalaştırmaya gitmek suretiyle, veyahut da belirli bir kelimenin harekelerinde yapılan kritik hatalar dolayısıyla da komik durumlar meydana gelebilmektedir. Tüm bu hatalı tasarrufların, bir gramer terimi olan "Lahn [لَحْن]" başlığı altında toplanması mümkün görünmektedir. Bu konuya, dün olduğu gibi bugün de, dilciler tarafından büyük bir merak ve hassasiyetle yaklaşılmış, kitap ve makale düzeyinde ciddi bir müktesebat da oluşmuştur.[154] Kuşkusuz bu geniş edebi üretim içerisinde nevâdir malzemesi hüviyetini kazanan örnekler de pek çoktur. Kanaatimizce "Lahn" başlığı altında toplanabilecek bu türden anekdotik rivayetlerin birkaç kategori dahilinde tanıtımı isabetli olacaktır.

1. Meşhur Rivayetlerde Gramer Disiplininin Doğuş Hikâyesi

Dil bahislerini konu alan anekdotik malzemenin can damarını dilbilgisi kurallarının ihlaline dair komik örnekler oluşturur. Esasen yolun başında bu türden malzemeyi zapta geçirmenin ciddi gerekçesi, dil ve gramer hatalarının yol açabileceği itikadi ve ameli sakıncaların fark edilmesiydi. Hemen birçok gramer klasiğinde, nahiv ilminin vazedilmesine sebep olan tarihsel etkenlerin başında Kur'ân-ı Kerim okurken yapılan irap hataları (lahn) geldiğini biliyoruz ve gerçekten de birden fazla rivayette bu hususta harekete geçmeyi gerektiren -özünde aynı- birden fazla hâdise zikredilmektedir.

Çalışmamızın bu başlığı altında önce, nahiv ilminin doğuşunu hazırlayan faktörlerin ilki olarak belirtilen motivasyon hâdisenin varyantlarını saptamaya çalışacak, sonra buna dair genel bir değerlendirme yapılacak, akabinde çeşitli gramer meselelerine ilişkin

[154] Bkz. Alî b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805) *Mâ telhanü fîhi'l-'âmme;* Yahyâ b. Ziyâd el- Ferrâ (öl. 207/822) *el-Behâ;* Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869) *Lahnü'l-ʿâmme;* Ebû Hilâl el-Askerî'nin (öl. 400/1009) *Mâ telhanu fîhi'l-hâssa;* Turan Bahşi, "Arapçada "Lahn"ın Dil Çalışmalarına Etkisi", *Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/4 (2020); Mehmet Nafi Arslan, "*Klasik Arap Edebiyatında "Lahn" Konulu Rivayetler*", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018).

anekdotik rivayetlerden bazıları tanıtılacaktır. Tez çalışmamızın genelini zaten bu türden rivayetler oluşturduğundan bu hususta sınırlı örneklerle yetinilecektir.

Nahiv ilminin doğuş hikayesine ilişkin üç temel rivayet kategorisinden söz edilebilir:

a) Hz. Ali

Kaynaklar, nahiv ilminin kaide ve kurallarını ilk defa vazedenin kim olduğu hususunda birbirinden farklı pek çok rivayet önümüze koymaktadır. Bu kişinin Hz. Ali olduğu görüşünü destekleyen rivayetlerden birkaçını aşağıda zikretmek istiyoruz. Bunlardan ilki *Şerhu makâmâti'l-harîrî*'de eş-Şerîsî'nin (öl. 814/1415) Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'den naklettiği şu ifadelerdir:

قَالَ الْخَلِيلُ: كَانَ أَبُو الْأَسْوَدِ ضَنِينًا بِـمَا أَخَذَهُ مِنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، وَذٰلِكَ أَنَّهُ سَمِعَ لَحْنًا فَقَالَ لِأَبِـي الْأَسْوَدِ: اِجْعَلْ لِلنَّاسِ حُرُوفًا، فَأَشَارَ إِلَى الرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَالْخَفْضِ.

> Ebü'l-Esved ed-Düelî, Hz. Ali'den (r.a.) öğrendiği nahiv kurallarına sıkı sıkıya bağlıydı. Bir keresinde Hz. Ali bir lahne şahit olmuş, hemen Ebü'l-Esved'e "*Ahali için birtakım harfler/kurallar belirleyiver.*" demiş ve bununla "Raf", "Nasb" ve "Cer" hâllerini kast etmiştir. [155]

Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) rivayetine göre de ilmin (nahvin) temelini atan kişi Hz. Ali'dir:

وُلِدَ أَبُو الْأَسْوَدِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَأَخَذَ النَّحْوَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ.

> Ebü'l-Esved cahiliye döneminde doğmuş, nahiv ilmini de Hz. Ali'den tahsil etmiştir. [156]

Nüzhetü'l-elibbâʾ fî Ta-bakâti'l-üdebâʾ isimli eserde ise nahiv ilminin kurallaştırılmasının sebeplerinden gösterilen bir olay Hz. Ali'nin bir tecrübesidir. Buna göre, bedevinin biri cemi müzekker sâlim bir sözcüğü iraptaki iki okunma ihtimalinden yanlış olanıyla okuyunca İmam harekete geçmiştir. Şöyledir sözü edilen hadise:

رُوِيَ أَنَّ سَبَبَ وَضْعِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ لِهٰذَا الْعِلْمِ أَنَّهُ سَمِعَ أَعْرَابِيًّا يَقْرَأُ: [لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئِـيـنَ] فَوَضَعَ النَّحْوَ.

---

155 eş-Şerîsî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, 3/461.

156 el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 21.

Rivayet o ki, Hz. Ali'yi bu ilmin (nahvin) kurallarını zapt etmeye sevk eden hâdise, bir bedevinin ﴿لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِؤُنَ﴾ (Hâkka: 37) ayet-i kerimesini [لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئِينَ] şeklinde okuduğunu duymasıydı.[157]

Yine aynı kaynaktaki Ebü'l-Esved'in bir başka rivayetinde, Hz. Ali'nin nahiv kurallarını vazetmesinin temel sebebi olarak Arap-Acem ihtilatından kaynaklanan "selika bozulması" gösterilir. İlgili anekdotta Hz. Ali'nin nahiv ilminin ilk kurallarına dair dikte ettirdiği birkaç temel meselenin de neler olduğunu öğrenebilmekteyiz. Ebü'l-Esved şöyle anlatır hikâyeyi:

دَخَلْتُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، فَوَجَدْتُ فِي يَدِهِ رُقْعَةً، فَقُلْتُ: مَا هٰذِهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ فَقَالَ: إِنِّي تَأَمَّلْتُ كَلَامَ النَّاسِ فَوَجَدْتُهُ قَدْ فَسَدَ بِمُخَالَطَةِ هٰذِهِ الْحَمْرَاءِ -يَعْنِي الْأَعَاجِمَ- فَأَرَدْتُ أَنْ أَضَعَ لَهُمْ شَيْئًا يَرْجِعُونَ إِلَيْهِ، وَيَعْتَمِدُونَ عَلَيْهِ؛ ثُمَّ أَلْقَى إِلَيَّ الرُّقْعَةَ، وَفِيهَا مَكْتُوبٌ: "اَلْكَلَامُ كُلُّهُ اسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ، فَالْاِسْمُ مَا أَنْبَأَ عَنِ الْمُسَمَّى، وَالْفِعْلُ مَا أُنْبِئَ بِهِ، وَالْحَرْفُ مَا جَاءَ لِمَعْنًى"، وَقَالَ لِي: اُنْحُ هٰذَا النَّحْوَ، وَأَضِفْ إِلَيْهِ مَا وَقَعَ إِلَيْكَ.

Bir gün Müminlerin emiri Hz. Ali'nin (r.a.) huzuruna çıktım. Elinde bir kâğıt olduğunu görüp ne olduğunu sordum. Dedi ki: Ahalinin konuşması üzerinde iyice kafa patlattım, gördüm ki (dil) Acemlerle karışma yüzünden fesada uğramış. O nedenle (bu hususta) kendisine müracaat edecekleri birtakım kurallar saptamayı uygun buldum.

Daha sonra elindeki kâğıdı bana uzattı. Orada şunlar yazılıydı:

اَلْكَلَامُ كُلُّهُ اسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ، فَالْاِسْمُ مَا أَنْبَأَ عَنِ الْمُسَمَّى،
وَالْفِعْلُ مَا أُنْبِئَ بِهِ، وَالْحَرْفُ مَا جَاءَ لِمَعْنًى.

Kelam denilen şey ya isim, ya fiil ya da harften ibarettir. İsim, müsemmaya dair bilgi verir. Fiil, kendisi haber olarak vaki olur. Harf ise bir manaya delalet eden şeydir.

Akabinde Hz. Ali bana şu talimatı verdi: Bu metot üzere aynen devam et, konuya dair aklına gelen yeni hususları da bunlara ekleyiver.[158]

b) Ziyâd b. Ebîh

Arap dili gramer kurallarının oluşturulmasıyla alakalı diğer rivayetlere göz attığımızda, Ebü'l-Esved'e nahiv ilmini vazetme emrini veren kişinin Ziyâd b. Ebîh olduğunu görürüz. Bilhassa avam ve mühtediler arasında hatalı okuyuş olgusunun (lahn) giderek art-

[157] el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 19.
[158] el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 18.

masından endişe duyan Ziyâd, Ebü'l-Esved'e bu konuda mustarip olduğunu dile getirir, ondan bir şeyler yapmasını ister. Bikâî'nin (öl. 885/1480) *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver'*de zikrettiği tarihsel rivayet şöyledir:

كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَدْ رَسَمَ لِأَبِي الْأَسْوَدِ الدُّؤَلِيِّ حُرُوفًا يُعَلِّمُهَا النَّاسَ لِمَا فَسَدَتْ أَلْسِنَتُهُمْ. فَكَانَ لَا يُحِبُّ أَنْ يَظْهَرَ ذٰلِكَ ضَنًّا بِهِ بَعْدَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ. فَلَمَّا كَانَ زِيَادٌ وَجَّهَ إِلَيْهِ أَنْ عَمِلَ شَيْئًا تَكُونُ فِيهِ إِمَامًا وَيَنْتَفِعُ بِهِ النَّاسُ فَقَدْ كُنْتَ شَرَعْتَ فِيهِ لِتُصْلِحَ أَلْسِنَةَ النَّاسِ، فَدَافَعَ بِذٰلِكَ حَتَّى مَرَّ يَوْمًا بِكَلَإِ الْبَصْرَةِ وَإِذَا قَارِئٌ يَقْرَأُ [أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ] وَحَتَّى سَمِعَ رَجُلًا قَالَ: سَقَطَتْ عَصَاتِي، فَقَالَ: لَا يَحِلُّ لِي بَعْدَ هٰذَا أَنْ أَتْرُكَ النَّاسَ! فَجَاءَ إِلَى زِيَادٍ فَقَالَ: أَنَا أَفْعَلُ مَا أَمَرَ بِهِ الْأَمِيرُ فَلْيَبْتَغِ لِي كَاتِبًا حَصِيفًا ذَكِيًّا يَعْقِلُ مَا أَقُولُ، فَأُتِـيَ بِكَاتِبٍ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ فَلَمْ يَرْضَهُ، فَأُتِـيَ بِآخَرَ مِنْ ثَقِيفٍ.

Hz. Ali (radiyallahu anh) dillerinin bozulmaya yüz tutması dolayısıyla insanlara belletmesi için Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye birtakım kurallar öğretmiş, ancak o, cimriliğinden ötürü Hz. Ali'den sonra bu bilgileri kimsenin bilmesini istememişti. Nitekim valiliği döneminde Ziyâd, Ebü'l-Esved'e "*İnsanların faydalanacağı ve bu konuda onlara önder olacağın bir şey yap ki böylece dillerini düzeltmiş olursun.*" şeklinde bir talimat göndermiş fakat o, bunu kabul etmemişti. Nihayet bir gün Basra kırsalından geçerken birinin

﴿أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ﴾

Allah ve Resulü müşriklerden berîdir. (Tevbe:3)

ayetini

[أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ]

[Allah, müşriklerden ve Resulünden berîdir.]

şeklinde okuduğuna, keza bir başkasının da "[سَقَطَتْ عَصَاتِـي] *Âsam düştü.*" şeklinde hatalı bir kullanımda bulunduğuna tanık olmuştu. Bunun üzerine "*Şu dakikadan sonra insanları bu hâl üzere bırakmam doğru olmaz!*" diyerek doğruca Ziyâd'a gitmiş, "*Emirimizin talimatını yerine getireceğim; derhal bana söylediklerimi anlayacak kavrayışlı, zeki bir kâtip bulun.*" demişti. Bunun üzerine önce Abdülkays'tan bir kâtip getirilmiş ancak Ebü'l-Esved onu beğenmemiş, akabinde Sakîf kabilesinden bir başka kâtip bulunmuştu.[159]

[159] Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâʿî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsûbi'l-âyâti ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1983), 8/375.

Nahiv ilminin doğuşuyla ilgili olarak, Hamevî'nin *Müʿcemu'l-ʾüdebâ*'sında "Naktü'l-mushaf" meselesi bağlamında zikrettiği bir diğer tarihsel anlatıda ise olayların akışı tersinedir. Bu defa, ahalinin bozuk konuşmalarına şahit olan ve bunun ileride yol açabileceği tehlikelerden kaygılanan Ebü'l-Esved dönemin valisi Ziyâd b. Ebîh'e durumun vahametini bildirmekte; Ziyâd ise bu hususta en azından başlangıçta ayak sürümektedir. Şöyledir rivayet:

فَلَمَّا كَانَ أَيَّامَ زِيَادِ بْنِ أَبِيهِ بِالْبَصْرَةِ جَاءَهُ أَبُو الْأَسْوَدِ فَقَالَ لَهُ: أَصْلَحَ اللّٰه الْأَمِيرَ إِنِّي أَرَى الْعَرَبَ قَدْ خَالَطَتِ الْحَمْرَاءَ فَتَغَيَّرَتْ أَلْسِنَتُهُمْ. وَقَدَ كَانَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) وَضَعَ شَيْئًا يُصْلِحُ بِهِ أَلْسِنَتَهُمْ، أَفَتَأْذَنُ لِي أَنْ أُظْهِرَهُ؟ فَقَالَ: لَا. ثُمَّ جَاءَ زِيَادًا رَجُلٌ فَقَالَ: أَصْلَحَ اللّٰهُ الْأَمِيرَ، مَاتَ [أَبَانَا] وَخَلَّفَ [بَنُونَ]، فَقَالَ زِيَادٌ كَالْمُتَعَجِّبِ: مَاتَ [أَبَانَا] وَخَلَّفَ [بَنُونَ]! هٰذَا مَا ذَكَرَهُ أَبُو الْأَسْوَدِ.

ثُمَّ مَرَّ بِرَجُلٍ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ حَتَّى بَلَغَ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: {أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ}، بِكَسْرِ اللَّامِ مِنْ رَسُولِهِ، فَقَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ. هٰذَا وَاللّٰهِ الْكُفْرُ. رُدُّوا إِلَيَّ أَبَا الْأَسْوَدِ، فَرَدُّوهُ إِلَيْهِ. فَقَالَ لَهُ: ضَعْ لِلنَّاسِ مَا كُنْتُ نَهَيْتُكَ عَنْهُ. فَقَالَ: اِبْغِنِي كَاتِبًا يَفْهَمُ عَنِّي. فَجِيءَ بِرَجُلٍ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ فَلَمْ يَرْضَهُ، فَأُتِيَ بِرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ، فَقَالَ لَهُ: إِذَا رَأَيْتَنِي قَدْ فَتَحْتُ فَمِي بِالْحَرْفِ فَانْقُطْ عَلَى أَعْلَاهُ نُقْطَةً، وَإِذَا ضَمَمْتُ فَانْقُطْ بَيْنَ يَدَيِ الْحَرْفِ، وَإِذَا كَسَرْتُ فَمِي فَاجْعَلِ النُّقْطَةَ تَحْتَ الْحَرْفِ، فَإِنْ أَتْبَعْتُ ذٰلِكَ شَيْئًا مِنَ الْغُنَّةِ فَاجْعَلِ النُّقْطَةَ نُقْطَتَيْنِ فَفَعَلَ. فَكَانَ هٰذَا نَقْطَ أَبِي الْأَسْوَدِ.

Bir gün Ebü'l-Esved, Basra valiliği yaptığı dönemde Ziyâd b. Ebîh'in huzuruna çıkıp şu maruzatta bulunmuş: Allah emire sağlık afiyet versin, Acemin Arapla iç içe geçmesinden dolayı dillerinin bozulduğuna şahit olmaktayım. Hz. Ali (a.s.) dillerine arız olan fesattan insanları kurtaracak birtakım kurallar koymuştu. Bu kuralları ahaliye duyurmama müsaade eder misiniz?

Ziyâd, Ebü'l-Esved'in bu isteğini reddetmiş. Bir zaman sonra Ziyâd'ın huzuruna hâlini arz etmek üzere bir adam çıkagelmiş. Adam "*Allah emirimize afiyet lütfetsin, babamız öldü, geride çocuklar bıraktı*" mealinde

أَصْلَحَ اللّٰهُ الْأَمِيرَ، مَاتَ [أَبَانَا] وَخَلَّفَ [بَنُونَ]

şeklinde bir cümle kurunca Ziyâd şaşırıp kalmış. Demek

مَاتَ [أَبَانَا] وَخَلَّفَ [بَنُونَ]

haaa? diye cümleyi tekrarlamış. Sonra da "*İşte Ebü'l-Esved'in sözünü ettiği mesele bu!*" demiş. Ziyâd müteakiben

﴿أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ﴾

Allah ve Resulü müşriklerden berîdir. (Tevbe:3)

ayetini

أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ [وَرَسُولِهِ]

Allah, müşriklerden ve [Resulünden] berîdir.

şeklinde okuyan bir adama rast gelince hiddetle lâ havle çekip "*Vallahi bu düpedüz küfür; çabuk bana Ebü'l-Esved'i bulun getirin"* diye talimat vermiş.

Ebü'l-Esved huzura getirilmiş. Ziyâd "*Seni menettiğim o şeyi, insanların hayrına derhal yerine getiriyorsun!*" demiş. Ebü'l-Esved söylediklerini anlayacak bir kâtibin bulunmasını talep etmiş. Nihayet Abdülkays'tan bir kâtip getirilmiş ama Ebü'l-Esved onu beğenmemiş. Akabinde Kureyş kabilesinden bir başkası bulunmuş. Ebü'l-Esved de talimatları sıralamış:

- Bir harfi Fethalı okuduğumu görürsen harfin üzerine bir nokta
- Dammeli okuduğumu görürsen yanına bir nokta
- Kesralı okuduğumu görürsen de altına bir nokta koy.
- Bunların (harekelerin) peşinden gunne yaptığımı (tenvinli okuduğumu) fark edersen de ikişer nokta koy.

Kâtip denilenleri harfiyen yerine getirmiş. İşte "*Ebü'l-Esved'in Noktalaması*" denilen işlem budur.[160]

c) Ebü'l-Esved ed-Düelî

Arap gramerinin tarihsel oluşum ve gelişim süreçlerinden bahseden birçok müellif, nahiv ilminin ana kaidelerini belirleyen ilk ismin Ebü'l-Esved ed-Düelî olduğuna da dikkat çekmiştir. Ancak onu bu işe sevk eden tetikleyici unsurun ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi rivayetlere bakılırsa bu gayrete gelişte temel saik, çevresindeki halktan insanların, üç rivayette ise hususen kızının, Arapça konşurken kritik hatalara düşmeleri; diğer bir kısmında ise doğrudan doğruya bazı idarecilerin bu hususstaki teşvik ve talimatlarıdır. Konuyla bağlantılı tarihsel anekdotların bir arada görülmesi faydalı olacaktır.

---

[160] el-Hamevî, *Muʿcemü'l-üdebâ,* 4/1466. Ebü'l-Esved'in yaptırmış olduğu noktalama işleminin temsili görüntüsü aşağıdaki gibidir:

- İlk rivayet Ebü'l-Esved ile kızı arasında geçen "hurma" temalı diyalogdur:

قَالَتْ بِنْتٌ لِأَبِـي الْأَسْوَدِ لِأَبِيهَا: مَا [أَطْيَبُ] الرُّطَبِ؟ فَقَالَ: جِنْسُ كَذَا. أَرَادَتِ التَّعَجُّبَ وَذَهَبَ هُوَ إِلَى الْاِسْتِفْهَامِ.

Bir keresinde Ebü'l-Esved'in bir kızı babasına (Bu hurmalar ne kadar güzel! [مَا أَطْيَبَ الرُّطَبَ] diyecekken yanlışlıkla)

مَا [أَطْيَبُ] الرُّطَبِ؟

Hurmanın en iyisi hangisi?

diye sormuş, o da "*Falan cinsi*" diye yanıt vermişti.

Bu hadisede kızının kastı taaccüp idi, ancak Ebü'l-Esved onu (hareke farkından ötürü) istifham gibi algılamıştı.[161]

- İkinci rivayet Ebü'l-Esved ile kızı arasında geçen "gökyüzü" temalı bir diyalogdur:

قَالَتْ لَهُ ابْنَتُهُ: مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ! فَحِينَئِذٍ وَضَعَ النَّحْوَ؛ وَأَوَّلُ مَا رَسَمَ مِنْهُ بَابُ التَّعَجُّبِ.

Kızı Ebü'l-Esved'e (Gökyüzüne hayranlığını anlatmak için, taaccüp üslubuyla: [مَا أَحْسَنَ السَّمَاءَ!] diyeceği yerde)

مَا [أَحْسَنُ] السَّمَاءِ؟

Gökyüzünün en güzeli nedir?

şeklinde bir soru yöneltince Ebü'l-Esved derhal nahvin temellerini atmış. İlk olarak da "*Bâbü't-taaccüb*"e yer vermiş.[162]

- Üçüncü rivayet Ebü'l-Esved ile kızı arasında "havanın sıcaklığı"na dair bir diyalogu konu almaktadır:

إِنَّ ابْنَتَهُ قَالَتْ لَهُ: يَا أَبَتِ مَا [أَشَدُّ] الْحَرِّ، فِـي يَوْمٍ شَدِيدِ الْحَرِّ، فَقَالَ لَهَا: إِذَا كَانَتِ الصَّقْعَاءُ مِنْ فَوْقِكِ وَالرَّمْضَاءُ مِنْ تَحْتِكِ، قَالَتْ: إِنَّـمَا أَرَدْتُ أَنَّ الْحَرَّ شَدِيدٌ، قَالَ: فَقُولِـي إِذًا مَا أَشَدَّ الْحَرَّ!

Yine bir gün kızı, babası Ebü'l-Esved'e (Havanın aşırı sıcaklığını anlatmak için [مَا أَشَدَّ الْحَرَّ!] diyecek yerde) meramını

مَا [أَشَدُّ] الْحَرِّ؟

Hava neden bu kadar sıcak?

---

161 et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/67.

162 Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 21; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât* (Kahire: Dâru'l-Meʿârif, ts.), 24.

şeklindeki bir istifham cümlesiyle ifade etmiş. Babası "*Tepende güneş, tabanda kavurucu çöl olunca (öyle olur)*" demiş. Kızı "*Derdim sıcağın amansızlığını anlatmaktı.*" deyince Ebü'l-Esved tashihte bulunmuş: "*O takdirde* [مَا أَشَدَّ الْحَرَّ!] *demelisin kızım.*"[163]

- Dördüncü rivayet nahiv ilminin ortaya çıkışına gerekçe gösterilen pek meşhur bir hâdiseyi konu almaktadır:

سَمِعَ أَبُو الْأَسْوَدِ الدُّؤَلِيُّ رَجُلًا قَرَأَ: أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ[رَسُولِهِ]، بِالْجَرِّ. فَقَالَ لَاأَظُنُّنِي يَسَعُنِي إِلَّا أَنْ أَضَعَ شَيْئًا أُصْلِحُ بِهِ لَحْنَ هٰذَا.

Bir gün Ebü'l-Esved, adamın birinin tevbe süresindeki

﴿أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ﴾

Allah ve Resulü müşriklerden berîdir. (Tevbe:3)

ayetinde [وَرَسُولِهِ] terkibindeki "resûl" kelimesini mecrur okuduğunu işitince: Böylesi adamların hatasını düzeltecek bir şeyler yapmam artık bana şart oldu, deyivermiş.[164]

- Gramer kurallarını vazetmeye sebep olan temel hâdiseyi konu alan beşinci rivayet, Ebü'l-Esved'in mevâlide gördüğü telaffuza dayalı bir lahn hadisesidir:

مَرَّ سَعْدٌ بِأَبِـي الْأَسْوَدِ وَهُوَ يَقُودُ فَرَسَهُ فَقَالَ: مَا لَكَ يَا سَعْدُ لَا تَرْكَبُ؟ فَقَالَ: إِنَّ فَرَسِي ضَالِعٌ، فَضَحِكَ بِهِ بَعْضُ مَنْ حَضَرَهُ فَقَالَ: أَبُو الْأَسْوَدِ هٰؤُلَاءِ الْمَوَالِي قَدْ رَغِبُوا فِـي الْإِسْلَامِ وَدَخَلُوا فِيهِ فَصَارُوا لَنَا إِخْوَةً فَلَوْ عَلَّمْنَاهُمُ الْكَلَامَ. فَوَضَعَ بَابَ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ.

Mevâlîden Sa'd adında biri atını yularından yederek yürürken Ebü'l-Esved'e rast gelmiş. Ebü'l-Esved "*Neden atına binmiyorsun Sa'd?*" diye sormuş. O da (*Atım topallıyor* [إِنَّ فَرَسِـي ظَالِعٌ] *demek isterken*)

إِنَّ فَرَسِـي [ضَالِعٌ]

Atım eğridir.

diyerek lahne düşmüş. Etraftakilerin gülüşmeleri üzerine Ebü'l-Esved "*Mevâlîden bu insancıklar İslam'ı benimseyip Müslüman ve dinde kardeşleri-*

[163] es-Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîn el-basriyyîn*, 15; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfiʿî İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 8/204; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-ʿArabiyye*, ed. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1987), 3/1244.

[164] Ebû Bekr Yemût b. el-Müzerre' el-Abdî, *Kitabü'l-emalî,* 97.

miz oldular. Keşke Arapçanın nasıl konuşulacağını onlara öğretseydik." demiş ve "Fail-Meful" bahislerini kaleme almış.[165]

- Altıncı ve son rivayet Hz. Ali'nin emriyle nahiv kurallarını vazeden Ebü'l-Esved'in, kaleme aldığı birtakım gramer kurallarını Hz. Ali'ye arz edişini konu alan Hamevî'-nin rivayetidir:

كَانَ مَا وَقَعَ إِلَـيَّ "إِنَّ وَأَخَوَاتُهَا" مَا خَلَا "لٰكِنَّ". فَلَمَّا عَرَضْتُهَا عَلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ لِي: وَأَيْنَ لٰكِنَّ؟ فَقَالَ: مَا حَسِبْتُهَا مِنْهَا؛ فَقَالَ: هِيَ مِنْهَا فَأَلْحِقْهَا. ثُمَّ قَالَ: مَا أَحْسَنَ هٰذَا النَّحْوَ الَّذِي نَحَوْتَ! فَلِذٰلِكَ سُمِّيَ النَّحْوُ نَحْوًا.

Telifini düşündüğüm nahiv meselelerinden biri de "İnne" ve kardeşleriydi ki ben [لٰكِنَّ]'yi o listenin dışında tutmuştum. Yazdıklarımı Hz. Ali'ye arz ettiğimde bana "[لٰكِنَّ] *nerede*?" diye sordu. [لٰكِنَّ]'nin o grupta olduğunu bilmediğimi söyledim. Hz. Ali "[لٰكِنَّ] *de onlara dâhil, onu da aralarına kat*" dedikten sonra

مَا أَحْسَنَ هٰذَا النَّحْوَ الَّذِي نَحَوْتَ!

İzlediğin bu usül güzelmiş gerçekten!

sözüyle bendenizi taltif etti. İşte Hz. Ali'nin bu ifadesinden dolayı da bu ilme "Nahiv İlmi" denilmiştir.[166]

<u>Değerlendirme</u>: Nahiv ilminin doğuşuna ilişkin yukarıda zikredilen 12 rivayetten hareketle, bu disiplinin ortaya çıkışını hazırlayan spesifik bir değil, birkaç hadiseden söz etmek mümkündür. Enbârî'nin (öl. 577/1181) *Nüzhetü'l-elibbâ*'da yer verdiği konuya dair bir değerlendirme bizde oluşan genel kanaatle paralellik arz ettiğinden bahsi onun bu yorumu ile noktalamak uygun olacaktır:

> Basra'da nahiv ilmini ilk defa bir disiplin haline getiren kişi Ebü'l-Esved ed-Düelî'dir. Bazıları nahiv ilmini ilk vazedenin Abdurrahman b. Hürmüz (öl. 117/735); başka bir grupsa Nasr b. Âsım (öl. 89/708) olduğunu ileri sürmüşlerse de her iki iddia da yanlıştır. Zira hem Abdurrahman b. Hürmüz hem Nasr b. Âsım ikisi de nahiv ilmini Ebü'l-Esved'den -bir görüşe göre de Nasr b. Âsım, Meymûn el-Ekran'dan (öl. ?)- almıştır.
>
> Hülasa, sahih olan görüş, Arapçanın gramerini ilk kurallaştırmaya başlayan kişinin Hz. Ali olduğudur. Zira (yukarıda da görüleceği üzere) rivayetlerin tamamı Ebü'l-Esved'e nispet edilmiş, o ise (bu rivayetleri) Hz. Ali'ye isnad etmiştir. Hatta bir keresinde kendisine, nahiv ilmine dair o malumatı

[165] es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn el-basriyyîn*, 14; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 25/190.

[166] el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 18; el-Hamevî, *Muʿcemü'l-üdebâ*, 4/1467.

nereden bulduğu sorulmuş, o da "*Çerçevesini Hz. Ali'den aldığım bilgilerle belirledim*" şeklinde cevap vermiştir.[167]

2. Tashif Hataları

Kur'ân kültürünün ve Arap gramerinin müşterek bir terimi olan "*tashîf*" olgusu, teknik olarak "*birbirine benzeyen harflerde veya harekelerinde hata yapmak*" anlamına gelir. Bir sözcüğü teşkil eden harflerin hem düzeninde hem de harekesel durumunda vaki olan kritik bir hata her şeyden önce o sözcüğün ögesel pozisyonunda bir sapmaya yol açar, bu ise kimi durumlarda tuhaf veya komik sayılabilecek anlam kaymalarına sebebiyet verir. Bu paralelde rivayet olunan hikayelerin genelde kavrayışı, tahsili, dil bilgisi düzeyi zayıf kimselerden sadır olan hatalar olduğu söylenebilir. Başta İbn Abdi Rabbihi'nin *el-'İkdü'l-ferîd*'i olmak üzere, bir çok kaynakta Asmaî'den yapılan bir nakilde, bir tashif erbabının tecrübe edebileceği birkaç hatanın tek kişiden sadır olması ise komik bir üslupla anlatılmayı hak etmektedir:

كَانَ يَسْمَعُ فَيَعِي غَيْرَ مَا يَسْمَعُ، وَيَكْتُبُ غَيْرَ مَا وَعَى، وَيَقْرَأُ فِي الْكِتَابِ غَيْرَ مَا هُوَ فِيهِ.

(Bu tashif ehli zat) bir şeye kulak verir, lakin duyduğundan farklı şekilde algılar; algıladığı o şeyi farklı şekilde yazar, kitaptakini de olandan farklı bir şekilde okurdu.[168]

İmla disiplininin yeterince gelişmediği kadim devirlerde, harekelerin yanı sıra, Med ve Hemze sembollerinin de ibarede belirtilmediğini biliyoruz. Kuşkusuz bu küçük ayrıntılar da önemli yanlış anlamalara yol açmaktaydı. Harekesiz hâldeki yazımda ancak Hemze ve Medlerinden teşhis edilebilecek [أجرة] ve [آجرة] sözcüklerinin iltibasının yol açtığı bir hâdiseyi Safedî (öl. 764/1363) *Tashîhü't-tashîf* isimli eserinde zikretmiştir. Ebû Alî er-Râzî en-Nahvî'nin (öl. 385/995) bizzat tanık olup hikâye ettiği olay şöyledir:

كَانَ عِنْدَنَا شَيْخٌ يَرْوِي الْحَدِيثَ مِنَ الْمُغَفَّلِينَ فَرَوَى يَوْمًا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِحْتَجَمَ وَأَعْطَى الْحَجَّامَ آجُرَّةً.

Bizim orada hadis rivayet eden safça bir hoca vardı. Bir gün bu zat -[أُجْرَة] kelimesini [آجُرَّة : pişirilmiş tuğla] şeklinde okuyup anlayarak- şu mealde

[167] el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 21.

[168] İbn Abdi Rabbih, *el-ʿİkdü'l-Ferîd*, 2/93.

bir hadis rivayet etti: Bir defasında Hz. Peygamber hacamat yaptırmış, karşılığında da hacamatçıya bir adet tuğla vermişti.[169]

İbn Abdi Rabbihi aynı yerde bir başka tashif erbabından söz eder ki, hele onun hataları Arapçayı Arapça olmaktan çıkarmakta, bir başka dile yaklaştırmaktadır. Tashifleriyle meşhur bu adamın tasviri şöyledir:

كَانَ إِذَا نَسَخَ الْكِتَابَ مَرَّتَيْـنِ عَادَ سُـرْيَانِيًّا!

Bir kitabı iki kez istinsah etmeyegörsün, metin bildiğin Süryancaya çalar.[170]

3. Mahreç Bozukluklarını Konu Alan Nevadir Örnekleri

Sesletimde birbirine yakın kümeler oluşturan [ق-ك], [خ-ح-ه], [ع-أ], [ص-س] vb. harfler arasındaki benzeşmeler kimi zaman ciddi anlam kaymalarına veya yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Bazen bozuk bir telaffuz, sözcüğün yanlış tanınmasından değil, hançerenin buna müsait olmamasından ya da bu yönde eğitim alınmamasından da kaynaklanmış olabilir. Hususen Arap selikasıyla konuşmayan, bu dili sonradan, tahsil yoluyla öğrenen nice kimsenin düştüğü bu türden vartalar -ki dilbilimde bu olgu yabancılardan sadır olduğunda buna [عُجْمَة]; Arapların bozuk aksanından kaynaklandığında ise [لُكْنَة] denilir- çeşitli mizahi anlatımlara sahne olmaktadır. Aşağıda çeşitli harflerin bozuk ve yanlış telaffuzlarının neden olduğu birkaç komik anlatı yer almaktadır:

a) [ع-أ] Harfleri

Tecvid ilminde boğazın en dibinden (أَقْصَى الْحَلْقِ) sesletilip ince "E" sesi veren Hemze ile boğazın ortasından (وَسَطُ الْحَلْقِ) bir nebze çatlatılarak çıkartılması gereken "Ayn" harfleri, Araplara nispetle acem kabul edilen tüm milletlerin -elbette Türklerin de- telaffuzunda güçlük çektikleri, birbirine karıştırdıkları harflerin başında gelmektedir. Klasik rivayetlerde bu temaya indirgenmiş az sayıda da olsa malzeme bulunmaktadır. Bir sıbyan mektebinde Kur'ân talimi sırasında hoca ile öğrencisi arasında geçen bir diyalog Ayn ve Hemze harflerinin iltibasına güzel bir örnektir:

---

[169] Ṣalâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *Tashîhü't-tashîf ve tahrîru't-tahrîf* (Kahire: y.y., 1407/1987), 15.

[170] İbn Abdi Rabbih, *el-ʿİkdü'l-Ferîd*, 2/93.

كَانَ مُعَلِّمٌ يُلَقِّنُ صَبِيًّا ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾ فَكَانَ يَقُولُ[أَبَسَ وَتَوَلَّى] فَضَرَبَهُ الْمُعَلِّمُ فَصَرَخَ: [عَاهْ!] فَقَالَ الْمُعَلِّمُ: حَوِّلِ الْعَيْنَ مِنْ هٰهُنَا إِلَى ثَمَّ وَخَلِّصْنِي!

Hocanın biri öğrencisine ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾ ayetini öğretiyor, çocuksa ayeti [أَبَسَ وَتَوَلَّى] şeklinde -hemze ile- okuyup duruyormuş. Bu duruma sinirlenen hoca, öğrencisine okkalı bir tokat yapıştırmış. Çocuk acıdan -Ayn harfinin mahreciyle- [عَاهْ] diye feryat edince, hocasının dediği şu olmuş: "[عَاهْ] *'daki ayn harfini* [أَبَسَ] *'ye taşı da beni de bu sıkıntıdan kurtar!*"[171]

Ayn ve Hemze harflerinin iltibasını konu alan aşağıdaki hikâye ise doğrudan "lükne" olgusuna örnek teşkil eder. Üstelik orada bu iki harfin yanı sıra "Kef"in ihmali de lükneye katılmaktadır:

قَالَ أَبَانُ بْنُ عُثْمَانَ كَانَ زِيَادٌ النَّبَطِيُّ شَدِيدَ اللُّكْنَةِ وَكَانَ نَحْوِيًّا قَالَ وَكَانَ بَخِيلًا دَعَا غُلَامَهُ ثَلَاثًا فَلَمَّا أَجَابَهُ قَالَ: فَمِنْ لَدُنْ دَأَوْتُكَ إِلَى أَنْ قُلْتَ لَبَّيْ مَا كُنْتَ تَصْنَأُ؟ يُرِيدُ "مِنْ لَدُنْ دَعَوْتُكَ إِلَى أَنْ أَجَبْتَنِي مَا كُنْتَ تَصْنَعُ؟"

Ebân b. Osman'ın (öl. 105/724) naklettiğine göre Ziyâd en-Nebatî (öl. ?) Arapça harfleri zor telaffuz eden bir nahivci olup aynı zamanda da pintinin tekiymiş. Ziyad bir gün uşağını çağırıp o da yanına vardığında -Aynları Hemzeye çevirerek- şöyle hesap sormuş:

فَمِنْ لَدُنْ [دَأَوْتُكَ] إِلَى أَنْ قُلْتَ لَبَّيْ[؟] مَا كُنْتَ [تَصْنَأُ]؟!

Ve Ziyâd bununla "*Sana seslenip, sen "Buyurun Efendim" deyinceye kadar bir sürü zaman geçti, ne halt ediyordun?!*" demek istemiştir.[172]

b) [ح-ه] **Harfleri**

Boğaz nahiyesinin sonundan (أَقْصَى الْحَلْقِ) ince ve yumuşak şekilde -Türkçedeki gibi- sesletilerek çıkartılan "He" ile orta nahiyesinden (وَسَطُ الْحَلْقِ) boğaz bir nebze sıkılarak çıkartılan "Ha" harfleri de, acem dilinde telaffuz sırasında hata edilen harflerdendir. Bu iki harfin birbirine karıştırılışının yaşanmış hayattan klasik bir örneği Ziyâd b. Ebîh ile bir kölesi arasında geçen diyalogda görülmektedir. Şöyledir hikâyesi Ziyâd'ın:

[171] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/76.

[172] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/147.

قَالَ مَوْلًى لِزِيادٍ: أَصْلَحَ اللّٰهُ الْأَمِيرَ، قَدْ أَهْدَوْا لَنَا [هِمَارَ وَهْشٍ] يُرِيدُ "حِمَارَ وَحْشٍ" فَقَالَ: مَا تَقُولُ وَيْلَكَ؟! فَقَالَ: أَهْدَوْا لَنَا [أَيْرًا] يُرِيدُ [عَيْرًا] فَقَالَ زِيَادٌ: اَلثَّانِي شَرٌّ مِنَ الْأَوَّلِ!

Bir gün bir kölesi Ziyâd'a "*Allah emir hazretlerine sağlık afiyet versin; kendileri bize bir yaban eşeği hediye ettiler Efendim*" demiş, ancak bunu söylerken [حِمَارَ وَحْشٍ] yerine [هِمَارَ وَهْشٍ] şeklinde ince bir telaffuzda bulunmuş. Ziyâd "*Yazık sana, nasıl telaffuz o öyle?!*" diye çıkışınca, bu defa köle panikle (yaban eşeğinin müradifi olan) [عَيْر] sözcüğünü kastederek "*Bize bir* [أَيْر] *hediye ettiler Efendim*" deyivermiş. (Bu kelimenin de "zeker" anlamına geldiğini bilen) Ziyâd "*Emin ol, bu ikinci söylediğin ilkinden beter!*" deyivermiş.[173]

c) [خ-ه] Harfleri

Yine boğaz nahiyesinin sonundan (أَقْصَى الْحَلْقِ) bildiğimiz ince ve yumuşak şekilde sesletilen "He" ile boğazın ağza yakın üst kısmından (أَدْنَى الْحَلْقِ) çıkartılarak kalın okunan "Hı" harfleri de telaffuzda birbirine karıştırılan harflerdendir. Kâh acı çekerken kâh sevinirken bir ünlem lafzı olarak ağızdan çıkan "Aaah" sesi, sesi çıkaranın performansına göre, kişinin şehirli veya bedevi oluşunu ele verecek ölçüde belirgin bir mahreç farklılığı yaratabilmektedir. Konunun güzel bir örneği Demirî'nin *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*'sında zikredilen tarihsel bir anekdot olup, anlatı, Kufe emiri Haccâc'ın harp kurnazlığına -ve elbette korkaklığına- dair de bir ipucu vermektedir:

وَحُكِيَ أَنَّ الْحَجَّاجَ، لَمَّا بَرَزَ لَهُ شَبِيبٌ الخَارِجِيُّ، فِي بَعْضِ أَيَّامِ مُحَارَبَتِهِ، أَبْرَزَ إِلَيْهِ غُلَامًا لَهُ أَلْبَسَهُ لِبَاسَهُ الْمَعْرُوفَ بِهِ، وَأَرْكَبَهُ فَرَسَهُ الَّذِي لَمْ يَكُنْ يُقَاتِلُ إِلَّا عَلَيْهِ، فَلَمَّا رَآهُ شَبِيبٌ غَمَسَ نَفْسَهُ فِي الْحَرْبِ إِلَى أَنْ خَلَصَ إِلَيْهِ، فَضَرَبَهُ بِعَمُودٍ، وَكَانَ بِيَدِهِ، وَهُوَ يَظُنُّهُ الْحَجَّاجَ، فَلَمَّا أَحَسَّ الْغُلَامُ بِالضَّرْبَةِ، قَالَ: آخْ بِالْخَاءِ الْمُعْجَمَةِ، فَعَرَفَ شَبِيبٌ مِنْهُ بِهَذِهِ اللَّفْظَةِ، أَنَّهُ عَبْدٌ فَانْثَنَى عَنْهُ، وَقَالَ: قَبَّحَ اللَّهُ ابْنَ أُمِّ الْحَجَّاجِ، أَيَتَّقِي الْمَوْتَ بِالْعَبِيدِ؟

Rivayet o ki Haccâc, Haricî lider Şebîb eş-Şeybânî (öl. 77/696) ile mücadele ettiği günlerden birinde, düello için mübareze meydanına bir kölesini sürmüş. Üzerine kendi meşhur kıyafetini giydirip, altına da her zaman üzerinde savaştığı atını vermiş.

[173] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/148.

Şebîb bu kişiyi görünce derhal meydana atılmış; Haccâc zannettiği mübarezecinin yanına kadar gelip elindeki sırıkla bir darbe indirmiş. Köle, darbenin verdiği acıyla [آااخْ] diye feryat etmiş. Şebîb feryadın güzel He harfi [ه] ile [آاااه] şeklinde olması gerekirken gırtlaktan çıkan [خ] harfi ile [آاااخ] şeklinde olduğunu fark edince, onun Haccâc değil bir köle olduğunu anlayıp *"Allah Haccâc'ın belasını versin*" demiş "*Ölümden kaçarken kölelerin ardına mı saklanıyor!"*[174]

d) [ق-ك] Harfleri

Telaffuzu esnasında birbirleriyle karıştırılan diğer bir ikili, dil kökü ile üst damak arasından tok bir sesle çıkan "Kaf" harfi ile bu mahrecin biraz altından, dil kökünün ağza yakın kısmından çıkan "Kef" harfleridir. Bilhassa kalın "K" karakteri yansıtan Kaf, damaktan kalınca çıkartılan bir harf olup Arapçada oldukça karakteristiktir. Genellikle bu dili sonradan öğrenenlerin telaffuzunda güçlük yaşadığı Kaf, hususen tecvid ilminin kalkale bahsinde zorlayıcı olabilmektedir. Hâliyle klasik nevadir içerisinde bunu örnekleyen mizahi anlatılar da bulunmaktadır. Aşağıda buna ilişkin iki anekdot zikredilecektir.

İlk örneği bize *el-Mehâsin ve'l-mesâvî* isimli eserinde Beyhakî (öl.?) sunmaktadır. Acemden bir hadımağası ile ona hocalık için tutulan bir nahiv bilgini arasında geçtiği söylenen hadise, dini ritüeller içerisinde pek bilindik Kur'ân ayetlerine yapılan raferanslar dolayısıyla ilgi çekmektedir:

كَانَ لِلْمَهْدِيِّ خَصِيٌّ كَانَ مُعْجَبًا فَضَمَّ إِلَيْهِ مُعَلِّمًا نَحْوِيًّا يُعَلِّمُهُ الْقُرْآنَ. وَكَانَ الْخَصِيُّ أَعْجَمِيًّا لَا يُفْصِحُ. فَقَالَ فِي سُورَةِ هَلْ أَتَى: ﴿يَوْمًا عَبُوسًا﴾ [كَمْتَرِيرًا]. وَقَالَ فِي سُورَةِ الْجِنِّ: ﴿[نَكْعُدُ] مِنْهَا [مَكَاعِدَ] لِلسَّمْعِ﴾، فَقَالَ النَّحْوِيُّ:

وَلَثِقَلُ الْجِبَالِ أَهْوَنُ مِمَّا كَلَّفُونِي مِنَ الْخَصِيِّ نَجَاحِ
نَفَّرَ النَّحْوَ حِينَ مَرَّ بِلِحْيَيْ هِ فَأَلْفَيْتُهُ شَدِيدَ الْجِمَاحِ
قَالَ فِي هَلْ أَتَى فَأَوْجَعَ قَلْبِي كَمْتَرِيرًا وَكَدُّهُ بِالصِّيَاحِ

Mehdi'nin pek beğendiği bir haremağası varmış, ona Kur'ân öğretmesi için bir nahiv hocası tahsis etmiş. Haremağası aynı zamanda fesahati olmayan bir acem olup insan suresini okurken

﴿يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا﴾

Dehşetli, çetin bir günde… (İnsân: 10)

[174] Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, 2/252.

ayetini [كَمْتَرِيرًا];

﴿نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ﴾

Göğün bazı yerlerinde gaybî haberleri dinlemek için otururduk. (Cin: 9)

ayetini de [نَكْعُدُ مِنْهَا مَكَاعِدَ] şeklinde okurmuş. (Onun bu hâllerinden illallah eden) nahivci şöyle dökmüş içini beyitlere:

Daha kolay bana sırtlanmak, elbet, dağın yükünü
Sorumlu tutulduğum bu hadımı eğitmekten
Usandırdı nahivden, gelince iş avurtlara
İnatçı mı inatçıymış herif aynı zamanda
[كَمْتَرِيرًا]'yı okuyunca mahvetti beni [هَلْ أَتَى]
Bir de tilaveti tizde okuyuşa kalkınca.[175]

İkinci anekdotumuz, Kaf-Kef harflerinin mahreç nüansına dayanan modern bir örnek. Çağdaş dil bilimcilerden Mustafa Cevâd'ın (öl. 1389/1969) bindiği bir takside yaşadığı hâdise şöyledir:

إِنَّ الْعَلَّامَةَ مُصْطَفَى جَوَادٌ رَكِبَ إِحْدَى سَيَّارَاتِ الْأُجْرَةِ فِي بَغْدَادَ يَوْمًا، وَفِي الطَّرِيقِ شَغَّلَ السَّائِقُ الْمِذْيَاعَ، وَكَانَ بَرْنَامَجُهُ مِنَ الْإِذَاعَةِ [قُلْ وَلَا تَقُلْ] يُذَاعُ، فضَجِرَ السَّائِقُ وَأَغْلَقَ الْمِذْيَاعَ وَقَالَ بِاللَّهْجَةِ الْعِرَاقِيَّةِ الْعَامِّيَّةِ: اُسْكُتْ [كَوَّادُ]! فَطَلَبَ مُصْطَفَى جَوَادٌ التَّوَقُّفَ وَنَزَلَ مِنَ السَّيَّارَةِ وَهَمَسَ فِي أُذُنِ السَّائِقِ: قُلْ [قَوَّادُ] وَلَا تَقُلْ [كَوَّادُ]! فَسَارَعَ السَّائِقُ لِلِاعْتِذَارِ مِنْهُ وَقَبِلَ مُصْطَفَى جَوَادٌ اعْتِذَارَهُ وَضَحِكَ.

Allâme Mustafa Cevâd bir gün Bağdat'ta taksiye binmiş, şoför yolda radyoyu açmış. O esnada radyoda Mustafa Cevâd'ın "Şöyle De, Böyle Deme! [قُلْ وَلَا تَقُلْ]" adlı programı yayındaymış. Programdan sıkılan şoför Irak lehçesiyle "*kes sesini kevvad*" diyerek radyoyu kapatmış. Bunun üzerine şoförden aracı durdurmasını isteyen Mustafa Cevâd araçtan inerken sürücünün kulağına "[قَوَّادُ] *de* [كَوَّادُ] *deme!*" diye fısıldamış. Yolcusunun Mustafa Cevâd olduğunu anlayan şoför derhal özür beyan etmiş, o da gülümseyerek şoförü affetmiş.[176]

e) [ص-س] Harfleri

Dil ucunun alt ön dişlerin üst tarafından çıkan "Sin" ve "Sâd" harflerini birbirinden ayıran yegâne fark "Sin"in ince "Sâd"ın kalın okunmasıdır. Her ne kadar dilciler, bu iki

[175] İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 426.

[176] https://islamicbooks.info/H-28-Arabic-Variable/Mustafa%20Jawaad.htm

harfin kimi durumlarda birbirinin yerine geçebileceğini ifade etmekte iseler de,[177] kimi örneklerde bu nüansa dikkat edilmediğinde lafızda, dolayısıyla ibarede ciddi anlam kaymaları olabilmektedir. Mahreç hatalarının yol açtığı komik durumlara ilişkin rivayet malzemesi içerisinde en fazla örnek bu Sin-Sad ikilisine dairdir. Nevadir derlemelerinde rastladığımız örnekler çeşitli muhitlerde bu konunun ne kadar önemsendiğini, edebi ve mizahi açıdan bu türden metinlere ne denli kıymet verildiğini göstermektedir. Aşağıda buna dair birkaç örnek zikredilecektir.

Bunlardan ilki Arap dili ve hadis âlimi Nadr b. Şümeyl'in (öl. 204/820) başından geçtiği söylenen bir hadisedir:

حُكِـيَ أَنَّ النَّضْرَ بْنَ شُمَيْلٍ مَرِضَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ قَوْمٌ يَعُودُونَهُ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنْهُمْ يُكَنَّى أَبَا صَالِحٍ: "مَسَخَ اللّٰهُ مَا بِكَ" فَقَالَ لَهُ النَّضْـرُ: لَا تَقُلْ [مَسَخَ] بِالسِّـينِ وَلٰكِنْ قُلْ "مَصَحَ اللّٰهُ" بِالصَّادِ أَيْ أَذْهَبَهُ وَفَرَّقَهُ. أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَ الْأَعْشَى:

وَإِذَا مَا الْخَمْرُ فِيهَا أَزْبَدَتْ أَفَلَ الْأَزْبَادُ فِيهَا وَمَصَحَ

فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: إِنَّ السِّـينَ قَدْ تُبَدَّلُ بِالصَّادِ كَمَا يُقَالُ "اَلصِّرَاطُ وَالسِّرَاطُ" وَ "صَقَرَ وَسَقَرَ" فَقَالَ لَهُ النَّضْـرُ: إِنْ كَانَ كَذٰلِكَ فَأَنْتَ إِذًا [أَبُو سَالِحٍ]! فَخَجِلَ مِنْ كَلَامِهِ.

Rivayet o ki günün birinde Nadr b. Şümeyl hastalanmış ve bir grup insan ziyaretine gelmiş. İçlerinden künyesi [أَبُو صَالِحٍ] olan biri "*Allah seni şu durumumdan kurtarsın*" şeklinde duada etmiş (ancak bunu yaparken "*gidermek*" anlamındaki [مَصَحَ] fiili yerine "*hayvan suretine çevirmek*" manasındaki [مَسَخَ] kelimesini kullanmış.) Nadr: [مَسَخَ] deme, "Sâd" ile [مَصَحَ اللّٰهُ] de ki, gidermek ayırmak manasına gelsin." demiş, sonra da A'şâ'nın (öl. 7/629)

İçindeki şarap köpürdüğünde
Köpükler de sönüp gittiğinde

manasındaki beytini kanıt olarak sunmuş. Bunun üzerine adam "*Üstad*" demiş "*Bazen* [الصِّراطُ والسِّراطُ] *ve* [صَقَر وسَقَر] *örneklerinde de olduğu gibi "Sin" harfi "Sâd" harfine dönüşebiliyor ya?!"* Bunu duyan Nadr "*O halde bu du-rumda sen de* [أَبُو سَالِحٍ] *(B..k Çuvalı) oluyorsun!*" deyince adam ettiği laf yüzünden yerin dibine geçmiş.[178]

[177] Dilciler, [اَلصِّرَاطُ - اَلسِّرَاط] [مَسْغَبَة - مَصْغَبَة] [سَخَّرَ - صَخَّرَ] gibi bir dizi kelimelerde "Sin"in "Sâd"a çevrilmesine cevaz vermişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtu'l-evrâk fî'l-muhâdarât*, 1/116.

[178] eş-Şerîsî, *Şerhu makâmâti'l-harîrî*, 2/127; İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtu'l-evrâk fî'l-muhâdarât*, 1/115.

Yine bir diğer rivayette "Sin" harfinin her zaman "Sâd"a dönüşebileceğini iddia eden bir edibe, Abbâsî veziri Ebü'l-Hasen b. el-Furât (ö. 312/924) tarafından had bildirilir. Şöyledir hikâye:

حُكِيَ أَنَّ بَعْضَ الْأُدَبَاءِ جَوَّزَ بِحَضْرَةِ الْوَزِيرِ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ الْفُرَاتِ أَنْ تُقَامَ السِّينُ مَقَامَ الصَّادِ فِي كُلِّ مَوْضِعٍ، فَقَالَ الْوَزِيرُ: أَتَقُولُ ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ﴾ أَمْ [سَلَحَ]؟ فَخَجِلَ الرَّجُلُ وَانْقَطَعَ!

Rivayete göre edibin biri Vezir Ebü'l-Hasen b. el-Furât'ın huzurundayken "*Tüm Sinler Sâd'a dönüşebilir*" şeklinde bir cümle sarf etmiş. Vezir hemen sormuş: Zat-ı âliniz

﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ﴾

Babalarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri Adn cennetleridir. (Ra'd: 23) ayetini [صَلَحَ] (iyi olmak) diye mi yoksa [سَلَحَ] (pislemek) diye mi okuyor?

Bunu duyan edip büyük mahcubiyet yaşayarak sözünü geri almış.[179]

"Sin" ve "Sâd" harflerinin iltibası genellikle diğer ikililerde yapılandan farklıdır, çoğu kere bir kasıt unsuru içerip umumiyetle de bir dil bilgini ya da bir entelektüel tarafından ortaya konur. Nitekim yukarıda zikredilen iki anekdotta olduğu gibi Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*sına aldığı, kahramanı Sâlih Cezere namıyla meşhur hadis hafızı Ebû Alî Sâlih b. Muhammed (öl. 293/906) olan bir anekdotta da aynı durum gözlenmektedir. Ebû Alî'nin rivayeti şöyle:

دَخَلْتُ مِصْرَ فَإِذَا حَلَقَةٌ ضَخْمَةٌ، فَقُلْتُ: مَنْ هٰذَا؟ قَالُوا: صَاحِبُ نَحْوٍ. فَقَرُبْتُ مِنْهُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: مَا كَانَ بِصَادٍ جَازَ بِالسِّينِ. فَدَخَلْتُ بَيْنَ النَّاسِ وَقُلْتُ: [صَلَامٌ عَلَيْكُمْ يَا أَبَا سَالِحٍ، سَلَّيْتُمْ بَعْدُ؟] فَقَالَ لِي: يَا رَقِيعُ! أَيُّ كَلَامٍ هٰذَا؟ قُلْتُ: هٰذَا مِنْ قَوْلِكَ الْآنَ. قَالَ: أَظُنُّكَ مِنْ عَيّارِي بَغْدَادَ؟! قُلْتُ: هُوَ مَا تَرَى!

Bir keresinde Mısır'a gitmiştim, orada kalabalık bir ders halkasına rast geldim, merakla meclis sahibinin kim olduğunu sordum. Bir nahiv âlimi olduğunu söylediler. Hemen halkaya yanaşıp söylediklerine kulak kabarttım. Nahivci "[Sâd] *ile okunan* [Sîn]*'le de okunabilir.*" diyordu. Ben hemen muzipçe lafa girdim:

[صَلَامٌ] عَلَيْكُمْ يَا أَبَا [سَالِحٍ]، [سَلَّيْتُمْ] بَعْدُ؟

Salamun aleyküm Pislik Torbası! Naptınız, namazı kıldınız mı?

[179] eş-Şerîsî, *Şerhu makâmâti'l-harîrî*, 2/127; İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtu'l-evrâk fi'l-muhâdarât*, 1/116.

> Nahivci "*O nasıl laf, bre densiz!*" diye çıkışınca, "*Demin sizden öğrendiğim kural mucibince*" deyiverdim. Nahivci polemiği sürdürerek "*Sanırım sen Bağdat'ın serserilerindensin*!" dedi, ben de "O senin görüşün*!*" dedim.[180]

"Sin" ve "Sâd" ikilisinde sergilenen telaffuz hataları, bekleneceği üzere, Araplardan ziyade acemlere uygun düşmektedir. Klasik nevadir malzemesi içerisinde buna dair örnekler de bulunmaktadır. Tebeu't-tâbiînin ileri gelenlerinden meşhur zahit ve muhaddis Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî (öl. 181/797) ile Menâre el-Mes'ûdî'nin (öl. ?) adının geçtiği bir anekdot böyledir:

> مَرَّ مُبَارَكٌ التُّرْكِـيُّ بِابْنِ أَيُّوبَ الْمَكِّيِّ وَهُوَ وَاقِفٌ بِبَابِ الْجِسْـرِ فَقَالَ: يَا أَبَا أَيُّوبَ، كَيْفَ تَرَى هٰذا [الْفَرَصَ]؟ قَالَ: فَارِهًا. قَالَ: ثُمَّ مَرَّ مَنَارَةُ الْمَسْعُودِيُّ فَقَالَ لَهُ أَيُّوبُ: مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ؟ فَقَالَ: مِنَ الْقَسْـرِ، أَلَكَ حَاجَةٌ يَا أَبَا أَيُّوبَ؟ قَالَ: نَعَمْ تَلْحَقُ مُبَارَكًا فَتُعْطِيهِ السِّيـنَ وَتَأْخُذُ الصَّادَ!
>
> Bir gün Mübârek et-Türkî köprü başında duran İbn Eyyûb el-Mekkî'ye rast gelip sormuş: Sence bu kısrak [الْفَرَصَ] nasıl? Ebu Eyyûb "*İyi kaçar*" demiş. Derken köprü başına bu defa Menâre el-Mes'ûdî çıkagelmiş. Bu sefer Ebû Eyyûb sormuş: Hayırdır, nereden böyle? Menâre "*Saraydan* [الْقَسْـرِ]" dedikten sonra bir isteği olup olmadığını sormuş. Ebû Eyyûb hemen "*Var elbette*" demiş "*Koş Mübârek'e yetiş; Sin'i ona ver, Sâd'ı sen al!*"[181]

4. Noktalama Hatalarını Konu Alan Nevadir Örnekleri

Daha önce "Ukûd Sayıları" bölümünde de temas ettiğimiz üzere (إِعْجَامٌ) işleminden önce Arapça ibarenin tamamen noktasız yazılıp okunması tahsilli, entelektüel bir kesim için mümkünse de, gerek mevâli sınıfı gerekse sonradan İslamiyet'e giren Acemlerin en çok zorlandığı bir hususu. Hâliyle de bu durum pratikte pek çok hatalı okuyuşa neden olmaktaydı. Mizah için hemen her durum ve malzemeyi değerlendiren Arap kültürünün bu kültürel olguya da ilgisiz kalması beklenemezdi elbette. Nitekim dalgınlıklarıyla meşhur bazı karakterlere ilişkin rivayet mahsulü bünyesinde, bu türden fırsatların değerlendirildiği birkaç nükteye rastlanmaktadır. Meşhur dalgın figürü Abdullah

---

[180] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuʿayb el-Arnâvut (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 14/31.

[181] Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kadî et-Tenûhî, *el-Müstecâd min feʿalâti'l-ecvâd*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezidî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 129.

İbnü'l-Cessâs'ın (öl. 315/927) bir nüktesi gibi mesela.[182] Abbasî dönemi vezirlerinden İbnü'l-Furât'ın (öl. 312/924) meclisinde bulunan, zamanının zenginlerinden sayılan, mamafih dalgınlığı eblehlik derecesine vardığından "*nasipli budala* [اَلْأَحْمَق الْمَرْزُوقُ]" lakabıyla anılan bu zat ile ilgili bir hikâye şöyle yer almıştır *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn'*de:

نَظَرَ يَوْمًا فِي الْمُصْحَفِ وَجَعَلَ يَقُولُ: رَخِيصٌ وَاللّٰهِ، وَهٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّـي. آكُلُ وَأَتَمَتَّعُ بِدِرْهَمٍ. وَإِذَا فِـي الْمُصْحَفِ ﴿ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا﴾، فَصَحَّفَ كَلِمَةَ (ذَرْهُمْ) وَظَنَّ أَنَّهَا (دِرْهَمٌ).

İbnü'l-Cessâs bir gün Mushaf'ta bir ayet görüp "*Bedava! Vallahi Rabbimin bir lütfu bu. Bir dirheme yiyip içiyor, keyif sürüyorum*" diye sevinmeye başlamış. Halbuki gördüğü

﴿ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا﴾

Bırak onları yesinler, keyif sürsünler. (Hicr:3)

ayetiymiş ve meğer İbnü'l-Cessâs tashife düşüp [ذَرْهُمْ] kelimesini [دِرْهَمٌ] şeklinde algılamış. [183]

Bazı örneklerde ise noktalama hatalarının çok daha kritik boyutta bazı problemlere yol açabileceği görülmektedir. Kadı Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil'in (öl. 350/961) bir hadis meclisinde senet okunuşu sırasında tanık olduğunu belirttiği aşağıdaki sahne bunun güzel bir örneğidir:

حَضَرْتُ بَعْضَ الْمَشَايِخِ الْمُغَفَّلِينَ فَقَالَ: عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ عَنْ جَبْرَائِيلَ عَنِ اللّٰهِ عَنْ رَجُلٍ. فَقُلْتُ: مَنْ هٰذَا الَّذِي يَصْلُحُ أَنْ يَكُونَ شَيْخَ اللّٰهِ؟ فَإِذَا هُوَ [عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ] وَقَدْ صَحَّفَهُ!

Bir keresinde budalanın biri hadis rivayeti esnasında senedi

عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ عَنْ جَبْـرَائِيلَ عَنِ اللّٰهِ عَنْ رَجُلٍ

Peygamber aleyhisselamdan
O da Cebrail aleyhisselamdan
O da Allâhu Teâlâ'dan
O da adamın birinden (…)

şeklinde okudu. Ben şaşkınlık içerisinde "*(Haşa) Allah'a hocalık yapma istidadındaki bu kişi kim acaba?*" deyip akabinde metne baktım. Orada:

[عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ] Allah Azze ve Celle'den

[182] Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahî Karakterler* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 141-143.

[183] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 52.

yazıyordu. Meğer ravi ibarede tashif yapmış.[184]

Klasik *edeb* koleksiyonlarındaki Lahn temalı anekdotlar incelendiğinde Kurân ayetlerinde yapılan noktalama hatalarının hatırı sayılır bir yekûn oluşturduğu söylenebilir. Bunun nedeni Kurân metnine genel bir aşinasızlık olabileceği gibi kâfi derecede lügat ve gramer bilmemek de olabilir. Ya da hatalı okunan kelimenin siyak ve sibaktaki bir başka kelimeyle müteradif olduğu düşüncesi de tashîfe yol açabilmektedir. Tevhîdî'nin el-Bâgendî'ye (öl. 312/925) nispetle aktardığı bir rivayet bunun bir örneğidir mesela:

رُوِيَ عَنِ الْبَاغَنْدِيِّ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَى أَصْحَابِ الْحَدِيثِ ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِـي الزُّبُرِ﴾ بِعِبَارَةِ [فِـي الدُّبُرِ]، فَقَالُوا لَهُ: مَا هٰذَا؟ فَقَالَ: اَلْبَاءُ مَنْقُوطَةٌ. وَزَادَنَا بَعْضُ أَصْحَابِنَا فِيهِ شَيْئًا. قَالَ: زَعَمَ الْبَاغَنْدِيُّ لِمَا حَاجَّهُمْ أَنَّ الَّذِي يَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ بِالْبَاءِ أَنَّ فِـي السُّورَةِ [مَقْعَدًا].

Rivayet o ki: bir keresinde Bâgendî, hadisçilere Kurân okurken

﴿وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِـي الزُّبُرِ﴾

Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır. (Kamer: 52)

ayetini [فِـي الدُّبُرِ] şeklinde okumuştur. Kendisine neden öyle okuduğu sorulduğunda "*O ibarede sadece "Bâ" harfi noktalı.*" cevabını vermiştir. Dostlarımızdan biri onun bu sehvine şöyle bir izahat getirmiştir: Bâgendî'nin ibareyi [فِـي الدُّبُرِ] şeklinde okumasının sebebi surede (iki ayet sonra) [مَقْعَد] kelimesinin geliyor olmasıdır.[185]

Bu bapta zikredilebilecek bir diğer tashif örneğine ise *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*'de Ebü'n-Nakkâş[186] tarikiyle zikredilen bir anekdotta rastlıyoruz:

كُنْتُ فِـي جَامِعِ وَاسِطَ، وَرَجُلَانِ يُحَدِّثَانِ فِـي حَدِيثِ جَهَنَّمَ. فَقَالَ أَحَدُهُمَا: بَلَغَنِي أَنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ يُعَظِّمُ خَلْقَ الْكَافِرِ حَتَّى يَكُونَ ضِرْسُهُ مِثْلَ أُحُدٍ. فَقَالَ لَهُ الْآخَرُ: لَيْسَ هٰذَا أَمْرَهُ. وَإِلَى جَانِبِهِمَا شَيْخٌ مُتَأَلِّهٌ كَثِيرُ الصَّلَاةِ فَالْتَفَتَ إِلَيْهِمَا فَقَالَ: لَا تُنْكِرُوا هٰذَا، إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، وَتَصْدِيقُ مَا كُنْتُمَا فِيهِ كِتَابُ اللّٰهِ. قَالَا: وَمَا ذَاكَ يَا عَمُّ؟ قَالَ: قَوْلُهُ تَعَالَى فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ [سِنَانَهُمْ خَشَبَاتٍ] فَهُوَ مَا يُبَدِّلُ السِّنَّ خَشَبَةً إِلَّا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَجْعَلَهُ مِثْلَ أُحُدٍ.

184 İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 84.

185 et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/23.

186 Burada ismi geçen Ebü'n-Nakkâş isimli kişinin tefsir, kıraat ve hadis alimi Ebû Bekr en-Nakkâş el-Mevsılî el-Bagdâdî (ö. 351/962) olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebü'n-Nakkâş anlatıyor: Birgün Vâsıt camiinde oturuyordum. Yanımda cehennem ile alakalı rivayetler hakkında konuşan iki kişi vardı. Biri diğerine "*Şöyle bir şey duydum: Allah Teâlâ kafirin cüssesini o kadar büyük yaratacakmış ki azı dişi Uhud dağı kadar olacakmış*" deyince diğeri "*Bu olacak iş değil*" dedi. Bunların yanlarında da kendini Allah'a adamış, başı secdeden kalkmayan bir piri fani vardı. İhtiyar bu sözleri işitince onlara dönere "*Bunu inkâr etmeyin, şüphesiz Allah'ın gücü her şeye yeter. Hem kaldı ki Kur'ân'da konuştuğunuz bahsi destekleyecek kanıt ta mevcut.*" dedi. İki adam merakla "*Neymiş o kanıt, bey amca?!*" deyince, beriki:

[فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سِنَانَهُمْ خَشَبَاتٍ]

Allah böylelerinin mızrak uçlarını/temrelerini oduna çevirecektir.

deyip sonra da açıklamış: Mızrak ucunu/temreni oduna çevirmeye gücü yeten Allah dişleri Uhud dağı kadar büyük yapmaya da elbet kâdirdir![187]

Bu hikayede, Kur'ân ibaresindeki kelimeleri ancak i'cam yoluyla (noktaları belirtildiğinde) doğru okuyabilen ihtiyarın, bundan mahrum bir Kur'ân ayetini okumaya kalktığında, sahih anlamın ne denli uzağına düştüğü görülebilmektedir. Zira ihtiyar

﴿فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾

Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. (Furkân: 70)

ayetindeki "kötülükler [سَيِّـَٔات]" lafzını "mızrak uçları" anlamındaki [سِنَـان]a; "iyilikler [حَسَنَات]" lafzını da "odunlar" manasındaki [خَشَبَات]a benzeterek okumak suretiyle büyük bir gaf yapmıştır.

İbşîhî'nin *el-Müstetraf fî kûlli fennin müstezraf*'ında yer alan uzunca bir anekdotta ise, Kurân bilgisi yetersiz kişilerin ciddi manada tashife düşebileceğinin kanıtları niteliğinde bir dizi örnek sunulmuştur. Cahiliye devri Arap şiirinin önemli ravilerinden Hammâd er-Râviye el-Kûfî'ye (öl. 160/776) nispetle anlatılan örnek hâdise şöyledir:

كَانَ حَمَّادٌ الرَّاوِيَةُ لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَكَلَّفَهُ بَعْضُ الْخُلَفَاءِ الْقِرَاءَةَ فِـي الْمُصْحَفِ فَصَحَّفَ فِـي نَيِّفٍ وَعِشْـرِينَ مَوْضِعًا، مِنْ جُمْلَتِهَا: قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾ بِالْغَيْنِ الْمُعْجَمَةِ وَالسِّينِ الْمُهْمَلَةِ؛ ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾ بِالْبَاءِ الْمُوَحَّدَةِ؛ ﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ بِالْبَاءِ الْمُوَحَّدَةِ؛ ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا

[187] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, 145.

كُلُّ خَتَّارٍ﴾ بِالْجِيمِ وَالْبَاءِ الْمُوَحَّدَةِ؛ ﴿هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا﴾ بِالزَّايِ وَتَرْكِ الْهَمْزَةِ؛ ﴿عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ﴾ بِالسِّينِ الْمُهْمَلَةِ؛ ﴿صِبْغَةَ اللهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللهِ صِبْغَةً﴾ بِالنُّونِ وَالْعَيْنِ الْمُهْمَلَةِ؛ ﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ﴾ بِإِسْقَاطِ التَّاءِ؛ ﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِـي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ﴾ بِالْغَيْنِ الْمُعْجَمَةِ وَالرَّاءِ الْمُهْمَلَةِ؛ قَرَنَ الشِّقَاقَ بِالْغِرَّةِ وَهٰذَا لَا يَقَعُ إِلَّا مِنَ الْأَذْكِيَاءِ.

Hammâd er-Râviye tilavetle işi olmayan bir adam olduğundan halifenin biri ona Kurân-ı Kerim'i tilavet vazifesi vermiş, o ise ilk Kurân okuma girişiminde 20 küsür yerde tashif yapmıştı. Bu tashiflerden önemli gördüğümüz birkaçı şöyledir:

(1)

﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾

Ve Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları [çardaklardan] kendine yuvalar edin. (Nahl: 68)

Hammâd bu ayetteki "*çardaklar kurarlar* [يَعْرِشُونَ]" fiilini "*fide dikerler* [يَغْرِسُونَ]" şeklinde okumuştur.

(2)

﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾

İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf [ona] verdiği bir sözden ötürüydü (Tevbe: 114)

Buradaki "*ona* [إِيَّاهُ] lafzı "*babasına* [أَبَاهُ]" şeklinde okumuştur.

(3)

﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾

Sonunda o kendileri için bir düşman ve [hüzün] sebebi olacaktı. (Kasas:8)

Buradaki "*hüzün/tasa* [حَزَنًا]" lafzı "*grup/ekip* [حِزْبًا]" şeklinde okumuştur.

(4)

﴿وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ﴾

[Hıyanete gömülmüş] nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez. (Lokmân:32)

Bu ayetteki "*hıyanete gömülmüş* [خَتَّارٍ]" lafzı "*zalim* [جَبَّارٍ]" şeklinde okumuştur.

(5)

﴿هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا﴾

Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha [gösterişli] olan nice nesiller helâk ettik. (Meryem: 19/74)

Bu ayetteki "*gösterişli* [رِئْيًا]" lafzı "*giyisi/kıyafet* [زِيًّا]" şeklinde okumuştur.

(6)

﴿عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ﴾

Allah buyurdu ki: Azabıma [dilediğimi] uğratırım: (A'râf: 7/156)

Bu ayetteki "*dilediğimi* [أَشَاءُ]" lafzı "*kötülük yapan* [أَسَاءَ]" şeklinde okumuştur.

(7)

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾

Allah'ın boyasıyla boyandık. [Boyaca] O'ndan daha güzel olan kim vardır? (Bakara: 2/138)

Bu ayetteki "*boyaca* [صِبْغَةً]" lafzı "*yaratma yönünden* [صِنْعَةً]" şeklinde okumuştur.

(8)

﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ﴾

Esen kalın. Bizim cahillerle [işimiz yok]. (Kasas: 28/55)

Bu ayetteki "*işimiz yok* [نَبْتَغِي]" lafzı "*zulmetmeyiz* [نَبْغِي]" şeklinde okumuştur.

(9)

﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ﴾

İnkâr edenler, [gurura kapılmış] ve ayrılığa düşmüşlerdir. (Sâd: 2)

Bu ayetteki "*gurura kapılmış* [عِزَّةٍ]" lafzı "*aldanış*" [غِرَّةٍ]" şeklinde okumuştur.

Hammâd bu son ayette de "*aldanış* [غِرَّةٍ]" ile "*ayrılığa düşme* [شِقَاقٍ] arasında bir münasebet yakalamıştır. Böyle bir yaklaşım da ancak zeki kimselerden sadır olur.[188]

Bir harfin noktalanmasına ilişkin hata belli sebeplerle kasıtlı olarak da yapılabilmektedir. Bu uygulama yeri geldiğinde nükte yapmak için bir Kur'ân ayetinin manipülasyonu şeklinde de tezahür edebilir. Ayetlerin hafızalardaki sarsılmaz otoritesi düşünüldüğünde, nokta ekleyerek veya çıkartılarak yapılan bir müdahalenin mizahi etki yaratacağı

[188] el-İbşîhî, *el-Mustetraf fî külli fennin müstezraf*, 54. Anekdotun farklı bir versiyonu için bkz. Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullâh b. Saʿîd b. İsmâîl Ebû Ahmed el-Askerî, *Tashîfâtü'l-mühaddisîn*, thk. Mahmûd Ahmed Mîre (Kahire: el-Matbaʿatü'l-ʿArabiyyetü'l-Hadîse, 1981), 1/147.

açıktır. Askerî'nin *Tashîfâtû'l-Muhaddisîn*'inde zikrettiği bir anekdot konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir:

إِنَّ أَبَا فِرْعَوْنَ الْأَعْرَابِـيَّ سَمِعَ رَجُلًا يَقْرَأُ ﴿اَلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا﴾ فَقَالَ: إِنَّمَا هُوَ "اَلْأَعْزَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا". فَذَكَرَ ذٰلِكَ الْأَصْمَعِيُّ لِلرَّشِيدِ فَقَالَ: لَقَدْ لَقِيَ أَبُو فِرْعَوْنَ مِنَ الْعُزُوبَةِ شَـرًّا!

Bir gün Ebû Firavun el-A'râbî (öl. ?) bir adamın

﴿اَلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا﴾

Bedevîler inkâr ve nifakta daha öndedir. (Tevbe: 97)

ayetini okuduğunu işitmiş. Hemen "*Yanlış okuyorsun!"* demiş *"Orası*

[اَلْأَعْزَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا]

Bekarlar inkâr ve nifakta öndedir.

olacak!" Asmaî bu olayı Hârûnürreşîd'e anlatınca Reşîd esprisini yapmış: Desene bizim Ebû Firavun bekarlıktan düz duvara tırmanıyor![189]

Noktalardan ari bir Mushaf'ın okunması hıfzı eksik veya hiç olmayan kişiler; keza tahsiline henüz başlamış müptediler için zorlu bir süreç anlamına gelmekteydi. Bunun doğal bir sonucu olarak da siyak-sibaktan hareketle noktaların doğru şekilde tahmin edilip yerleştirilmesi birçok durumda sorun olmuştur. Sevindirici olan, yaklaşık bir asır yüzleşilmek durumunda kalınan bu problemin müteakip yüzyılın başında tamamen aşılmış olmasıdır. Bu süreçte yaşanmış hadiselerden bazıları ise anekdot havasındadır. Örneğin baba mesleği yağ [زَيْت] alıp satmak olan yedi kıraat imamından bir olan Hamza ez-Zeyyât'ın (öl. 156/773) bizzat bu kelime üzerinden sınanıp kınandığı bir olay şöyledir:

يَرْوِي أَعْدَاءُ حَمْزَةَ الزَّيَّاتِ أَنَّهُ كَانَ فِـي أَوَّلِ تَعَلُّمِهِ يَتَعَلَّمُ مِنَ الْمُصْحَفِ فَقَرَأَ [ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا زَيْتَ فِيهِ] فَقَالَ أَبُوهُ دَعِ الْمُصْحَفَ وَتَلَقَّنْ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ!

Hamza ez-Zeyyât'ı çekemeyen bazı hasımlarının rivayetine göre, Hamza ilk Kurân öğrenme evrelerinde onu kendi başına mushaftan öğrenmeye gayret ediyormuş. Bir keresinde

﴿ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾

İşte O kitap; onda asla şüphe yoktur. (Bakara: 2)

ayetini [ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا زَيْتَ فِيهِ] şeklinde okuyunca, babası çıkışır: Bırak şu Mushaf'ı da git hocaların ağzından öğren öğreneceğini![190]

189 Ebû Ahmed el-Askerî, *Tashîfâtü'l-mühaddisîn*, 1/151.

190 Ebû Ahmed el-Askerî, *Tashîfâtü'l-mühaddisîn*, 1/145.

Noktalı harfin noktasız, noktasızların noktalı okunması acem ehlinden olma, ihtiyarlık sebebiyle ağız ve dişlerde meydana gelen deformasyon dolayısıyla bozuk telaffuz vb. faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'inde zikrettiği mücun karakterli bir teşbih bu bapta zikredilebilecek güzel bir örnektir:

رَكِبَتْ عَجُوزٌ سِنْدِيَّةٌ جَمَلًا، فَلَمَّا مَشَى تَحْتَهَا مُتَخَلِّعًا كَهَيْئَةِ حَرَكَةِ الْجِمَاعِ فَقَالَتْ: هٰذَا الذَّمَلُ يُذَكِّرُنَا بِالسَّرِّ! تُرِيدُ أَنَّهُ يُذَكِّرُهَا بِالْوَطْءِ، فَجَعَلَتْ الشِّينَ سِينًا وَالْجِيمَ ذَالًا.

Sind diyarından ihtiyarca bir kadın devesine binmiş. Deve adeta üstündekine cima yapıyormuş hissi verircesine bir o yana bir bu yana salına salına yürümeye başlayınca

هٰذَا الذَّمَلُ يُذَكِّرُنَا بِالسَّـرِّ!

"*Şu namussuza bak sen*" demiş

"*kötü kötü şeyler getiriyor insanın aklına!*"

Kocakarı bununla devenin (ritmik yürüyüşünün) kendisine cimayı hatırlattığını ima etmiş ancak bunu yaparken "Şîn"i "Sîn"e, "Cîm"i de "Zâl"e çevirmek suretiyle tashife düşmüştür.[191]

Gerek *edeb* kaynaklarında gerekse bazı tarih kitaplarında muhanneslere dair anlatılan bir dizi anekdotun konusu, Medine'deki muhanneslerin iğdiş edilmesi meselesidir. Bir rivayete göre bu operasyonun nedeni Medine'de sayıca çoğalan bu zümrenin Medine kadınlarını erkeklere karşı azdırıp ahlaklarını da bozmalarıydı. Ama daha popüler ve makbul bir rivayete göre muhannesler bir imlâ hatasının talihsiz kurbanları olmuşlardı. Şöyle ki: Aşırı kıskançlığı ile bilinen Halife Süleyman b. Abdülmelik (öl. 99/717), Sümeyr el-İbillî'yi (öl.?) bir cariyesini şiir yoluyla azdırdı diye bir haccama iğdiş ettirmiş sonra da bu türden azdırıcı şiirler okuyan şarkıcı muhannes taifesinin Medine'deki demografik durumunu öğrenmek için valisi İbn Hazm el-Ensârî'ye (öl.?) yazılı talimat göndermişti. Ancak kâtibin yazdığı "Şarkıcı muhanneslerin sayısını tespit et [أَحْصِ الْمُخَنَّثِينَ الْمُغَنِّينَ]" talimatı, bir mürekkep damlasının ibaredeki "ح" harfi üzerine sıçramasıyla bir infaz emrine dönüşmüştü. Zira [أَخْصِ الْمُخَنَّثِينَ الْمُغَنِّينَ] ibaresi "Şarkıcı muhanneslerin erkekliğini gider (iğdiş et)" anlamına geliyordu. Bir rivayete göre Medine'ye ulaşan mektuptaki ifade İbn Hazm'da kuşkuya neden olmuş ancak mektubu okuyan emirin kâtibi "Efendim, Hâ harfi üzerinde hurma büyüklüğünde nokta var" deyince

[191] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/80.

emir buna ikna olmuştu. Rivayetlere bakılırsa, o sıralar Medine'de yaşadığı tahmin edilen sekiz muhannes (Tuveys, Delâl, Tarîfe, Habîb, Nesîmü's-seher, Nevmetü'd-duhâ, Berdü'l-füâd, Zıllü'ş-şecer) bu olay sebebiyle iğdiş edilmişti.[192] Bu tarihsel olayın *edeb* kaynaklarında zikredilen onlarca varyantı varsa da kısa bir versiyonu şudur:

كَتَبَ الْوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ -وَيُقَالُ سُلَيْمَانُ- إِلَى عُثْمَانَ بْنِ حَيَّانَ الْمُرِّيِّ وَهُوَ عَامِلُهُ عَلَى الْمَدِينَةِ يَأْمُرُهُ أَنْ يُحْصِيَ الْمُخَنَّثِينَ قِبَلَهُ، فَصَحَّفَ الْكَاتِبُ فَقَرَأَ: أَخْصِ الْمُخَنَّثِينَ فَخَصَى عِدَّةً مِنْهُمْ.

Velîd b. Abdülmelik (bir rivayette Süleyman) Medine valisi Osman b. Hayyân el-Mürrî'ye muhannes olduklarına hükmettiği kişilerin sayımının yapılmasına dair bir talimat [أَحْصِ الْمُخَنَّثِينَ] yazıp göndermiş. Ne var ki valinin kâtibi ibareyi yanlışlıkla "*Muhannesleri iğdiş et* [أَخْصِ الْمُخَنَّثِينَ]" şeklinde okuyunca, vali onlardan birkaçını derhal iğdiş etmiş.[193]

5. Yatağa Düşüren Dil Hataları

Arapça, dünya dilleri içerisinde hem köklerinin çok eski tarihlere uzanması hem de dil, şiir ve lügat malzemesinin günümüze kadar korunarak ulaşması noktasında hemcinslerinden ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Hiç şüphesiz bu hususta en büyük etken Kur'ân-ı Kerim'în Arapça nazil olmuş olmasıdır. Acem halklarının, Kelâmullah'ı daha iyi anlama adına sarf ettiği olağanüstü çabaların payını da hesaba katmak gerekir. Zira bu taifeler içerisinden, Arap dil kaidelerini öğretebilmek için gramer kurallarını içeren sarf ve nahiv ilimlerinin vâzıı konumundaki dil uleması zümresi çıkmış, belirtilen disiplinleri ilmî meclislerinde ders halkalarında okutarak hem şifahi hem de kitabi kültürün korunmasında, olgunlaşıp günümüze intikalinde büyük rol oynamışlardır. Aşağıdaki anekdotta bu ulemadan meşhur bir zatın, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin hasta durumdaki bir nahiv âlimini ziyareti sırasında başından geçen ilginç bir olay hikâye edilmektedir. Hastanın -o an- mecliste hazır bulunan kardeşinin irap hatalarına tanık olan Halîl'in, hastalığın sebebini teşhiste fazla zorlanmadığı görülmektedir:

دَخَلَ الْخَلِيلُ عَلَى مَرِيضٍ نَحْوِيٍّ وَعِنْدَهُ أَخٌ لَهُ فَقَالَ لِلْمَرِيضِ: اِفْتَحْ عَيْنَاكَ، وَحَرِّكْ شَفَتَاكَ، فَإِنَّ أَبُو مُحَمَّدٍ جَالِسًا، فَقَالَ: إِنِّـي أَرَى أَنَّ أَكْثَـرَ عِلَّةِ أَخِيكَ مِنْ كَلَامِكَ.

Halil b. Ahmed nahivle iştigal eden hasta bir dostunu ziyarete gitmiş. O sırada hastanın başında kardeşi de bulunmaktaymış. Kardeşi hasta ağabeyine

[192] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî el-Meydânî, *Mecmaʿu'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 1/251.

[193] Belâzürî, *Ensâb*, 8/76.

[إِنَّ أَبُو] “Gözlerini aç!”, [حَرِّكْ شَفَتَاكَ] “Dudaklarını kıpırdat!”, [اِفْتَحْ عَيْنَاكَ] مُحَمَّدٍ جَالِسًا] “Ebû Muhammed de (yanı başında) oturuyor” şeklinde cümleler kuruyor, ancak her birinde temel bir gramer kuralını ihlal ediyormuş.[194]

Manzaraya tanık olan Halil kendini tutamamış: Besbelli ki biraderinizin yatağa düşmesine sebep biraz da sizin şu fütursuzca konuşmanız, azizim![195]

6. Maddi-Manevi Hasar Sebebi Olarak İrap Cehaleti

Mükalemede asıl olan maksat ve meramın muhataba doğru şekilde aktarılması olup bunun için de mütekellimin her bir kelime ve cümlesinin, konuştuğu dilin kurallarına uygunluğu şarttır. Dil Arapça olunca, hem sözcüklerin sarfî kalıplarına hakimiyet, hem de cümle içerisindeki pozisyonlarını belirleyen sembollere (harekeler) vukufiyet elzem olmaktadır. Yetersiz gramer bilgisi ya da bu hususta pratikte hataya düşme kimi zaman anlaşılmayı zorlaştırmakta, kimi zaman da tamamen sakat bir anlamın ortaya çıkmasıyla birtakım kayıplar oluşabilmektedir. Şimdi aşağıda, bu nevi hatalar yüzünden meydana gelen bir kısmı maddi, bir kısmı manevi kayıplara örnekler verilecektir.

İlk örnek, tek bir hareke hatası sebebiyle kişinin kendini borçlu duruma düşürmesini konu alan bir anekdot olup Arap dilinde irap bilmemenin bir “bedel”i olabileceğinin de en sofistike kanıtlarından biridir. Dil ve edebiyat otoritesi Ebû Ubeyd b. Harbûye’nin (öl. 224/838) tanıklığıyla güçlendirilen hikâye şöyledir:

اِدَّعَى رَجُلٌ مَالًا بِحَضْرَةِ أَبِـي عُبَيْدِ بْنِ حَرْبُويَه فَقَالَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ: [مَالُهُ] عَلَيَّ حَقٌّ (بِضَمِّ اللَّامِ يُرِيدُ "مَا لَهُ") فَقَالَ أَبُو عُبَيْدٍ: أَتَعْرِفُ الْإِعْرَابَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: قُمْ قَدْ أَلْزَمْتُكَ/أَلْزَمْتَكَ الْمَالَ!

Adamın biri, Ebû Ubeyd b. Harbûye’nin huzurunda bir adamdan alacağı olduğunu iddia etmiş. Müddeiye herhangi bir borcunun olmadığını söylemek isteyen davalı, bunu “[مَالُهُ] عَلَيَّ حَقٌّ” şeklinde “Lâm” harfini dammeli okuyarak ifade edince, Ebû Ubeyd önce davalıya irap bilip bilmediğini sormuş. Davalı (böbürlenerek) “*Bilirim elbet*” deyince de hükmünü açıklamış: Kalk öyleyse, herife borcun olduğunu kendin itiraf ettin zaten![196]

---

194 Cümlelerin nahiv kurallarına uygun doğru okunuşları şu şekilde olmalıdır:
اِفْتَحْ عَيْنَيْكَ، وَحَرِّكْ شَفَتَيْكَ، فَإِنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ جَالِسٌ.

195 İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü’l-hamdûniyye*, 5/345.

196 Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Takıyyuddîn es-Sübkî, *Tabakâtu’ş-şâfiʿiyyeti’l-kübrâ*, ed. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: Hicru li’t-Tıbâʿati ve’n-neşri ve’t-tevzîʿi, 1992), 3/455.

Kritik bir hareke sebebiyle bazen yukarıda olduğu gibi eldeki servet uçarken, bazen de -bir dizi başka gerekçeye ilave olarak- Kur'ân metninin irabında yapılan fahiş hatalar da bir cariyenin eski sahibine varmak istememesine gerekçe oluşturabilmektedir. Esasen mürâîmeşrep figürü eleştirisine dair anlatılan hikâye şöyledir:

قَالَ أَبُو الْعَيْنَاءِ: رَأَيْتُ جَارِيَةً فِـي النَّخَّاسِينَ تَحْلِفُ لَا تَرْجِعُ إِلَى مَوْلَاهَا، فَقُلْتُ: لِمَهْ؟ قَالَتْ: يَا سَيِّدِي، يَوَاقِعُنِي مِنْ قِيَامٍ وَيُصَلِّي مِنْ قُعُودٍ، وَيَشْتُمُنِي بِإِعْرَابٍ وَيَلْحَنُ فِـي الْقُرْآنِ، وَيَصُومُ الْإِثْنَيْـنِ وَالْخَمِيسَ وَيُفْطِرُ فِـي رَمَضَانَ، وَيُصَلِّي الضُّحَى وَيَتْرُكُ الْفَجْرَ!

Ebü'l-Aynâ anlatıyor: Bir keresinde köle pazarında, efendisine geri dönmeyeceğine dair yemin billah eden bir cariyeye rastlamış, bunun sebebini sormuştum. O zavallının bana söylediği şu oldu: Siz onu bilmezsiniz efendim. O hergele, benimle ayakta cima eder lakin namazı oturarak kılar; bana söverken irap kurallarından ödün vermez ama Kur'ân tilavet ederken lahn üstüne lahn yapar; (o iki yüzlü) Pazartesi-Perşembe oruç tutar ama Ramazan'ı yer, kuşluk namazını hiç sektirmez ama sabah namazını terk eder, daha ne diyeyim?[197]

İrap bilgisinden yoksunluğun başa bela olduğu ilginç bir deneyim örneği ise Emevî valisi Mesleme b. Abdilmelik'in (öl. 121/739 [?]) kahramanı olduğu tarihsel bir anekdotta yer almaktadır. Bir ordu teftişi sırasında yaşanan aşağıdaki hâdisenin şayet tarihsel bir gerçekliği varsa, orduyu teşkil eden askerlerden en azından bir bölümünün selikayla Arapça konuşamayacak durumdaki mevaliden mürekkep olduğu sonucuna da intikal edilebilir. Şöyledir ilgili rivayet:

كَانَ مَسْلَمَةُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ يَعْرِضُ الْجُنْدَ فَقَالَ لِرَجُلٍ: مَا اسْمُكَ؟ قَالَ: [عَبْدَ] اللّٰهِ، (بِالنَّصْبِ). قَالَ: ابْنُ مَنْ؟ قَالَ: [اِبْنِ] عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، (بِالْجَرِّ). فَأَمَرَ بِضَـرْبِهِ، فَقَالَ [بِاسْمُ] اللّٰهِ (بِالرَّفْعِ). فَقَالَ: دَعُوهُ، لَوْ كَانَ تَارِكًا اَللَّحْنَ لَتَرَكَهُ تَحْتَ السِّيَاطِ!

Mesleme b. Abdilmelik bir gün orduyu denetlerken askerin birine adını sormuş, asker "[عَبْدَ] اللّٰهِ" demiş.

"*Peki kimin oğlusun?*" diye sormuş, asker "[اِبْنِ] عَبْدِ الرَّحْمٰنِ" demiş.

(Askerin her iki yanıtta irap hatası yaptığını gören) Mesleme "*Şunu iyi bir ıslatın*" demiş. Talimatı duyan asker bu defa da korkudan "[بِاسْمُ] اللّٰهِ" deyi-

[197] İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 2/250; el-Amâsî, *Ravdü'l-ahyâr el-müntahab min rabîʿi' l-ebrâr*, 257.

vermiş. Bunu gören vali "*Bırakın şu kara cahili*" demiş "*hatasından dönecek olsaydı zoru (kırbacı) gördüğünde dönerdi!*"[198]

Bu tarihsel anekdotun final kısmında yer alan [بِاسْمُ اللّٰهِ] şeklindeki hatalı okuyuşun, dini kültürde en çok tekrarlanan "besmele" cümleciği oluşu hikâyeyi komik hâle getiren önemli bir ayrıntıdır. Her dini ritüelin, yetmez, her mübah hâl ve hareketin kendisiyle başladığı "Bismillah" klişesi, hikâye kahramanının ağzından yanlış telaffuz olunarak dramatik aşama tırmandırılmaktadır. Yüzde tebessüm uyandıran bu gafilane tavır, öyle anlaşılıyor ki benzer hikayelerin kurgularına da ilham kaynağı olmuştur. Âbî'nin *Nesru'd-dür*'de yer verdiği anekdot kuvvetle muhtemel böyle bir ilhamın ürünüdür ve dil hatalarına -söylemde de olsa- ağır cezalar kesilebildiğinin latif bir örneğidir:

قَدِمَ رَجُلٌ عَلَى بَعْضِ الْوُلَاةِ، فَقَالَ لَهُ: مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ؟ قَالَ: مِنْ [أَرْضُ اللّٰهُ]. قَالَ: وَأَيْنَ تُرِيدُ؟ قَالَ: [بَيْتُ اللّٰهُ]. قَالَ: وَمِمَّنْ أَنْتَ لَا أُمَّ لَكَ؟ قَالَ: مِنْ [تَيْمُ اللّٰهُ]. فَأَمَرَ بِوَجْءِ عُنُقِهِ. فَقَالَ: [بِسْمُ اللّٰهُ]. فَقَالَ: أُتْرُكُوا ابْنَ الْخَبِيثَةِ، فَلَوْ تَرَكَ الرَّفْعَ وَقْتًا تَرَكَهُ السَّاعَةَ!

Adamın biri bir valinin huzuruna çıkmış. Vali ile bu adam arasında şöyle bir diyalog gelişmiş:

Vali: Hayırdır, nereden böyle?

Adam: [مِنْ أَرْضُ اللّٰهُ] Allah'ın arzından

Vali: Peki nereye?

Adam: [بَيْتُ اللّٰهُ] Allah'ın evine

Vali: Sen kimlerdensin, anası geberesice?

Adam: [مِنْ تَيْمُ اللّٰهُ] Teymullah kabilesinden.

(Adamın her cevabını lafza-i Celale izafe ederek böbürlenirken izafetin hakkı olan kesrayı esirgeyerek cahillik ettiğini gören) vali "*Vurun şunun boynunu!*" diye hiddetle parlamış. Talimatı duyan küstah [بِسْمُ اللّٰهُ] diye tepki verince vali sakinleşerek "*Bırakın şıllığın çocuğunu!*" demiş "*ötreden vazgeçebilecek olsaydı şu an vazgeçerdi!*"[199]

198 İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 9/451; ez-Zemahşerî, *Rabîʿu'l-ebrâr*, 2/26.

199 el-Âbî, *Nesru'd-dür*, 5/180.

7. Komik ve Rezil Duruma Düşüren Yersiz Hazifler

Arapçanın karakteristik bir yönü de, nazımda ve nesirde ibarede hazf işlemine imkân vermesidir. Bu işlem bazen bir harekenin, bazen bir harfin, bazen bir kelimenin, hatta bir cümlenin tümden silinmesiyle gerçekleşir. Burada önemli olan, yapılan her hazfin bir mukteziye dayanması prensibidir. Genellikle tahfif ilkesine bağlanan bu muktezinin olmadığı yerde yapılan hazifler, kritik yanlış anlamalara sebebiyet verebilmesi sebebiyle avam ve havasça pek hoş karşılanmamaktadır. Klasik kaynaklarda, bu manadaki uygunsuz hazfin örneği niteliğinde üç anekdota rastlamaktayız. İlki, bir kadın ile çıkarıldığı mahkemenin kadısı arasında yaşanan komik diyaloğu anlatan Tevhîdî'nin rivayetidir:

حُكِيَ أَنَّ امْرَأَةً تَقَدَّمَتْ إِلَى قَاضٍ فَقَالَ لَهَا الْقَاضِـي: [جَا مَعَكِ] شُهُودُكِ كُلُّهُمْ؟ فَسَكَتَتْ، فَقَالَ لَهَا كَاتِبُهُ: الْقَاضِـي يَقُولُ لَكِ: جَاءَ شُهُودُكِ مَعَكِ؟ قَالَتْ: [مَعِي]. ثُمَّ قَالَتْ لِلْقَاضِـي: أَلَا قُلْتَ كَمَا قَالَ كَاتِبُكَ؟ كَبُـرَ سِنُّكَ، وَذَهَبَ عَقْلُكَ، وَعَظُمَتْ لِحْيَتُكَ فَغَطَّتْ عَلَى عَقْلِكَ، وَمَا رَأَيْتُ مَيِّتًا تَكَلَّمَ بَيْـنَ الْأَحْيَاءِ غَيْـرَكَ!

> Rivayet o ki kadının biri davacı olarak bir hâkimin karşısına çıkmış. Hâkim, şahitlerin de yanında gelip gelmediğini sormuş -ancak soruyu sorarken ibarede [جَاءَ مَعَكِ] demesi gerekirken, kelimenin Lâme'l-fiili olan hemzeyi hazfederek [جَا مَعَكِ] şeklinde bir telaffuzda bulunmuş, ki bu durumda ibare "*şahitlerin seni düzdü mü?*" anlamına gelmektedir-. Kadın sesini çıkarmamış.
>
> Mahkeme kâtibi, kadına (ibarede iltibasa yol açan iki kelimeyi hem birbirinden ayırarak hem de Hemzenin üstüne basa basa) "*Hâkim, tanıkların seninle gelip gelmediğini soruyor* [جَاءَ شُهُودُكِ مَعَكِ]" demiş. Kadın "*Benimleler*" dedikten sonra vermiş veriştirmiş: Sen de şu kâtibin gibi söyleseydin ya hâkim bozuntusu! Belli ki kocamışsın, aklın başından gitmiş, sakalların uzayıp aklını perdelemiş. Şu diriler âleminde senin gibi konuşan bir ölü yok![200]

İkinci anekdot konuşma sırasında harf ve harekelerin gereğince vurgulanmaması, fasl ve vasılların layıkıyla yapılmamasından ötürü hazfe düşülmesi gibi telaffuz sorunlarının yol açtığı yanlış anlamanın güzel bir örneğidir. Ömer b. Abdülaziz'in (öl. 101/720) lahnleriyle meşhur Halife Velîd b. Abdülmelik'in (öl. 96/715) yanında bulunduğu sırada arz-ı hal için huzura çıkan bir bedevi ile halife arasında geçen diyalog şöyledir:

[200] et-Tevhîdî, el-Besâir ve'z-zehâir, 7/64; İbn. Hamdûn, et-Tezkiratü'l-hamdûniyye, 9/444.

دَخَلَ إِلَى الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ أَعْرَابِـيٌّ وَعِنْدَهُ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فَقَالَ لَهُ: [مَنَ انْتَ؟] وَوَصَلَ الْهَمْزَةَ فَظَنَّ الْأَعْرَابِـيُّ أَنَّهُ يَقُولُ: مَنَنْتَ. فَقَالَ: اَلْمِنَّةُ لِلّٰهِ وَلِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ. فَقَالَ عُمَرُ لِلْأَعْرَابِـيِّ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ لَكَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ. قَالَ [مَا شَانَكَ؟] وَفَتَحَ النُّونَ. قَالَ: جُدَرِيٌّ فِي وَجْهِي وَفَحْجٌ بِسَاقِي. قَالَ عُمَرُ: وَيْحَكَ، إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ لَكَ: مَا شَأْنُكَ؟ وَضَمَّ النُّونَ. قَالَ: ظَلَمَنِي خَتَنِي. قَالَ [وَمَنْ خَتَنَكَ؟] وَفَتَحَ النُّونَ. قَالَ: وَمَا سُؤَالُكَ عَنْ ذٰلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ حَجَّامٌ عِنْدَنَا بِالْبَادِيَةِ. قَالَ عُمَرُ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ لَكَ: مَنْ خَتَنُكَ؟ وَضَمَّ النُّونَ. قَالَ: فُلَانٌ.

Bir gün halife Velîd b. Abdülmelik'in makamına bir bedevi çıkmış. O sırada Ömer b. Abdülaziz de huzurdaymış. Halife, bedeviye "*Kimsin sen?* [مَنَ انْتَ]" diye sormuş (ancak ibarede Hemzeye, vasıl Hemzesi muamelesi yapıp onu hazfederek [مَنْ أَنْتَ؟] isim cümlesini [مَنَنْتَ] şeklinde bir fiil cümlesine çevirmiş). Bedevi, halifenin "*Bize lütufta bulundun*" manasında [مَنَنْتَ] dediğini sanarak "*Haşa Efendim*" demiş "*lütuf ancak Allah'tan ve zat-ı âlinizdendir.*" Ömer, bedevinin yanlış anladığını fark edince müdahale ederek "*Emîrü'l-mü'minîn sana* [مَنْ أَنْتَ؟] *Sen kimsin? diye sordu*" demiş. Bedevi falan oğlu filan diyerek kendini tanıtmış.

Sonrasında halife (şikâyetin nedir [مَا شَأْنُكَ؟]? demek isterken yine hatalı bir okuyuşla) "*Sana zarar veren şey/sıkıntın nedir?*" anlamında [مَا شَانَكَ؟] diye sorar. Bedevi "*Yüzümde çiçek hastalığı, bacaklarımda çarpıklık var, Efendim*" der. Ömer "*Yazıklar olsun, yine yanlış anladın*" der "*Emîrü'l-mü'minîn 'Ne derdin var?'* [مَا شَأْنُكَ؟] *diye soruyor sana*". Bunun üzerine bedevi açıklar: Kayınım hakkımı gasp etti.

Üçüncü olarak halife (*Kaynın kim senin?* [مَنْ خَتَنُكَ؟] diye soracakken yine sehven [مَنْ خَتَنَكَ؟] "*Seni kim sünnet etti?*" diye sorar. Bedevi "*Napıcaksınız, bizim orada çöldeki bir hacamatçı*" deyince Ömer yine izah eder: Halife sana [مَنْ خَتَنُكَ؟] "*Kaynın kim?*" demek istedi.
Bedevi: Filanca.[201]

Sehven de olsa, ibarede yersiz hazif uygulamasının komikliğe, hatta utanca yol açabileceğini gösteren tarihsel bir örnek çeşitli kaynaklarda yer alan bir Hârûnürreşîd nüktesidir. Râgıb el-İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında ve İbn Hamdûn'un *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye'sinde* zikredilen rivayet şöyledir:

عُلِّقَ سِتْرٌ عَلَى بَعْضِ أَبْوَابِ أُمِّ جَعْفَرٍ، وَكَانَ أَمَرَ أَنْ يُكْتَبَ عَلَيْهِ "السَّيِّدَةُ الْمَيْمُونَةُ الْمُبَارَكَةُ" فَأَغْفَلَ النَّاسِخُ "الرَّاءَ". وَدَخَلَ الرَّشِيدُ فَقَرَأَهُ [اَلْمُنَاكَةُ] فَأَمَرَ بِتَمْزِيقِهِ.

[201] el-Vatvât, *Gurerü'l-hasâîsi'l-vâdıha ve urerü'n-nekâîdi'l-fâdıha*, 222.

(Hârûn Reşîd'in) talimatıyla Ümmü Ca'fer'in (öl. 216/831) hane-i saadetinin girişine, üzerinde

[السَّيِّدَةُ الْمَيْمُونَةُ الْمُبَارَكَةُ]

Muhterem ve Mübarek Hanımefendi

ibaresinin bulunduğu bir örtü/levha asılmış. Ne var ki ibareyi yazan şahıs [الْمُبَارَكَةُ] kelimesindeki Râ harfini sehven hazfetmiş. Reşîd içeriye girip de [اَلْمنَاكَةُ] "*cimâ odası*" ibaresini görünce örtünün parçalanmasını emretmiş.[202]

8. Dinden Eden Dil Hataları

Arapça sözcüklerin hatalı şekilde harekelenmek suretiyle okunması bazen sadece sıradan anlaşılma sorunlarına yol açmaz. Hususen dil ve kıraat âlimlerinin, Kur'ân-ı Kerim'deki bazı sözcüklerin okunuşlarına dair değerlendirmelerini dikkate alacak olursak bunlar nadir de olsa itikadi birtakım problemlere de sebep olmaktadır. Klasik kaynaklarda bir kelimenin yanlış telaffuzu veya harekelenmesi sebebiyle düşülen bu türden hatalara örnekler verilmektedir. Sözgelimi İbnü'l-Ezrak el-Ğırnâtî (öl. 896/1491) *Ravdatü'l-i'lâm bi menzileti'l-'Arabiyye min 'ulûmi'l-İslâm* adlı eserinde bu konuya dair çarpıcı birkaç örnek vermektedir. Sözgelimi ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ (Fatiha: 5) ibaresinde [إِيَّاكَ] lafzının şeddesiz okunması durumunda bir mümin, bir nevi ateşpereste dönüşmektedir.[203] Zira [إِيَـا] Güneşten sadır olan ışık anlamınadır ve ateş ile ışık arasındaki münasebet olumsuz bir çağrışım yapmaktadır.

Bir hareke hatası dolayısıyla elfaz-ı küfre dönüşen kelime örneklerinden bir diğeri ise, ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ﴾ (Hadîd: 3) ibaresindeki [الْآخِرُ] lafzıdır. İbnü'l-Ezrak'a göre [الْآخَرُ] şeklinde fethalı bir okuyuş, Cenab-ı Hak dışında bir başka ilahın varlığını ihsas eder ki bu da küfür kapsamında değerlendirilmiştir.[204]

Arap sarf ilminin belirlediği kalıplarda meydana gelen hatalı okuyuşlarda da benzer mahzurlar doğabilmektedir. Bir ism-i fâilin hareke hatasıyla bir ism-i meful gibi okunması bunun tipik örneklerindendir. Örneğin ﴿اَلْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ﴾ (Haşr: 24) terkibinde [الْمُصَوِّرُ] lafzının [الْمُصَوَّرُ]; keza ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾ (Mutaffifîn: 10) cümlesinde

[202] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/142; İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 9/446.

[203] İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Esbahî el-Mâlikî el-Gırnâtî, *Ravdatü'l-aʿlâm bi-menzileti'l-ʿArabiyye min ʿulûmi'l-islâm* (Trablus: Külliyyetü'd-da'veti'l-islâmîyye, 1999), 1/329.

[204] İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî, *Ravdatü'l-aʿlâm bi-menzileti'l-ʿArabiyye min ʿulûmi'l-islâm*, 1/330.

[لِلْمُكَذِّبِينَ] lafzının [لِلْمُكَذَّبِينَ] şeklinde okunması iki temel inanç unsuru olan Allah ve Peygamber kavramının mahiyetine ve kudsiyetine halel getirmektedir.[205] Bu neviden hatalara dair klasik kaynaklarda zikredilen bir anekdotumuz şöyledir:

كَانَ سَابِقٌ اَلْأَعْمٰى يَقْرَأُ [اَلْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ] بِفَتْحِ الْوَاوِ، وَكَانَ ابْنُ جَابَانَ يَقُولُ لَهُ إِذَا لَقِيَهُ: مَا فَعَلَ الْحَرْفُ الَّذِي تَكْفُرُ بِاللّٰهِ فِيهِ.

"Âmâ" lakaplı Sâbık

﴿اَلْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ﴾

Halk eden, yoktan var eden ve suret veren (Haşr: 24)

ayetindeki [اَلْمُصَوِّرُ] "*suret veren*" lafzını, Vav harfinin fethasıyla [اَلْمُصَوَّرُ] "*suret verilen*" şeklinde okumaktaymış. Bunu bilen İbn Hâkân[206] bir gün onunla karşılaştığında takılmadan edememiş: Kendisiyle Cenab-ı Hakk'ı inkâr edip durduğun o harf ne âlem?![207]

İ. Gramer Terimlerinin Konuşma Diline Aktarımıyla Oluşan Mizahi Durumlar

Arap sarf ve nahiv disiplinlerine ait temel bazı kavramların, terim anlamı dışında, aslî lügavî anlamıyla kullanımı ya da günlük dile doğrudan aktarımıyla da zaman zaman komik çağrışımlar yaratabilmektedir. Aşağıda bu terimlerden bazıları, ifade ettikleri lügat manalarıyla birlikte tanıtılacak ve bu hususta teşekkül eden anekdotik malzemeden bazı örnekler sunulacaktır.

1. Genel Istılahlar

Arap gramerinin en ziyade tekrar edilen terimleri hususen sahanın uzmanları arasında bir jargon meydana getirmiş olup, belirli terimlerin, amacı dışında lakin bağlama uygun kullanımı mizahi sonuçlar doğurabilmektedir. Sözgelimi, Kûfe gramer ekolünün en önemli temsilcilerinden büyük dil âlimi el-Ferrâ'nın (öl. 207/822) ölüm döşeğinde başından geçen hadise bunun güzel bir örneğidir:

---

[205] İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî, *Ravdatü'l-aʿlâm bi-menzileti'l-ʿArabiyye min ʿulûmi'l-islâm*, 1/330.

[206] Bu isim bazı kaynaklarda İbn Câbân olarak kaydedilmişse de bu husus kronolojik bakımdan imkân dışıdır. O nedenle aktardığımız metinde düzeltmeye gidilmiştir.

[207] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2/150; Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim Avtebi Suhârî, *el-İbâne fi'l-lügati'l-arabiyyeti*, ed. Dr. Abdülkerin Halife vd. (Umman: Vizâretü't-türâsi'l-kavmî ve's-sekâfe, 1999), 1/19.

قِيلَ لَمَّا حَضَرَتْ الْفَرَّاءَ النَّحْوِيَّ الْوَفَاةُ دَخَلَ إِلَيْهِ بَعْضُ أَصْحَابِهِ فَقَالَ لَهُ: مَا قَالَ لَكَ الطَّبِيبُ؟ فَقَالَ: وَمَا عَسَى أَنْ يَقُولَ الطَّبِيبُ إِنْ صِحَّةً وَإِنْ مَرَضًا، إِنْ رَفْعًا فَرَفْعًا، وَإِنْ نَصْبًا فَنَصْبًا، وَإِنْ خَفْضًا فَخَفْضًا. قَالَ: فَكَانَ هٰذَا آخِرُ مَا تَكَلَّمَ بِهِ، ثُمَّ مَضَى، رَحِمَهُ اللّٰهُ.

Bir dostu, ölüm döşeğinde yatmakta olan el-Ferrâ en-Nahvî'yi ziyarete gitmiş, "*Tabip (hastalığınla ilgili) ne dedi?*" diye sormuş. Ferrâ "*Ne demesini bekliyorsun ki*" demiş "*hastalıktı, sağlıktı, rafdı, nasptı, cerdi*".

Bunlar üstadın ağzından dökülen son sözlerdi, sonrasında Hakk'a yürüdü. Allah rahmet eylesin.[208]

Arapçanın iki temel disiplini molan morfoloji ve sentaks ilimlerini ifade etmek üzere "Sarf" ve "Nahiv" terimlerinin kullanıldığını biliyoruz. Bu terimlerden "Sarf", lügatte "*harcamak, kullanmak, çekip çevirmek*" gibi anlamlara gelirken "Nahiv" yön, yöntem, metot, usul, üslup, yol yordam, örnek, numune vb. manalara gelmektedir. Kelimelerin terim ve lügat manaları arasındaki bu gibi farklılıklar kimi zaman bilinçli olarak bir mizah malzemesine dönüştürülebilmektedir. Kavramların bu ikircikli kullanıma elverişliliği dün olduğu gibi günümüzde de komik çağrışımlar oluşturmada gayet iyi değerlendirilmiş görünmektedir. Aşağıdaki çağdaş anlatı, sarf ve nahiv terimlerinin, modern kadının hane gelir giderine yön vermede dizginleri eline almak isteyişini kadın lehine ironik bir üslupla dile getirme çabasındadır:

سَأَلَ رَجُلٌ زَوْجَتَهُ: مَاذَا تَعْرِفِينَ عَنِ الصَّرْفِ وَالنَّحْوِ؟ أَجَابَتْهُ الزَّوْجَةُ: أَنْ تَصْرِفَ رَاتِبَكَ عَلَى النَّحْوِ الَّذِي يُرْضِينِي!

Adamın biri "*Sarf ve nahiv denilince ne anlıyorsun (hanım)?!*" diye eşine sormuş. Şöyle cevaplamış karısı: Maaşını beni memnun edecek şekilde [نَحْو] harcaman [صَرْف]![209]

2. Hemze [هَمْزَة]

Lügat manası gıybet etmek, mahmuzlamak, tırmalamak; terim manası ise harekeli "Elif" harfi olan [هَمْزَة] ikinci baptan gelen هَمَزَ-يَهْمِزُ kökünden türemiştir. Boğaz harflerinden biri olan "Hemze" Arap gramerinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle bir takım i'lâl ve idğam işlemlerinden sonra kelimenin ilk harfinin harekesiz kaldığı durumlarda

[208] İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 9/344.

[209] https://twitter.com/4k_112/status/859246606310412288

okumak mümkün olmadığı için kelimeyi okumaya olanak sağlamak adına başına "Hemze" getirilir. "Hemze-i vasıl" denilen bu hemze başlangıçta sabit, geçişte ise düşer. Aynı zamanda asıl harflerinden birinde "Hemze" bulunan kelime sarf ilminde "mehmuz" (hemzelenmiş kelime) adını almaktadır. İllet harflerinden sayılan "Hemze"de bazı i'lâl kuralları da uygulanarak bazen "Yâ" harfine bazen "Elif" harfine bazen de "Vâv" harfine dönüşebilir, kimi zamansa tamamen hazfedilebilir.

Bu yüzden Hemzenin nerede yazılıp nerede yazılmayacağı, nerede okunup nerede düşürüleceği gibi mevzular Arapçanın önemli ve çetrafilli konularından biridir. Belirtmek gerekir ki bu dilin tarihinde bu hususta çok sık hatalar yapılmış, kimi zamansa Hemze kelimesi terim anlamında kullanılması gerekirken mizah amacıyla lügat anlamıyla kullanılmıştır. Ortaya çıkan bu nevi nükteler de nevadir derlemeleri arasında yer alarak günümüze kadar ulaşmıştır.

He-Me-Ze fiil kökünün temel anlamı olan "*(harfi) hemzeli okuma*" anlamıyla değil de, lügatteki "*dürtme, diş geçirme, debizleme, hırpalama*" anlamlarında kullanımı birden fazla anekdota konu olmuştur. Tespit ettiğimiz nüktelerden birkaç örnek aşağıdaki gibidir:

قِيلَ لِأَعْرَابِـيٍّ: أَتَهْمِزُ الْفَارَةَ؟ قَالَ: اَلْهِرَّةُ تَهْمِزُهَا.

> Bedevinin birine "fare" kelimesini Hemzeli mi yoksa Hemzesiz mi okuduğu sorulmuş [أَتَهْمِزُ الْفَارَةَ؟]. Bedevi He-Me-Ze'nin sözlükteki "diş geçirmek" anlamına zarif bir telmihle "*Beyler*" demiş "*Fareye ben değil, ancak kedi diş geçirir!* [تَهْمِزُهَا الْهِرَّةُ]"[210]

Konuya dair ikinci örnek, ünlü recez şairi Rü'be b. el-Accâc'ın (öl. 145/762) başkahramanı olduğu mücun temalı bir anekdottur. Muhatabının, lügavi bir anlamı mı yoksa imlaya dair bir nüansı mı kast ettiğini tam olarak çözemeyen Rü'be'nin işini garantiye alışı dikkat çekicidir:

قَالَ رَجُلٌ لِرُؤْبَةَ: أَتَهْمِزُ الْخُرْءَ؟ قَالَ: بِإِصْبَعِكَ يَابْنَ الْخَبِيثَةِ.

> Adamın biri Rü'be'ye
>
> أَتَهْمِزُ الْخُرْءَ؟
>
> [خُرْء: dışkı] kelimesini hemzeli mi okuyorsun?

[210] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/68; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 2/173; Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90; ez-Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 4/5; el-Gırnâtî, *Hadâîkü'l-ezâhir*, 68.

diye soracak olmuş. Muzip Rü'be (He-Me-Ze'nin "*sivri bir şeyi bir şeye batırıp dürtme, kurcalama*" manasına gönderme yaparak) *"Bendeniz o pis işi senin parmağınla yaparım mikrobun çocuğu!"* deyivermiş.[211]

Klasik Arap mizah kaynaklarında en sık rastlanan imlaya dair dilsel bir nükte de şudur:

قِيلَ لِأَعْرَابِـيٍّ: أَتَهْمِزُ إِسْـرَائِيلَ؟ قَالَ: إِنِّـي إِذَنْ لَرَجُلُ سُوءٍ!

Bedevinin birine "İsrail" *kelimesini Hemzeliyor musun?* [أَتَهْمِزُ إِسْـرَائِيلَ] diye sormuşlar. Bedevi He-Me-Ze'nin "*iftira etme, kara çalma*" anlamına raferansla "*O halde günaha düşmem mi?!"* deyivermiş.[212]

Fark edileceği üzere burada bedevi, He-Me-Ze fiil köküyle bağlantılı bir Kur'ân tabirine ﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾ (el-Kalem: 11) zarif bir gönderme yapmaktadır.[213]

Dile meraklı ilim adamlarının Arapça bazı sözcüklerin doğru telaffuz biçimlerini öğrenmek üzere çölde selikası bozulmamış bedevilerin hakemliklerine başvurduklarını, bu bağlamda, kimi sözcüklerin Hemzeli veya Hemzesiz okunuşunu öğrenmek için de kendilerine danışıldığını biliyoruz. Ancak anlaşılan bu hakemliklerin bazılarında, ehliyetsiz bedevilere danışılması durumunda bir takım komik hadiseler de yaşanmaktaydı. Asmaî yıllar süren çöl yaşamında buna dair tecrübe ettiği bir olayı şöyle hikâye etmektedir:

قِيلَ لِأَعْرَابِـيٍّ: أَتَهْمِزُ الرُّمْحَ؟ قَالَ: نَعمْ. قِيلَ لَهُ: فَقُلْهَا مَهْمُوزَةً. فَقَالَهَا مَهْمُوزَةً. قِيلَ لَهُ: أَتَهْمِزُ التُّـرْسَ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَلَمْ يَدَعْ سَيْفًا وَلَا تُرْسًا إِلَّا هَمَزَهُ. فَقَالَ لَهُ أَخُوهُ وَهُوَ يَهْزَأُ بِـهِ: دَعُوا أَخِي فَإِنَّهُ يَهْمِزُ السِّلَاحَ أَجْمَعَ!

Bedevinin birine "*Sen (mızrak anlamındaki)* [رُمْح] *kelimesini Hemzeli okuyabiliyormuşsun, doğru mu?* [أَتَهْمِزُ الرُّمْحَ]" diye sorulmuş. Bedevî "*Elbette*" deyince, okumasını istemişler, o da okumuş. "*O halde sen* [تُرْس] *kelimesini de Hemzeli okuyabilirsin*" demişler. "*Ne sandınız, ya*" deyip kılıç, kalkan ne varsa hepsini Hemzeli şekilde okumuş. Olan biteni izlemekte olan kardeşi latifeyle karışık "*Biraderimi rahat bırakın, dostlar*" demiş "*silah namına ne varsa hepsini Hemzeleyebilir evvel Allah o!*"[214]

---

[211] Ebû Hayyân Alî b. Muhammed Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâʿ ve'l-muânese* (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2003), 195.

[212] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir,* 6/67.

[213] قال الربيع بن عبد الرحمن: قلت لأعرابي: أتهمز إسرائيل؟ قال: إني إذن لرجل سوء، أراد قوله تعالى: ﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾ el-Gırnâtî, *Hadâikü'l-ezâhir,* 68.

[214] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* 2/152.

3. Harekeler [اَلْحَرَكَةُ]

Sarfî bakımdan mastar-ı merra veznindeki üç temel sembol [فَتْحَة] , [كَسْرَة] ve [ضَمَّة] , Arap alfabesinde harflerin çeşitli şekillerde sesletilmesine olanak tanıyan, "hareke" olarak adlandırdığımız dilsel yapılardır. Kelimelerin son harfleri üzerinde, cümle içerisinde bulundukları pozisyona göre farklı biçimleri tercih edilen bu üç sembol, esasen "irap" adını verdiğimiz olguyla bağlantılıdır. Bu sembollerden; *fetha* irapta [نَصْب], *kesra* [جَرّ], *damme* ise [رَفْع] adını verdiğimiz üç dilbilgisel pozisyona (hâle) işaret eden tipik alametlerdir.

Tez konumuzla bağlantılı olarak, bu altı temel gramer teriminin, gramatikal anlamlarından sarf-ı nazar edilerek doğrudan lügat anlamıyla kullanımı, klasik *edeb* kaynaklarında -az da olsa- rastladığımız mizah yapma biçimidir. Bu başlık altında, gramer terimlerinin lügavi anlamları ile terim anlamları arasındaki ilişkiyi gayet iyi kavrayan nüktedanların bu bapta ürettiği bazı örnekler üzerinde durulacaktır. Ancak anekdotlara geçmeden önce, söz konusu altı terimin hem lügat hem de dilbilgisinde karşılık geldiği anlamları bir tablo dâhilinde sunmak yerinde olacaktır.

Lügat Anlamı	Sembolize ettiği irap durumu	Lügat Anlamı	Hareke
Yormak, İlan etmek	نَصْبٌ	Açmak	فَتْحَةٌ
Çekmek, Sürüklemek	جَرٌّ	Kırmak	كَسْرَةٌ
Kaldırmak, Yükseltmek	رَفْعٌ	Katmak, Eklemek	ضَمَّةٌ

a) "Raf" Teriminin Lügavî Anlamıyla Yapılan Nükteler

Nahiv ilminde müfred ve cemi teksir isimlerin merfûluk (raf) alâmeti "damme"dir. Ancak "Raf" teriminin aynı zamanda lügatte "*bir yapının temel ve duvarlarını örerek, inşa ederek yükseltmek*" anlamına gelmesi, özellikle gramerle ilgilenen nükte-meşrep kimseleri harekete geçirmiş görünmektedir. Ehil olmayana yöneltilecek teknik bir sorunun neden olacağı komik cevap bağlamında *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da zikredilen bir anekdot konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir:

قَالَ نَحْوِيٌّ لِأَعْرَابِـيٍّ: "أَعْجَبَنِي الْقَصْرُ"، هُنَا، بِمَ يُرْفَعُ الْقَصْرُ؟ فَقَالَ: بِالْآجُرِّ وَالْجِصِّ!

Nahivcinin biri (işgüzarlık edip) bir bedeviye [أَعْجَبَنِي الْقَصْـرُ] cümlesinde fâil olan [الْقَصْـرُ] sözcüğü neyle merfu olmuştur? diye sormuş. [رَفْع] kelimesini lügat anlamıyla (duvarları yükseltilmiştir manasında) alan bedevi cevap vermiş: "*Neyle olacak, tabii ki tuğla ve kireçle!*"[215]

Bazen bunun tersi de söz konusu olabilmekte, "Raf" sözcüğünün terim anlamı lügavî manada anlaşılmak yerine, "yükseltmek/yüceltmek" lügavî anlamına bir gramer terimi manası verilerek buradan bir nükte üretilmektedir. Bir budala hikayesinde, Nur suresi 36. ayette geçen "raf'" fiiline yapılan muamele budur:

قَرَأَ بَعْضُ الْمُغَفَّلِينَ فِي بُيُوتٌ بِالرَّفْعِ، فَقَالَ شَخْصٌ: يَا أَخِي إِنَّمَا الْقِرَاءَةُ فِي بُيُوتٍ بِالْجَرِّ فَقَالَ: يَا مُغَفَّلُ إِذَا كَانَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى يَقُولُ [فِـي بُيُوتٌ أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ] تَجُرُّهَا أَنْتَ لِمَاذَا؟

Budalanın biri

﴿فِـي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ﴾

Allah'ın, yapılmasına/yükseltilmesine izin verdiği evlerde (mescitlerde) … (Nur:36) ayetindeki [بُيُوتٍ] lafzını, öncesinde harfi cer olmasına rağmen ötreli okumuş. Meclistekilerden birinin "*Buradaki* [بُيُوتٍ] *lafzı cer okunur dostum!"* demesi üzerine (ayette geçen raf kelimesinin "ötreli okuma" terim anlamında kullanıldığını zanneden) gafil itiraz eder: Bre cahil! Cenâb-ı Hakk

[فِـي بُيُوتٌ أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ]

Allah [بُيُوت] ibâresinin ötreli okunmasına cevaz vermiştir.

buyurmuyor mu? Asıl sen nasıl esreli okuyorsun, onu söyle![216]

b) "Nasb" Teriminin Lügavî Anlamıyla Yapılan Nükteler

Bir irap hâli olarak, Arap gramerinde en çok alameti olan "Nasb"ın lügatte sopa, mızrak gibi bir şeyi yere dikmek; çadır, bina vb.ni inşa etmek; tuzak, pusu vb. kurmak; birini belirli bir makama atamak gibi birçok anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlar içerisinden özellikle "*belirli bir makama naspetme, atama*", mizahi bağlama en kolay oturtulan mana gibi görünmektedir. İsfahânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında zikrettiği nasb temalı bir anekdot şöyledir örneğin:

[215] Râgıb el-İsfahânî *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90.

[216] el-Âmilî, *el-Keşkûl*, 1/247.

أَبُو سَعِيدٍ السِّيرَافِـيُّ سَأَلَ أَبَا الْحَسَنِ الْمُوسَوِيَّ وَهُوَ صَغِيرٌ: إِذَا قُلْتُ [رَأَيْتُ عَمْرًا] فَمَا عَلاَمَةُ النَّصْبِ فِيهِ؟ فَقَالَ: بُغْضُهُ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ!

Bir gün Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, çocuk yaştaki Ebü'l-Hasan el-Mûsevî'ye[217] "*Söyle bakalım, demiş* [رَأَيْتُ عَمْرًا] '*Amr'ı gördüm*' *cümle-sinde* [عَمْرًا]*'ın nasb gerekçesi nedir?*"

(Sorudaki [نَصْبِ] kelimesinin bir nahiv terimi olduğunu bilmesine rağmen, el-Mûsevî onu lügavi manaya hamlederek) şöyle demiş: *Nasb* (*işbaşına getirilme*) *gerekçesi ortada: Emirülmüminin Hz. Ali'ye duyduğu nefret!*[218]

"Nasb"ın aynı zamanda hem ıstılâhî hem lugavî anlamda kullanıldığı bir örnek, bir nahivci ile vaiz arasında geçtiği söylenen klasik bir rivayettir. Meslekler arası üstünlük yarışının jargonlar üzerinden yürütüldüğü aşağıdaki polemikte, dil bilgininin kuru malumatfuruşluğunun, işinin ehli bir vaiz tarafından boşa çıkartılma stratejisi büyük oranda gramer terminolojisine hakimiyetle sağlanmaktadır:

جَلَسَ نَحْوِيٌّ إِلَى جَانِبِ مِنْبَرِ وَاعِظٍ فَلَحَنَ الْوَاعِظُ فَقَالَ لَهُ النَّحْوِيُّ: أَخْطأْتَ يَا لُحَنَةُ! فَقَالَ الْوَاعِظُ بَدِيهًا: أَيُّهَا الْمُعْرِبُ فِي أَقْوَالِهِ اللَّاحِنُ فِي أَفْعَالِهِ! مَا لِي أَرَاكَ تَائِهًا مُنْكِرًا؟ أَكُلُّ ذٰلِكَ لِأَنَّكَ رَفَعْتَ وَنَصَبْتَ وَخَفَضْتَ وَجَزَمْتَ؟! هَلَّا رَفَعْتَ إِلَى اللّٰهِ يَدَيْكَ فِي جَمِيعِ الْحَاجَاتِ، وَنَصَبْتَ بَيْنَ عَيْنَيْكَ ذِكْرَ الْمَمَاتِ، وَخَفَضْتَ نَفْسَكَ عَنِ الشَّهَوَاتِ، وَجَزَمْتَهَا عَنِ اتِّبَاعِ الْمُحَرَّمَاتِ؟ أَوَمَا عَلِمْتَ أَنَّهُ لَا يُقَالُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "أَلَا كُنْتَ فَصِيحًا مُعْرِبًا" وَإِنَّمَا يُقَالُ لَكَ "لِمَ كُنْتَ عَاصِيًا مُذْنِبًا"؟ فَلَوْ كَانَ الْأَمْرُ كَمَا زَعَمْتَ لِخَوَاطِبَ كَمَا حَكَمْتَ لَكَانَ هٰرُونُ أَحَقَّ بِالرِّسَالَةِ مِنْ مُوسَى. إِذْ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى إِخْبَارًا عَنْهُ ﴿وَأَخِي هٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا﴾ فَجَعَلَ الرِّسَالَةَ فِي مُوسَى لِفَصَاحَةِ تِبْيَانِهِ، لَا لِفَصَاحَةِ لِسَانِهِ. فَالْفَصَاحَةُ فَصَاحَةُ الْجِنَانِ لَا فَصَاحَةُ اللِّسَانِ!

Nahivcinin biri bir vaizin kürsüsünün dibine oturmuş. Vaiz konuşması sırasında bazı dilsel hatalar yapınca nahivci "*Paldır küldür çam devirdin, be azizim*" deyivermiş. Bunu duyan vaiz hiç beklemeden cevabı yapıştırmış:

[217] Hz. Hasan evlâdından Mekke emirliği yapmış Mûsâ b. Abdullah'ın soyundan geldiği için Mûsevî nisbesiyle anılmıştır. Doğum ve vefat tarihleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak anekdottaki bilgilerden yola çıkarak es-Sîrâfî (öl. 368/979) ile karşılaştığını göz önüne alırsak hicri IV. yüzyılda yaşadığını söylemek mümkündür.

[218] Râgıb el-İsfahânî *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90.

Ey akvali düzgün, ahvali yamuk dostum! Niye acaba şaşkın ve nankörsün? Tüm bu kibirli tavrın doğru yerde raf etmen, nasb etmen, cerretmen, ve cezmetmen yüzünden mi?

Asıl her hacetinde ellerini kaldırarak [رَفْع] Allah'a dua etseydin, her daim ölümü gözünün önüne dikip [نَصْبِ] hatırlasaydın, şehevi arzularına karşı nefsini al aşağı edip [خَفْض], haramların peşinden gitme hususunda da kararlılık gösterip [جَزْم] nefsine engel olsaydın ya!

Bilmez misin ki kıyamet gününde sana "*Neden fasih bir irapçı kesilmedin?*" denilmeyecek, bilakis "*Neden asi oldun, günah işledin?!*" denilecek.

Şayet üstünlük senin iddia ettiğin ve hükmettiğin gibi fesahatle olsaydı Harun (a.s) risalete daha layık olurdu. Çünkü Allah, onun hakkında

﴿وَأَخِي هٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا﴾

Kardeşim Hârûn benden daha açık ve düzgün konuşur. (Kasâs: 34)

buyurmuştur. Allah, dili fasih olduğu için değil, meramını düzgün ifade ettiği için peygamberliği Musa'ya (a.s.) vermiştir. Dolayısıyla asıl fesahat dil fesahati değil, kalp fesahatidir.[219]

c) "Cer" Teriminin Lügavî Anlamıyla Yapılan Nükteler

Bilindiği üzere, gramer kurallarına göre bir kelimenin asaleten "Cer"liği sadece iki sebeple söz konusu olabilmektedir: Başına bir harfi cer gelmesiyle ve izafet yoluyla. "Cer" kelimesi lügatte bir sözcüğü mecrur makamında ve o makamın gerektirdiği "Kesra", "Ye harfi" gibi alametlerle okumak manasına gelmesinin yanı sıra, yine terim anlamı dışında, bir şeyi çekmek, sürmek, çekerek/sürüyerek götürmek manalarına da gelmektedir. Bu, söz cambazlıklarına düşkün edip ve nüktedanlara kelimenin terim ve temel anlamlarını birbiri yerine kullanmak suretiyle nükte yapmak için iyi bir fırsat sunmaktadır. Bu bapta, biri "terim" diğeri "lügat" olmak üzere, iki sesteş sözcüğün Arapçaya vukufiyetin göstergesi olacak şekilde söz oyunlarına vesile kılındığı örneklerden bahsetmek istiyoruz. Bunlardan ilki klasikten bir örnek. Nevadir koleksiyonlarının birçoğunda yer verilen meşhur hikâye şöyledir:

قِيلَ لِأَعْرَابِـيٍّ: أَتَجُرُّ فِلَسْطِيـنَ؟ قَالَ: إِنِّـي إِذًا لَقَوِيٌّ!

Bir gün bedevinin birine

[أَتَجُرُّ فِلَسْطِيـنَ؟]

[219] el-Vatvât, *Gurerü'l-hasâîsi'l-vâdıha ve ureru'n-nekâîdi'l-fâdıha*, 264.

Sen [Filistin]i cerreder misin? [220]

şeklinde bir soru yöneltilmiş. (تَجُرُّ Fiilinin anlamını terim anlamından lügat manasına kaydıran) bedevi şakasını yapmış: *"(Filistin'i sürükleyip götürebilecek olsam), o takdirde benden kuvvetlisi olmazdı!*[221]

Klasik anlatılardaki bu türden lügavi şakalar, anlaşılan modern kültüre de ilham kaynağı olmaktadır. Zira bu paraleldeki bir anekdotun kaynağı sosyal medya mecralarıdır. Çeşitli internet sitelerinde dolaşıma sokulan aşağıdaki nükte "Cer"in yanı sıra; "Raf", "Nasb", "Kesre" ve "Nefy" gibi kavramların da ikircikli kullanımlarına yer vermektedir. Adeta bir hayat dersi veren gramatikal bir öğüt şöyledir:

عَلَّمَتْنِي الْحَيَاةُ أَنْ أُعَامِلَ النَّاسَ كَالْإِعْرَابِ: بَعْضُهُمْ يَسْتَحِقُّ [الرَّفْعَ] وَبَعْضُهُمُ [النَّصْبَ] وَبَعْضُهُمُ [الْكَسْرَ] وَبَعْضُهُمُ [الْجَرَّ] وَبَعْضُهُمُ [النَّفْيَ]. وَبَعْضُهُمْ لَيْسَ لَهُ أَصْلًا مَحَلٌّ فِي الْإِعْرَابِ!

Hayat bana insanlara karşı "irap" terminolojisinden ilhamla muamele etmemi öğretti: Bazıları baş üstünde tutulmayı [رَفْع], bazıları iş başına getirilmeyi [نَصْب], bazıları istekleri geri çevrilip gönülleri kırılmayı [كَسْر], bazıları zilletle sürüklenmeyi [جَر], diğer bazıları ise büsbütün hayatımdan çıkarılmayı [نَفْي] hakkeder. Kimininse iraptan mahalleri bile yoktur (esameleri okunmaz).[222]

d) "Kesra" Teriminin Lügavî Anlamıyla Yapılan Nükteler

Tam çekimli (munsarif) müfred ve cem-i teksirlerde "Cer", cem-i müennes salimlerde ise "Nasb" alameti olarak karşımıza çıkan "Kesra" Arapçada, kır(ıl)ma, bozgun, yenilgi gibi manalarda kullanılmaktadır. Arap dilinin, bir kelimeden farklı manalar kastedilmesine imkân veren yapısı dil cambazlıklarına meraklı nüktedanlara malzeme sağlarken nitelikli esprilerin ortaya çıkmasına da imkân tanımaktadır. Bu başlık altında irap terimlerinden hususen "kesra"nın, güncel diyaloglarda belirtilen amaç doğrultusunda nasıl kullanıldığını göstermek istiyoruz. Bu başlık altında vereceğimiz örnekler son devir ve

[220] فِلَسْطِين kelimesi "ucme" ve "alemiyyet" gerekçesiyle gayr-ı munsarif addedilmekte, dolayısıyla da cer ve tenvin kabul etmemektedir. Geçen hikâyede "Cer" teriminin özellikle tercih edilmesi bundan dolayıdır.

[221] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003), 3/8; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 2/173; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/68; Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/90.

[222] https://books-library.com/read/1586250369

modern dönemlere ait hikayeler olup, hususen modern olanların doğrudan kaynağı internet ve sosyal ağlardır.

İlk anekdot Şeyhü'l-islâm Ebüssuûd Efendi'nin (öl. 982/1574), imlaya dair sorulan bir soruya verdiği çift yönlü ve ikircikli cevabı konu edinmektedir. İbn Âbidîn'in (öl. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr*'ında aktardığı rivayet şöyledir:

مِنْ لَطَائِفِ الْمُفْتِي أَبِي السُّعُودِ: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْخِزَانَةِ وَالقَصْعَةِ أَيُقْرآنِ بِالْفَتْحِ أَوْ بِالْكَسْرِ؟ فَأَجَابَ بِقَوْلِهِ: لَا تُفتَحُ الْخِزَانَةُ وَلَا تُكْسَرُ الْقَصْعَةُ!

Müftü Ebüssuûd Efendi'nin nüktedanlığına dair şöyle bir latife anlatılmaktadır: Birgün kendisine "[خِزَانَة] *ve* [قَصْعَة] *kelimelerinin Fâel-fiillerinin durumu nedir? Bunlar fethalı mı yoksa kesralı mı okunmalı?*" diye sorulmuş. Yanıtı şu olmuş:

[لَا تُفتَحُ الْخِزَانَةُ]

Kasa açılmaz - [خِزَانَة]*'nin Hâ'sı fethalanmaz;*

[وَلَا تُكْسَرُ الْقَصْعَةُ]

Çanak da kırılmaz - [قَصْعَة]*'nin Kaf'ı da kesralanmaz!*[223]

Modernden ikinci örneğimiz, çocuklarının fasih Arapça konuşması hususunda olağanüstü gayret sarf eden bir babanın, kızı ile arasında geçen kurgusal bir diyalogdur:

أَصَرَّ أَحَدُ الْمُهْتَمِّينَ بِالْعَرَبِيَّةِ عَلَى أَنْ يَتَحَدَّثَ أَوْلَادُهُ بِالْفُصْحَى. وَذَاتَ يَوْمٍ طَلَبَ مِنْ إِحْدَى بَنَاتِهِ أَنِ تُحْضِرَ لَهُ قِنِّينَةَ حِبْرٍ. فَأَحْضَرَتِ ابْنَتُهُ الْقِنِّينَةَ وَخَاطَبَتْهُ: هَاكَ [الْقَنِّينَةَ] يَا أَبِـي -بِفَتْحِ الْقَافِ- فَقَالَ لَهَا: اِكْسِرِيهَا، يَقصِدُ كَسْرَ حَرْفِ الْقَافِ. فَمَا كَانَ مِنَ الْبِنْتِ إِلَّا أَنْ رَمَتِ الْقِنِّينَةَ عَلَى الْحَائِطِ بِقُوَّةٍ فَتَنَاثَرَ الْحِبْرُ مُلَوِّثًا اَلْجِدَارَ وَمَا جاوَرَهُ مِنْ فَرْشٍ.

Arapçaya önem veren bir adam çocuklarının fasih Arapça kullanmaları hususunda ısrarcı olmaktaymış. Birgün bir kızından mürekkep şişesini getirmesini istemiş. Kızı şişeyi getirip "*Buyur babacığım, şişe*" demiş, ancak kesralı okuması gereken- "Kâf"ı [الْقَنِّينَة] şeklinde fethalı söylemiş. Babasının "Kâf" harfini kastederek "*onu kesrala kızım* [اِكْسِرِيهَا]" demesi üzerine kızı -[كَسْر] sözcüğünü kırmak manasına hamlederek- şişeyi sertçe duvara çalmış. Tabi etrafa saçılan mürekkep de duvarı ve sergileri berbat etmiş.[224]

[223] Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dımeşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-durri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/16.

[224] https://dorarelarabia.blogspot.com/2014/08/blog-post_18.html

Üçüncü rivayet ise klasik anekdotlardan derleme yoluyla elde edilmiş modern bir metin izlenimi vermektedir. İçerik olarak kendini bilmez bir nahivcinin patavatsız taziye konuşmasını ele alan hikâye şu şekilde anlatılır:

ذَهَبَ نَحْوِيٌّ يُعَزِّي رَجُلًا فِي مَوْتِ وَالِدِهِ فَقَالَ: يَا بُنَيَّ، إِنَّ أَبَاكَ كَانَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ الْكَبَائِرِ. وَلَقَدْ أَسْرَفَ عَلَى نَفْسِهِ كَثِيرًا، فَاسْتَغْفِرْ لَهُ وَادْعُ لَهُ كَثِيرًا. فَبَكَى الشَّابُّ وَقَالَ: وَمَا الْكَبَائِرُ الَّتِي كَانَ أَبِي يَرْتَكِبُهَا؟ فَقَالَ النَّحْوِيُّ: إِنَّ أَبَاكَ كَانَ يَنْصِبُ الْمَجْرُورَ وَيَجُرُّ الْمَنْصُوبَ، وَلَا يُعْطِي كلَّ كَلِمَةٍ حَقَّهَا مِنَ الْإِعْرَابِ، وَلَا يُؤْمِنُ بِقَوَاعِدِ النَّحْوِ!

فَقَالَ الشَّابُّ: يَا هٰذَا، اِنْصَرِفْ عَنْ وَجْهِي وَإِلَّا فَتَحْتُ لَكَ فَتْحَةً فِي رَأْسِكَ، وَكَسَرْتُ رِجْلَيْكَ وَضَمَمْتُ يَدَيْكَ إِلَى سَاقَيْكَ، حَتَّى أَجْعَلَ مِنْكَ جُثَّةً سَاكِنَةً وَخَبَرًا مَرْفوعًا فِي الْمَدِينَةِ وَبِنَاءً تَحْتَ الْأَرْضِ، لَنْ تَسْمَعَ عَنِ الْإِعْرَابِ بَعْدَهُ شَيْئًا!

Nahivcinin biri, pederi ölen bir adamı taziyeye gitmiş. "*Oğlum senin baban var ya*" demiş "*büyük günahlara müptela bir adamdı, nefsini azdırdıkça azdırmıştı. Onun için bolca istiğfarda bulun, çokça dua et.*"

Bunu duyan delikanlı hem ağlamaya başlamış, hem de merakından sormuş: *Babam hangi büyük günahları işlemişti ki?*" Nahivci yanıtlamış: Rahmetli mecruru nasb eder, mansubu cer ederdi, irapta kelimelerin hakkını gözetmezdi. Dahası, nahiv kaidelerine imanı yoktu!

Bunları duyan genç dayanamamış: Yıkıl git karşımdan bre densiz! Yoksa kafanı bir güzel yarar [فَتح], ayaklarını kırar [كَسْر], ellerini bacaklarına yapıştırırım [ضَم]. Böylece kılın kıpırdamadan (ölü gibi) [سَاكِن] kalırsın; başına gelenlere dair etrafta bir haber yayar [خَبَر مَرْفوع] ; sana tahtezzemin bir (mezar) bina ederim [بِنَاء]; böylece irap namına bir daha asla bir şey duyamazsın![225]

J. "Veyh" Sonekiyle Biten Alemlere İlişkin Nükteler

Hulefa-i Raşidin devrinin hummalı fütuhat hareketi bir yandan İslam dinine teveccühü hızlandırıp fethedilen beldelerde kitlesel Müslümanlaşmaya yol açarken, diğer yandan Arap olmayan unsurların İslam dinine girişi baş döndürücü bir kültür etkileşimini de beraberinde getirmiştir. Bu etkileşimin en somut yansımaları dil, edebiyat ve belagat sahalarında kendisini göstermiş, komşu kültürlere ait çok sayıda terim ve kelime Arap diline nüfuz ederek gündelik hayatta da kullanılır olmuştur. Ömrünü hususen Arap dili

[225] https://chessduo.com/ar/%D9%85%D9%86%D8%AA%D8%AF%D9%89_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B7%D8%B1%D9%86%D8%AC/56984%D8%B7%D8%B1%D9%81%D8%A9%D9%86%D8%AD%D9%88%D9%8A%D8%A9-

ve nahvine adayan ilim adamları bu dile sirayet eden türedi kelimeleri belirli açılardan değerlendirip kategorize etmiş, her biri için de özel irap ve okuyuş vecihleri belirlemişlerdir. İşte bu başlık altında aslen Arapça olmayan kelimelerden [وَيْـهِ] "Veyh" sonekiyle biten alemleri -kısmen mizahi perspektiften- irdeleyeceğiz.

Hadîs alimleri bu tür alemlerin sonekini "*-ûyeh* [ـُويَهْ]" şeklinde okurlar ve bu görüşlerini:

1. Süyûtî'nin İbrâhîm en-Nehâ'i'den naklettiği "[وَيْـهِ] *'Veyh' Şeytanın ismidir*" rivayetine;[226]
2. [وَيْـهِ] sonekinin genellikle nüdbe ve ağıt için kullanılıyor olmasına;[227] yine
3. Ucme isimlerin telaffuzunda belirleyici olanın semâ olduğuna, bu ekin de Farsçada [ـُويَهْ] şeklinde okunduğu bilgisine dayandırırlar.

Gramer âlimleri ise bu kelimelerin artık Arapça olduğunu, bu yüzden o dilin kullanımına uygun şekilde ve "*kesra üzere mebni*" kabul edilerek [وَيْـهِ] şeklinde okunması gerektiğini söylerler. Biz de tezimizde nahivcilerin yolunu izleyerek [وَيْـهِ] şeklindeki telaffuzu esas alacağız.

Bu türden isimlerin nükteye en çok konu edileni Niftaveyh (öl. 323/935) olup pek meşhur bir hikâye İbn Düreyd ile Niftaveyh arasındaki ağır hakaret lafızları içeren bir şiir atışmasına dayanır. Hikâye şöyledir:

كَانَ بَيْـنَ ابْنِ دُرَيْدٍ وَنِفْطَوَيْهِ مُمَاظَّةٌ، فَقَالَ: نِفْطَوَيْهِ يَهْجُو ابْنَ دُرَيْدٍ:

اِبْـــنُ دُرَيْـدٍ بَقَـــرَه وَفِيـــهِ لُـؤْمٌ وَشَـــرَه
قَدِ ادَّعَى بِجَهْـــلِهِ جَمْعَ كِتَـابِ الْجَمْهَرَه
وَهُوَ كِتَابُ الْعَيْنِ إِلَّا أَنَّـــهُ قَـدْ غَـيَّـــرَه

فَبَلَغَ ذٰلِكَ ابْنَ دُرَيْدٍ فَقَالَ يُجِيبُهُ:

لَوْ أُنْزِلَ الْوَحْيُ عَلَى نِفْطَوَيْهِ لَكَانَ ذٰاكَ الْوَحْيُ سُخْطًا عَلَيْهِ
وَشَاعِرٌ يُدْعَى بِنِصْفِ اسْمِـهِ مُسْتَأْهِـلٌ لِلصَّفْعِ فِي أَخْدَعَيْهِ
أَحْرَقَهُ اللّٰهُ بِنِصْـفِ اسْمِـــهِ وَصَـــيَّرَ الْبَاقِيَ صُرَاخًا عَلَيْـــهِ

[226] Ebü'l-Hayr Muhammed b. ʿAbdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin min el-ehâdîsi'l-müştehire ʿale'l-elsine*, ed. Muhammed Osmân el-Haşt (Beyrut: y.y., 1405), 708. Sehâvî bu eserinde halk dilinde hadis olarak meşhur olan rivayetleri toplamıştır.

[227] Ebü'l-Abbas İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 3/465.

İbn Düreyd ile Niftaveyh arasında husumet varmış. Birgün Niftaveyh, İbn Düreyd'i hicvetmek üzere şu beyitleri söylemiş:

İbn Düreyd bir inek hem pintidir Hazret, hem obur
Cehline rağmen "*Cemhere'yi telif ettim*" der durur
Halbuki *Kitâbü'l-'Ayn*'ın ta kendisi o kitap
Düpedüz tahrif, lakin, eylediği irtikap

Bu şiir İbn Düreyd'in kulağına gidince o da hemen şu dizelerle karşılık vermiş:

Vahiy nazil olsa Niftaveyh hazretlerine
Gazap olurdu o vahiy bizatihi kendine
Bir şair ki yarı adı (نِفْط ile) ünlenmiş
Ensesine şaplağı fazlasıyla hak etmiş
İsminin yarısıyla yaksın onu Mevla
Ve bağırttırsın onu baki kalanıyla da[228]

[سِيبَوَيْـهِ], [نِفْطَوَيْـهِ], [جَحْشَوَيْـهِ] gibi isimlerin sesletiminde, kelimenin son hecesinin, zamire muzaf mansup veya mecrur tesniye isimlerin sesletimiyle birebir aynı oluşu mübtedileri yanıltma potansiyeli barındırıyor olmalı ki, modern kültürde bu otantik isimlerle muzaf pozisyonundaki mansup/mecrur tesniye isimlerin karıştırılabileceğine dikkat çekmek için fıkralar ihdas edilmiştir. Bir örneği sadece internet sitelerinde bulunabilecek şu anekdottur:

قَالَ أَحَدُ النُّحَاةِ: كُنْتُ أَشْـرَحُ لِطَلَبَتِي مَوْضُوعَ "الْمَبْنِيِّ مِنَ الْأَسْمَاءِ" فَوَضَّحْتُ لَهُمْ: أَنَّ الْعَلَمَ الْمَخْتُومَ بِـ[وَيْـهِ] يُبْنَى عَلَى الْكَسْرِ مِثْلَ "سِيبَوَيْهِ". ثُمَّ طَلَبْتُ مِنْهُمْ ذِكْرَ أَمْثِلَةٍ غَيْـرِ الَّذِي ذَكَرْتُهُ. فَمِنْهُمْ مَنْ ذَكَرَ "خَالَوَيْـهِ"، وَآخَرُ ذَكَرَ "نِفْطَوَيْـهِ" وَالْأَخِيرُ ذَكَرَ "بِأَبَوَيْـهِ!"

Bir nahiv âlimi şöyle nakletmiş: Bir gün talebelerime mebni isimler konusunu anlattım; [وَيْـهِ] sonekiyle biten isimlerin kesra üzere mebni olduğunu söyledikten sonra örnek olarak da [سِيبَوَيْهِ] misalini verdim. Akabinde her öğrenciden konuyla alakalı farklı örnekler vermesini istedim. Bunun üzerine içlerinden biri [خَالَوَيْـهِ] diğeri [نِفْطَوَيْـهِ] misallerini zikrederken bir başkası da [بِأَبَوَيْـهِ][229] deyiverdi.[230]

---

[228] el-Hamevî, *Muʿcemü'l-üdebâ*, 1/118.

[229] Burada [أَبَوَيْـهِ] kelimesi anekdottaki diğer isimler gibi özel isim olmayıp [أَبْ] kelimesinin tesniye formu olan [أَبَوَانِ] dir. Ancak izafetten dolayı "Nûn" düşmüş ve kelime yapı olarak "veyh" son ekiyle biten lafızlara benzemiştir.

[230] https://al-maktaba.org/book/31874/511#p1

K. **Bazı Harflerin Manaları**

Arap dilinde harfler iki kategoride değerlendirilir: Sözcüklerin yapıtaşını oluşturan alfabe harfleri (hece harfleri) ve kelimenin isim-fiil-harf üçlü taksimindeki (mâna harfleri). Bu ikinci kategori, tek başlarınayken anlamları ortaya çıkmayan, ancak cümle içerisinde isim ve fiillerle birlikte olduklarında bir anlam ifade edebilen "edat" da dediğimiz lafızlardır. Bu bölümde klasik ve modern metinlerde rastladığımız, münhasıran edatların kelimeye kattığı anlamlarla alakalı anekdotları derleyip inceleyeceğiz.

1. Temennî ve Tereccî Harfleri

Arapçada gerçekleşmesi imkânsız veya mümkünse de çok düşük ihtimalli olan bir şeyi istemeye "temenni", gerçekleşmesi mümkün bir şeyi istemeye de "terecci" denir. Her birinin kendine özgü edatları bulunan bu iki üslup, temenni ve terecci üslupları, elindeki fırsatların değerini bilemeyen kişiyi son tahlilde nedamet, yeis ve isyana sevk ettiğinden pek hoş görülmemiş, hatta Hazreti Peygamber

لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ.

[لَوْ] "Keşke" şeytanın ameline (vesvesesine) kapı aralar.[231]

buyurarak bu tür kullanımdan kaçınılmasını salık vermiştir. Hz. Peygamberden sonra üdeba ve şuara, bilhassa da zühde temayülü olanlar bu tema çerçevesinde manzum ve mensur yazılar kaleme almış, sözgelimi Ebü'l-Atâhiye (öl. 210/825 [?]) bir beytinde şöyle demiştir:

لَا يَشْغَلَنَّكَ [لَـوْ] وَ[لَـيْـتَ] عَنِ الَّذِي أَصْبَحْتَ فِيهِ وَلَا [لَعَلَّ] وَلَا [عَسَـى]

Ne [لَوْ], ne [لَيْتَ], ne [لَعَلَّ] ne [عَسَى]
Eldeki fırsatları unutturmasın asla![232]

2. Vâv (واو)

Arap dilinde en çok fonksiyonu bulunan edatlardan biri vâv [و] harfidir. İbn Hişâm *el-İʿrâb ʿan kavâidi'l-iʿrâb* isimli eserinde bu harfin sekiz farklı manaya geldiğini örnekleriyle beraber açıklar. Bu manalar:

---

[231] Ebü'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Muslim, *Sahîhu müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1955), 8/56.

[232] Abdülazîz es-Selmân, *Mecmü'atü'l-kasâidi'z-zühdiyyât,* (Riyad: Halid ofset, 1409/1989), 2/237.

1. İsti'naf Vâvı (ibtidaiyye)
2. Hâl Vâvı
3. Mefûlü meah (maiyyet) Vâvı
4. Cemi Vâvı
5. Kasem Vâvı
6. Rubbe Vâvı
7. Zaid Vâv
8. Atıf Vâvı. [233]

Cümle içerisinde kullanılan her bir harfin manaya doğrudan tesiri vardır. Bu edatlardan bazıları kelamı tezyin için (zaid olarak) getirilirken diğer bir kısmı kelamda oluşabilecek yanlış anlamaları ortadan kaldırma amacı güder. Sözgelimi bir soruya cevap sadedinde getirilen nefy edatı [لا]'dan sonra atıf vâvı kullanılmadığı durumda cümlenin manası tamamen bozulacağı için Vâvın getirilmesi kaçınılmaz olur. Örneğin birine:

هَلْ فَعَلْتَ كَذٰا وَكَذٰا؟

Şöyle şöyle yaptın mı?

diye bir soru yöneltildiğinde o kişinin:

لَا، وَعَافَاكَ اللّٰهُ.

Hayır yapmadım, hayır göresin.

şeklinde cevap vermesi gerekir. Burada Vâv harfi zaid olarak getirilmeyecek olursa dua cümlesi otomatikmen "*Geberirsin inşallah*" manasında bir bedduaya dönüşür. Bundan dolayı Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd bu Vâv hakkında:

هٰذِهِ الْوَاوُ أَحْسَنُ مِنْ وَاوَاتِ الْأَصْدَاغِ.

Bu Vâv, saçların Vâv harfini andıran buklelerinden çok daha güzel.[234]

demekten kendini alamamıştır. Biz de aşağıda, klasik navâdir derlemelerinde rastladığımız konuya dair üç adet anekdot zikredeceğiz.

[233] Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm, *el-İʿrâb ʿan kavâʿidi'l-iʿrâb,* thk. Ali Fûde Nîl. (Riyad: İmâdetu şuuni'l-mektebât - Câmiatu Riyâd, 1981.), 92.

[234] İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-Hamdûniyye*, 8/294.

Anekdot 1:

إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ مَرَّ بِهِ رَجُلٌ وَمَعَهُ ثَوْبٌ فَقَالَ: أَتَبِيعُهُ؟ قَالَ: لَا رَحِمَكَ اللّٰهُ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: قَدْ قَوَّمْتُ أَلْسِنَتَكُمْ لَوْ تَسْتَقِيمُونَ، أَلَا قُلْتَ: لَا، وَرَحِمَكَ اللّٰهُ.

Bir adam, elinde bir elbiseyle Hz. Ebû Bekir'e (öl. 13/634) (Allah ondan razı olsun) uğramış. Ebu Bekir -kumaşı işaret ederek- "*Onu satıyor musun?*" diye sormuş. Adamın "[لَا رَحِمَكَ اللّٰهُ] *Allah sana merhamet etmesin*" demesi üzerine Ebu Bekir adama "*Lisanınızı düzelttim, keşke siz de bundan ders alıp* [لَا، وَرَحِمَكَ اللّٰهُ] *Allah size rahmetiyle muamele buyursun efendim, ama satmıyorum*' *desen ya!*" deyivermiş. [235]

Anekdot 2:

رُوِيَ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لِرَجُلٍ: أَتَبِيعُ هٰذَا الثَّوْبَ؟ فَقَالَ: لَا عَافَاكَ اللّٰهُ. فَقَالَ: لَقَدْ عُلِّمْتُمْ لَوْ تَعْلَمُونَ قُلْ: [لَا، وَعَافَاكَ اللّٰهُ].

Bir gün Hz. Ömer (Allah ondan razı olsun) bir adama "*Bu kumaşı satıyor musun?*" diye sormuş. Adam "[لَا عَافَاكَ اللّٰهُ] *Allah size afiyet vermesin!*" demiş. Bunun üzerine Ömer, adama "*Bunlar size öğretilmiş idi, keşke şunu bir anlayabilseydiniz*" demiş. "*Sen sen ol, bundan sonra* [لَا، وَعَافَاكَ اللّٰهُ] *Hayır efendim satmıyorum. Allah size afiyet sağlık versin*, *de!*" [236]

Anekdot 3:

حُكِيَ أَنَّ الْمَأْمُونَ قَالَ لِيَحْيَى بْنِ أَكْثَمَ: هَلْ تَغَدَّيْتَ؟ قَالَ: لَا وَأَيَّدَ اللّٰهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَقَالَ الْمَأْمُونُ: مَا أَظْرَفَ هٰذِهِ الْوَاوَ وَأَحْسَنَ مَوْقِعَهَا!

Rivayet olunur ki bir keresinde Halife Me'mûn, Yahyâ b. Eksem'e (öl. 242/857) "*Kahvaltı yaptın mı?*" diye sormuş. Yahyâ [لَا وَأَيَّدَ اللّٰهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ] *Hayır efendim yapmadım. Allah, müminlerin emirini nusretiyle teyit etsin*" demiş. Bunun üzerine Me'mûn: "*Şu Vâv ne kadar zarif ve (ibarede) ne denli yerinde!*"[237]

3. Lâm-ı Ta'rîf (أَلْ)

Arapçada isimlerin en tipik alametlerinden biri olan Elif lâm takısı [أَلْ], nekre (belirsiz) isimlerin başına gelerek onları "marife" yani belirli/belirgin kılar. Lâm-ı ta'rîf (Belirlilik

[235] İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-Hamdûniyye*, 8/294. Mütekellimin bu cümleyle kastının aslında halifeye dua etmek olduğunu anlıyoruz. Ancak Vâv harfini getirmemesi kelamı bedduaya çevirdiğinden dolayı bu yanlış kullanım Hz. Ebu Bekir'i öfkelendiriyor.

[236] Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/92.

[237] İbn Hamdûn, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, 8/294.

Lâm'ı) da denilen bu önek kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar ifade edebilir. İbn Hişâm *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* isimli eserinde Lâm-ı ta'rîf'in anlama kattığı nüansları dört maddeye indirgemiştir:

- İstiğrak (tüm fertleri kapsar)
- Cins (cinsin kapsamındaki fertleri kapsar)
- Ahd-i zikrî (ibarede zikri geçen kişi veya şeyi kapsar)
- Ahd-i zihnî/haricî (ibarede zikri geçmediği hâlde mütekellim ile muhatap açısından malum bir kişi ya da şeyi kasteder)[238].

Prensip olarak Lâm-ı ta'rîf alemlerin yani özel isimlerin başına ge(tiri)lmez.[239] O nedenle Arap dil bilginleri bir alemin harf-i tarifle kullanımına tanık olduklarında o kişiyi sadece hataya nispetle yetinmeyerek muhatabı mizaha da malzeme yapmışlardır. Râgıb el-İsfehânî sözü edilen hataya esprili bir yaklaşımla mukabelede bulunmayı örnekleyen hoş bir anekdot zikretmektedir:

> مَرَّ رَجُلٌ بِأَدِيبٍ فَقَالَ: كَيْفَ طَرِيقُ [الْبَغْدَادِ]؟ قَالَ: بِالْحِذَاءِ. ثُمَّ مَرَّ بِهِ آخَرُ فَقَالَ لَهُ: كَيْفَ طَرِيقُ [كُوفَةَ] ؟ فَقَالَ: مِنْ هٰهُنَا، وَبَادِرْ مَعَ ذٰلِكَ مُسْرِعًا مِنْ ذٰلِكَ الْمَارِّ [أَلِفْ وَلَامْ] تَحْتَاجُ إِلَيْهِمَا، وَهُوَ مُسْتَغْنٍ عَنْهُمَا فَخُذْهُمَا مِنْهُ!
>
> Adamın biri yolda bir edibe rastlamış, ona "*Bağdat'a nasıl gidilir?*" diye sormuş, ancak [بَغْدَاد]'ı [اَلْبَغْدَاد] şeklinde harf-i tarifli kullanmış. Edip "*Dümdüz devam et*" demiş.
>
> Biraz sonra başka biri gelip "*Kûfe'ye nasıl giderim?*" diye sormuş, o da [الكُوفَةَ]'yi [كُوفَةَ] şeklinde Elif-Lâm'sız kullanmış. Edip ona da "*Bu taraftan*" deyip ayrıca da uyarmış: Tez şu önden gidene yetişip ondaki Elif Lâm'a el koy. Zira [أَلْ] ona değil, asıl sana lazım![240]

İsmin belirlilik alameti [Elif-Lâm] kelimenin başına, belirsizlik alameti [Tenvin] ise kelimenin sonuna bitişen dilsel semboller olup bunların yerinde kullanılmayışı imlaya dair temel bir ihlal sayılmaktadır. İbnü'l-Cevzî ancak ahmaklar tarafından sergilenebilecek bu türden çok basit hatalara ilişkin birkaç anekdotu *Ahbâru'l-hamkâ*'da nakletmektedir.

---

238 Cemâleddîn b. Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 112.

239 Ancak muayyen/belirli bir yerin ismi olduklarını belirtmek için bazı mekân isimlerinin başına da Lâm-ı ta'rîf getirilir. [الْمَدِينَة] ve [الْكُوفَةَ] örneklerinde olduğu gibi. Bunlar dışında herhangi bir alemin başında [أَلْ] takısı varsa bu harf, zait olarak değerlendirilir yani kelimeye marifelik katmaz.

240 Râgıb el-Isfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/91.

Bunlardan biri, kendisi edip olan bir adamın böyle ahmak bir oğlu tarafından sınavını konu almaktadır:

كَانَ لِبَعْضِ الْأُدَبَاءِ اِبْنٌ أَحْمَقُ، وَكَانَ مَعَ ذٰلِكَ كَثِيـرَ الْكَلَامِ، فَقَالَ لَهُ أَبُوهُ ذَاتَ يَوْمٍ: يَا بُنَيَّ لَوِ اخْتَصَـرْتَ كَلَامَكَ، إِذْ كُنْتَ لَسْتَ تَأْتِـي بِالصَّوَابِ! قَالَ: نَعَمْ، فَأَتَاهُ يَوْمًا فَقَالَ: مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ يَا بُنَيَّ؟ قَالَ: [مِنْ سُوقٍ]. قَالَ: لَا تَخْتَصِـرْ هٰهُنَا، زِدِ الْأَلِفَ وَاللَّامَ، قَالَ: [مِنْ سُوقَالٍ]. قَالَ: قَدِّمِ الْأَلِفَ وَاللَّامَ، قَالَ: [مِنْ أَلِفْ لَامِ سُوقٍ]. قَالَ: وَمَا عَلَيْكَ لَوْ قُلْتَ [السُّوق] فَوَاللّٰهِ مَا أَرَدْتَ فِي اخْتِصَارِكَ إِلَّا تَطْوِيلًا.

Bir edibin ahmak, bir o kadar da geveze bir oğlu varmış. Bir gün oğluna "*Bak evladım, konuşmanı kısa tut. Çünkü ha bire çam deviriyorsun!*" demiş, o da "*Hay hay*" karşılığını vermiş. Derken bir gün aralarında şöyle bir diyalog yaşanmış:

Baba: Hayırdır, nereden böyle?

Oğul: Çarşıdan [مِنْ سُوقٍ].

Baba: Burada kısaltmaya lüzum yok, bir Elif-Lâm ekle sen.

Oğul: [مِنْ سُوقَالٍ].

Baba: (Olmadı) Elif-Lâmı başa al.

Oğul: [مِنْ أَلِفْ لَامِ سُوقٍ].

Baba: Ne var da [اَلسُّوقٍ] diyemiyorsun kör olasıca! Ben "*Kısalt!*" dedikçe sen "*Uzat!*" anlıyorsun![241]

4. Hattâ (حَتَّى)

Arapçada yaygın bir kullanım alanı olan edatlardan [حَتَّى] kâh "harfi cer", kâh "atıf harfi" kâh da "ibtida" harfi olarak kullanılmaktadır.[242] el-Âmilî *el-Keşkûl*'ünde "Hattâ'nın hükümleri [أَحْكَامُ حَتَّى]" başlığı altında hem bu hükümlere açıklık getirmiş hem de klasik kaynaklarda buna ilişkin yer alan çok popüler bir anekdota zımnen işaret etmiştir. Rivayet şöyledir:

تَقُولُ:[أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسِهَا] بِرَفْعِ السِّيـنِ وَنَصْبِهَا وَجَرِّهَا. أَمَّا الرَّفْعُ فَبِأَنْ تَكُونَ "حَتَّى" لِلْاِبْتِدَاءِ، وَكَانَ الْخَبَـرُ مَحْذُوفًا بِقَرِينَةِ "أَكَلْتُ" وَهُوَ مَأْكُولٌ. وَأَمَّا النَّصْبُ فَبِأَنْ تَكُونَ "حَتَّى" لِلْعَطْفِ، وَهُوَ ظَاهِرٌ، وَالثَّالِثُ أَظْهَرُ. وَكَانَ الفَرّاءُ يَقُولُ: سَأَمُوتُ وَفِـي قَلْبِي مِنْ "حَتَّى"، لِأَنَّهَا تَرْفَعُ وَتَنْصِبُ وَتَجُرُّ!

[241] İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mügaffelîn*, 180.

[242] İbn Hişâm, *el-İʿrâb ʿan kavâʿidi'l-iʿrâb*, 72.

[أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسِهَا] ibaresinde yer alan [رَأْس] kelimesinin son harfini hem merfu (damme ile), hem mansup (fetha ile), hem de mecrur (kesra ile) okuman mümkündür. Bunun izahı şöyledir:

1. [حَتَّى] ibtidaiyye işlevi görür. Bu durumda [رَأْس] mübteda olduğundan damme ile merfu olur. Haber ise [أَكَلْتُ] fiilinin delaleti sebebiyle mahzuf bir [مَأْكُولٌ] lafzıdır. Cümlenin takdiri:

   [أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسُهَا مَأْكُولٌ] şeklindedir.

2. [حَتَّى] atıf harfi işlevi görür. Bu durumda [السَّمَكَةَ] mef'ûl ve ma'tûf, [رَأْسَ] da mef'ûl üzerine atfedildiğinden haliyle mansup olur.

3. [حَتَّى] cer harfi işlevi görüp bu durumda [رَأْسِ] da mecrur olmaktadır.

Ferrâ'nın [حَتَّى] ile alakalı şu cümlesi meşhurdur:

أَمُوتُ وَفِي قَلْبِي مِنْ "حَتَّى"، لِأَنَّهَا تَرْفَعُ وَتَنْصِبُ وَتَجُرُّ!

Şu [حَتَّى] meselesini halledemeden ölüp gideceğim ya, ona yanıyorum. Meret aynı anda hem raf, hem nasp, hem de cer ediyor ya anlamış değilim![243]

Anlaşıldığına göre [حَتَّى]nın irabına ilişkin bu müşkil nahiv âlimlerinden Ferrâ ve Sibeveyhî'nin kafasını epeyce meşgul ettiğinden, günümüz yazarları bu durumu esprili bir dille şöyle latifeleştirmişlerdir:

حَتَّى حَتْحَتَتْ قُلُوبَ الْعُلَمَاءِ.

[حَتَّى] ulemanın zihinlerni per perişan etmiştir.[244]

Nahiv alimlerinin [حَتَّى]'ya dair problemi öyle bir dereceye ulaşmıştır ki konuya dair anekdotlar *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât* gibi biyografi kitaplarında dahi yer almıştır. Mesela meşhur nahivci Kisâî'nin anlatıldığı bölümde, yine bir nahivci olan Yûnus (öl. 182/798) ile aralarında geçen şöyle bir rivayete yer verilmiştir:

حَضَرَ الْكِسَائِـيُّ حَلْقَةَ يُونُسَ بِالْبَصْرَةِ، فَقَالَ الْكِسَائِيُّ لِيُونُسَ: لِمَ نَصَبَتْ [حَتَّى] الْفِعْلَ الْمُسْتَقْبَلَ؟ فَقَالَ لَهُ يُونُسُ: هٰذَا حَالُهَا مِنْ يَوْمِ خُلِقَتْ! فَضَحِكَ مِنْهُ الْكِسَائِـيُّ.

Bir gün Kisâi, Yûnus'un Basra'daki ilim halkasına gelir ve "*Neden* [حَتَّى] *istikbal manasında olan fiili müzariyi nasb eder?*" diye sorar. Yûnus'un "*O*

[243] el-Âmilî, *el-Keşkûl*, 1/256.

[244] https://www.al-jazirah.com/2017/20170605/ar1.htm

yaratıldığı günden beridir böyle birader" şeklinde verdiği cevap Kisâi'yi güldürmeye yetmiş.[245]

5. Lâ (لا)

Arap dilindeki temel mana harflerinden bir diğeri [لا], cümle içerisinde üç ayrı işlev görebilir:

- Nefy edatı
- Nehiy edatı
- Zaid harf.[246]

İçerisinde harflerin özelliklerine de yer verilen "tahsîn" ve "takbîh" türü edebi eserlerde [لا] harfine ilişkin birtakım güzellemeler, yine onunla alakalı bir takım özlü söz ve manzumeler dikkat çekmektedir. Her şeyden önce [لا] harfi, özellikle cinsini nefyeden türü, İslam inancının en temel prensiplerinden "tevhid"i ifade etmenin bir enstrümanı olması dolayısıyla ulemaca övgüye değer görülmüştür. Buna göre:

مِنْ فَضْلِ [لا] أَنَّهَا افْتِتَاحُ كَلِمَةِ التَّوْحِيدِ، يَعْنِي "لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ".

[لا]'nın meziyetlerinden biri de kelime-i tevhide yani [لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ] cümlesine bu harfle başlanmasıdır.[247]

Diğer taraftan [لا], "Evet" anlamındaki [نَعَمْ]'la olan paradoksal ilişkisi dolayısıyla kelime oyunlarına düşkün üdebanın ilgi odağı olmuştur. Bilhassa edebiyatın hiciv temalı manzum ve mensur anlatılarında "verme"yi ifade eden [نَعَمْ]'a karşın, eli boş çevirmeyi ifade eden [لا]'nın övülmesi ilginç olup, çoğu zaman buna dini ve ahlaki gerekçeler uydurulmuş olması da hayli düşündürücüdür:

فِي كُلِّ شَيْءٍ سَرَفٌ يُكْرَهُ حَتَّى فِي الْكَرَمِ
وَرُبَّمَا أُلْفِيَ [لَا] أَفْضَلَ مِنْ أَلْفِ [نَعَمْ]

Hiç sevilmez israf, hatta keremde bile
Evladır bazen bir [لا], bin [نَعَمْ]'dan bile.[248]

---

[245] Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. M. Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986), 2/269.

[246] İbn Hişâm, *el-İʿrâb ʿan kavâʿidi'l-iʿrâb,* 75.

[247] Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seʿâlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhü'l-hasen*, thk. Nebîl Abdurrahman Hayâvî (Beyrut: y.y., ts.), 31.

[248] Ebû Mansûr ʿAbdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seʿâlibî, *el-Letâif ve'z-zarâif* (Beyrut: y.y., ts.), 294.

[نَعَمْ]'ın kucak açan, misafirperver tavrına karşın, [لا]'nın reddedici ve dışlayıcı tavrı Abbasi halifelerinden şair İbnü'l-Mu'tez'in de (öl. 296/908) kalem oynattığı bir temadır. Se'âlibî'nin kanaatine göre "[لا] harfi ile alakalı yazılmış en güzel manzume" bu şair sultana aittir. O pek beğenilen dizelerinde şöyle demiştir:

قَدْ أَجْمَعَ النَّاسُ عَلَى بُغْضِ لَا وَلَسْتُ أَنْسَى أَبَدًا حُبَّ لَا
لِأَنَّنِي قُلْتُ لَهُ سَيِّدِي تُحِبُّ غَيْرِي أَبَدًا؟ قَالَ: لَا

Cümle âlem sözleşmiş sanki buğuzda [لا]'ya
Bense muhabbet beslerim her daim ona
Zira sormuştum bir gün: Canım Efendim
Benden gayrısını sevdin mi? Demişti: Asla![249]

Pintiliğinin şöhreti dolayısıyla Câhiz'ın *el-Buhalâ*'sında ağırlanan meşhur filozof Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (öl. 252/866) ise nefiy bildiren [لا]'yı karşıt bir çıkarım için tasdik harfi [نَعَمْ] ile birlikte ele alır. Onun felsefesine göre her talebi "Evet"le olumlamak eldeki imkânları tüketirken, "Hayır"la değillemek kişiyi belalardan kurtarır:

قَوْلُ "لَا" يَدْفَعُ الْبَلَاءَ، وَقَوْلُ "نَعَمْ" يُزِيلُ النِّعَمَ.

Her belayı defeder "Hayır!"
"Evet" de bırakmaz evde hayır.[250]

L. Müvârebe

Arap alfabesindeki harflerin şekilsel olarak birbirine benzerliği ve hareke ile seslendiriliyor olması dil hatalarının ortaya çıkmasında önemli bir etkendir, ki çalışmamız boyunca buna dair pek çok örnek serdedilmiştir. Bununla birlikte Arapçaya özgü bu karakteristik, "müvârebe" tarzında bazı belagat sanatlarının ortaya çıkışına da imkân tanımaktadır. Bir terim olarak müvârebe, cezalandırılmaktan korkan ya da kaçınan edip, nedim veya şairin, sözlerini tahrif, tashif vb. yollarla kastedilen anlamı radikal biçimde değiştirecek tarzda yeniden ifade etmesidir.[251] Aşağıda klasik kaynaklarda zikredilen müvârebe temalı iki anekdota yer verilecektir. Bunlardan ilkinde, itibarlı saray şairi Ebû Nüvâs (öl. 198/813 [?]) kıvrak zekâsı sayesinde halife Hârûn Reşîd'in gazabından kurtulmaktadır:

[249] Seʿâlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhü'l-hasen*, 31.
[250] Seʿâlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhü'l-hasen*, 31.
[251] Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l- beyân ve'l-bedî* (Beyrut: İhyâü't-turâs, 1999), 334.

نُقِلَ أَنَّ الرَّشِيدَ كَانَتْ عِنْدَهُ جَارِيَةٌ يُحِبُّهَا مَحَبَّةً شَدِيدَةً وَكَانَتْ سَوْدَاءَ وَاسْمُهَا خَالِصَةُ جَالِسَةً عِنْدَهُ وَعَلَيْهَا مِنَ الْجَوَاهِرِ وَالدُّرَرِ مَا شَاءَ اللّٰهُ تَعَالَى، وَكَانَ لَا يُفَارِقُهَا لَيْلًا وَنَهَارًا. فَدَخَلَ عَلَيْهِ أَبُو نُوَاسٍ وَمَدَحَهُ بِأَبْيَاتٍ بَلِيغَةٍ فَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ وَبَقِيَ مَشْغُولًا بِالْجَارِيَةِ فَحَصَلَ لِأَبِي نُوَاسٍ غَبْـنٌ فِـي نَفْسِهِ فَخَرَجَ وَكَتَبَ عَلَى بَابِ الرَّشِيدِ:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاعَ عِقْدٌ عَلَى خَالِصَةَ

فَقَرَأَهُ بَعْضُ حَاشِيَةِ الْمَلِكِ ثُمَّ دَخَلَ وَأَخْبَرَهُ بِذٰلِكَ، فَقَالَ: عَلَيَّ بِأَبِـي نُوَاسٍ. فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ مِنَ الْبَابِ مَحَا تَجْوِيفَ الْعَيْنِ مِنَ الْمَوْضِعَيْنِ مِنْ لَفْظِ ضَاعَ وَأَبْقَى أَوَّلَهُمَا عَلَى صُورَةِ الْهَمْزَةِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى الْمَلِكِ فَقَالَ لَهُ: مَا كَتَبْتَ عَلَى الْبَابِ قَالَ كَتَبْتُ:

لَقَدْ ضَاءَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاءَ عِقْدٌ عَلَى خَالِصَةَ

فَأَعْجَبَ الرَّشِيدَ ذٰلِكَ وَأَجَازَهُ بِأَلْفِ دِرْهَمٍ وَقَالَ بَعْضُ مَنْ حَضَرَ: هٰذَا شِعْرٌ قُلِعَتْ عَيْنَاهُ فَأَبْصَـرَ.

Rivayet olunur ki: Hârûnürreşîd'in çok sevdiği Hâlise adında siyahi bir cariyesi varmış. Üzerinde çeşit çeşit mücevher ve inci bulunan bu cariyesini sabah akşam yanından hiç ayırmazmış. Bir gün halifenin huzuruna Ebû Nüvâs gelmiş, inşad ettiği beliğ beyitlerle halifeyi methü sena etmiş. Ne var ki halife cariyesiyle meşgul olduğundan Ebû Nüvâs'ın yüzüne bakmamış. Bu durum şairin canını sıkmış, huzurdan ayrıldıktan sonra derhal gidip Reşîd'in kapısına şu beyti kazımış:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاعَ عِقْدٌ عَلَى خَالِصَةَ

Heba oldu cânım şiir, şahım, senin kapında
Kolyenin yitişi gibi Halise'nin boynunda

Halifenin bu şiiri gören bir hizmetçisi huzura varıp durumu anlatınca, halife derhal Ebû Nüvâs'ın getirilmesini emretmiş. Ancak Ebû Nüvâs huzura çıkmadan önce kapıya kazıdığı beyitlerdeki iki [ضَاعَ] fiilinde bulunan Ayn harflerinin kuyruklarını silerek onları hemzeye çevirmiş, huzura öyle çıkmış. Halife kapıya ne yazdığını sormuş. Ebû Nüvâs "*Yazdığım şudur Efendim*" demiş:

لَقَدْ ضَاءَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاءَ عِقْدٌ عَلَى خَالِصَةَ

Nasıl ışıldarsa gerdanlık Halise'nin boynunda
Benim şiirim de parlar, şahım, senin kapında

Bu pratik zekaya hayran kalan Reşîd onu 1000 dirhemle ödüllendirirken mecliste bulunanlardan biri de şu yorumda bulunmuş:

هٰذَا شِعْرٌ قُلِعَتْ عَيْنَاهُ فَأَبْصَرَ.

Bu, gözleri (Ayn harfleri) oyulduğunda görebilen bir şiirdir.[252]

Asmaî'nin aktardığı müvârebe temalı bir diğer anekdotta ise başvurulan edebi sanatın, infaza mahkûm bir zanlıyı ipten alabilme gücüne tanık olmaktayız:

أَخَذَ عَبْدُ الْمَلِكِ رَجُلًا كَانَ يَرَى رَأْيَ الْخَوَارِجِ فَقَالَ: أَلَسْتَ الْقَائِلَ:

وَمِنَّا سُوَيْدٌ وَالْبَطِينُ وَقَعْنَبُ وَمِنَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَبِيبُ[253]

فَقَالَ الرَّجُلُ: إِنَّمَا قُلْتُ: وَمِنَّا، أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، شَبِيبُ (بِالنَّصْبِ) أَيْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَخَلَّى سَبِيلَهُ.

Halife Abdülmelik Hâricîye fırkasının görüşlerini savunan bir adamı eline geçirince ona:

Süveyd, Batîn ve Ka'neb bizdendir
Müminlerin emiri Şebîb de bizdendir.

manasındaki beyitlerin sahibi sen misin? diye hiddetle çıkışmış.

İşin ciddiyetini gören hâricî derhal müvârebeye başvurarak "*Efendim, bendeniz orayı (bir nida harfi takdiriyle)* [أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ] *şeklinde mansup okuduydum. Yani ibarenin aslı* [يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ] *şeklindedir*" deyince halife, adamı salıvermiş.[254]

Kısa bir izah yapmak gerekirse, Hâricînin terkipteki Râ harfini [أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ] şeklinde merfû okuması durumunda [شَبِيبُ] bedel, beytin manası da "*Müminlerin Emiri Şebîb de bizdendir*" şeklinde olacaktı ki, saltanatına şerik kabul etmeyen Halife de bundan dolayı kendisini cezalandırılacaktı. Ancak Hâricî yerinde bir müdahaleyle yani ilgili Râ harfini mansup okumak suretiyle infazdan kurtulmaktadır. Zira bu durumda [شَبِيبُ] muahhar mübteda, [أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ] ise mübteda ile haber arasına girmiş bir itiraziyye yapısı olmakta, beytin manası da "*Şebîb de bizdendir, ey Emîrü'l-mü'minîn (ey Abdülmelik)*"e dönmektedir.

---

[252] Ahmed b. Muhammed b. Alî b. İbrâhîm el-Ensârî eş-Şirvânî, *Nefhatü'l-yemen fî mâ yezûlü bi zikrihi'ş-şecen* (Mısır: y.y., 1906), 8.

[253] İsmi geçen kişiler haricilerin önde gelen şahsiyetlerindendir.

[254] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-Zehâir*, 6/66; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-âhbâr*, 2/171.

SONUÇ

Bu çalışmada, klasik Arap edebiyatında mizahın dilbilimsel ve gramatikal öğelerle nasıl harmanlandığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında, klasik Arap nevâdirinde yer alan dilbilimsel ve gramatikal mizahi unsurların, dönemin dil anlayışına ve mizah kültürüne nasıl yansıdığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmanın başlıca bulguları şu şekildedir:

Araştırma, klasik Arap edebiyatında gramatikal ve linguistik mizahın Hicri III. asırdan itibaren yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Dil hataları, kelime oyunları ve gramatikal kurallar üzerinden yapılan mizahi anlatımlar, dönemin edebi ve kültürel zenginliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu mizahi unsurlar, Arap toplumunun dilsel ve kültürel yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Klasik Arap nevâdirinde yer alan anekdotlar, geniş bir tema yelpazesi sunmaktadır. Dilbilgisi kurallarının ihlal edildiği, gramatikal hataların mizahi bir şekilde ele alındığı ve didaktik amaçlarla kullanılan anekdotlar, dönemin edebi metinlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu anekdotlar, dil ve mizahın kesişim noktasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmanın bulguları, sarf (morfoloji) ve nahiv (sentaks) disiplinlerinin mizahi bağlamlarda sıkça kullanıldığını göstermektedir. Sarf ve nahiv kurallarının günlük dile yansıtılması ve bu kuralların mizahi bir şekilde ele alınması, dönemin dilbilimsel anlayışını ve mizah kültürünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada yer alan anekdotlar, dilin mizah yaratmadaki gücünü ve gramatikal hataların nasıl birer mizah unsuru olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma, klasik Arap nevâdirinde yer alan gramatikal ve linguistik mizahi unsurların, sadece dilbilimsel açıdan değil, aynı zamanda kültürel ve edebi açıdan da önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anekdotlar, Arap edebiyatının zenginliğini ve kültürel çeşitliliğini yansıtan önemli belgesel metinlerdir. Bu metinler, dönemin sosyal ve kültürel yapısını anlamak için de değerli ipuçları sunmaktadır.

Araştırma kapsamında, klasik kaynakların yanı sıra modern Arap literatüründe ve internet kültüründe yer alan mizahi içerikteki gramatikal ve linguistik veriler de incelenmiştir. Bu inceleme, klasik ve modern dönemin dil ve mizah anlayışının karşılaştırılmasına olanak tanımış ve aralarındaki sürekliliği ve değişimi ortaya koymuştur.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, dil ve mizahın eğitimde didaktik amaçlarla nasıl kullanıldığıdır. Klasik Arap edebiyatında dilbilgisi kurallarının mizahi bir şekilde ele alınması, dil eğitiminde dikkat çekici ve akılda kalıcı bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu mizahi anlatımlar, dil öğrenme sürecini eğlenceli hale getirmekte ve dilbilgisi kurallarının daha etkili bir şekilde öğrenilmesini mümkün kılmaktadır.

Sonuç olarak, klasik Arap nevâdirinin gramatikal ve linguistik karakterdeki mizah malzemesi, Arap dili ve edebiyatının göz ardı edilmemesi gereken bir parçasıdır. Bu unsurlar, dilbilimsel analizler için olduğu kadar sosyal, kültürel ve mizahi bağlamları anlamak için de kayda değer ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, öğrenme süreçlerini daha keyifli ve etkili kılma adına, Türk akademi çevrelerine dil ve mizahın kesişim noktasında yer alan bu türden anlatılara daha fazla ilgi göstermesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Âbî, Ebû Saʿd Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî. *Nesru'd-dür fî'l-Muhâdarât*. ed. Hâlid Abdulganî Mahfût. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2004.

Ali Belâsî, Muhammed es-Seyyid "*Arap Dilinde Naht*". Trc. Mehmet Ali Şimşek. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (ARALIK-2003), 407-416.

Amâsî, Muhammed b. Kâsım b. Yaʿkûb İbnü'l-Hatîb. *Ravdü'l-ahyâr el-müntehab min rebî'i'l-ebrâr*. Halep: y.y., 2002.

Âmilî, Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn b. Abdissamed el-Hârisî el-Âmilî el-Hemezânî. *el-Keşkûl*. thk. Muhammed Abdülkerîm en-Nemrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l ʿİlmiyye, 1998.

Âmilî, Bahâuddîn. *el-Mihlât.* thk. Muhammed Abdulkerîm en-Nemerî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Aynî, Bedruddîn, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. el-*Makâsid'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-elfiyye*. Kahire: y.y., 2010.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-. *Futûhü'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Bikâʿî, Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1983.

Bursevî, İsmâîl Hakkî b. Mustafâ el-İstânbûlî el-Hanefî el-Halvetî. *Rûhü'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Kitâbü'l-hayevân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2004.

Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm. *Mugni'l-lebîb an Kütübi'l-eʿârîb*. thk. Dr. Mâzin el-Mubârek / Muhammed Alî Hamdullâh. Dımaşk: y.y., 1985.

Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm. *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. ed. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: y.y., 1964.

Demîrî, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ. *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003.

el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullâh b. Saʿîd b. İsmâîl. *Tashîfâtü'l-mühaddisîn*. thk. Mahmûd Ahmed Mîre. 2 Cilt. Kahire: el-Matbaʿatu'l-ʿArabiyyetü'l-Hadîse, 1981.

el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer el-Bagdâdî. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.

el-Bagdadî, Hatîb. *Târihu Bagdad*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 2002.

el-Beyhakî, İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî. *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*. b.y.: y.y., ts.

el-Buhârî, Abdülazîz Alâuddîn, b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-pezdevî*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-ʿarabiyye*. ed. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1987.

el-Cüveynî, Ebü'l-Meʿâlî Abdulmelik b. Abdullâh. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdulʿazîm Mahmûd ed-Dîb. b.y.: y.y., 2007.

el-Enbârî, Kemâleddin. *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*. thk. İbrâhim es-Sâmerrâî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed Avd Mirʿab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 2001.

el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Muʿcemü'l-üdebâ = İrşâdü'l-erîb ilâ maʿrifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Basrî. *Dürratü'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâs*. thk. Arafât Matracî. Beyrut: y.y., 1998.

el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Basrî. *el-Makâmât*. Beyrut: y.y., ts.

el-Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî. *Beyânu İʿcâzi'l-Kurʾân*. thk. Muhammed Halefullâh - Muhammed Zaglûl Selâm. b.y.: y.y., 3. Basım, 1976.

el-Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed. *Aʻlâmü'l-hadîs fî şerhi sahîhi'l buhârî*. thk. Abdurrahman Âl-i Suûd. 4 Cilt. Suûdî Arabistan: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1988.

el-Herevî, Ebû Übeyd Kâsım b. Sellâm b. Abdullâh el-Bagdâdî el-Herevî. *Garîbü'l-hadîs*. ed. Huseyn Muhammed Şeraf. Kahire: y.y., 1983.

el-Herevî, Ebû Übeyd Ahmed b. Muhammed. *el-Garîbeyn fi'l-Kurʿân ve'l-hadîs*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1999.

el-Himyerî, Neşvân b. Saʿîd el-Yemenî. *Şemsü'l-ʻulûm ve devâu kelâmi'l-ʿArab mine'l-kulûm*. ed. Huseyn b. Abdullâh el-Ömerî v.dğr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.

el-Husrî el-Kayrevânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî. *Cemʿu'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*. b.y.: y.y., ts.

el-Husrî el-Kayrevânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî. *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.

el-İbşîhî, Şihâbuddîn, Ebü'l-Feth Şihâbu'd-dîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî. *el-Mustetraf fî külli fennin müstezraf*. Beyrut: y.y., 1998.

el-İsfehânî, Râgıb Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *Muhâdarâtü'l-üdebâʾ ve muhâverâtü'ş-şüʿarâʾ ve'l-bülegâ*. Beyrut: Şirketu Dâru'l-Erkam b Ebi'l-Erkam, 1999.

el-İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî,. el-*Bahru'l-muhîtü's-seccâc*. Riyad: Dâru İbni'l Cevzî, 2014.

el-Mukriʾ, Ebû Tâhir Abdulvâhid b. Omar b. Muhammed b. Ebî Hâşim el-Bezzâr. *Ahbârü'n-nahviyyîn*. ed. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: y.y., 1989.

es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *Tashîhu't-tashîf ve tahrîru't-tahrîf*. Kahire: y.y., 1987.

es-Sehâvî, Şemsuddîn, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-islâm ibn hacer*. thk. İbrâhîm Bâcis Abdulmecîd. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1999.

es-Sehâvî, Şemsuddîn, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin minel-ehâdîsi'l-müştehire ʿale'l-elsine*. ed. Muhammed Osmân el-Haşt. Beyrut: y.y., 1984.

es-Sîrâfî, Ebû Saʿîd el-Hasan b. Abdullâh b. el-Merzubân. *Âhbâru'n-nahviyyîn el-basriyyîn*. ed. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed Abdulmunʿim Hafâcî. b.y.: y.y., 1953.

es-Sübkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Takıyyuddîn es-Sübkî. *Tabakâtü'ş-şâfiʿiyyeti'l-kübrâ*. ed. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. b.y.: Hicru li't-Tıbâʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzîʿi, 2. Basım, 1992.

eş-Şerîsî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdulmuʾmin el-Kaysî. *Şerhu makâmâti'l-harîrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2006.

eş-Şinkıtî Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkadir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkıtî. *Rihletü'l-hac ilâ beytillâhi'l-harâm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019.

eş-Şinkıtî Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkadir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkıtî. *Edvâʾü'l-beyân fî îdâhi'l-Kurʾân bi'l-Kurʾân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

eş-Şîzerî, Usâme b. Munkız, Ebü'l-Muzaffer Usâme b. Murşid b. Alî el-Kelbî. *el-lübâbü'l-âdâb*. ed. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: y.y., 1986.

et-Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî. thk., Ahmed Ferid el-Mezidi. *el-Müstecâd min feʿalâti'l-ecvâd*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed. *el-Besâir ve'z-zehâir*. ed. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1987.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed. *el-İmtâʿ ve'l-müânese*. Beyrut: y.y., 2003.

el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, thk., Dr. Yâsîn el-Eyyûbî. *Şerhu'l-vâhidî li dîvâni'l-mütenebbî*. Beyrut: Dâru'r-râid el-'Arabî, 1999.

Gazzâlî Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *Makâmâtü'l-'ulemâ' beyne yedeyi'l-hülefâ' ve'l-ümerâ'*. ed. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferid Mezidî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003.

Günday, Hüseyin. Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2013.

Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l- beyân ve'l-bedî*. Beyrut: İhyâü't-turâs, 1999.

İbn Abdi Rabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. Abdi Rabbih. *el-ʿİkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1983.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilʿazîz el-Huseynî ed-Dımeşkî. *Reddü'l-muhtâr ʿalâ'd-dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *Edebü'l-mücâlese ve hamdü'l-lisân ve fadlü'l-beyân ve zemmü'l-ʿay ve taʿlîmü'l-ʾiʿrâb*. thk. Semîr Halebî. Tanta: y.y., 1989.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Âsım el-Gırnâtî, Ebû Bekr b. Âsım el-Kaysî. *Hadâîkü'l-ezâhir fî müstahsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*. b.y.: y.y., ts.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî. *el-Fevâʾid ve'l-ahbâr*. thk. İbrâhîm Sâlih. b.y.: y.y., 1986.

İbn Ebî Avn, İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed. *el-Ecvibetü'l-müskite*. Kahire: Aynü'd-dirâsât ve'l-buhûsü'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 1996.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn. *Muʿcemu mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Telîf ve'l-Enbâʾ ve'n-Neşr – ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Telîf ve't-Terceme, 1964.

İbn Hamdûn, Ebü'l-Meʿâlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn Bahâuddîn el-Bagdâdî. *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1996.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas. *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâü ebnâi'z-zemân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1978.

İbn Hicce el-Hamevî, Takiyuddîn Ebû Bekir b. Alî b. Abdullâh b. Hicce el-Hamevî el-Ezrârî. *Semerâtü'l-evrâk fi'l-muhâdarât*. Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-ʿArabiyye, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfiʿî. *Lisânü'l-ʿarab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâva'l-hameviyyetü'l-kübrâ - İbn Teymiyye*. ed. Hamd b. Abdulmuhsin et-Tevicrî. Riyad: y.y., 2004.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûʿu'l-fetâvâ - İbn Teymiyye*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medine: y.y., 1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mügaffelîn*. b.y.: y.y., 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî. *Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn*. thk. Bisâm Abdulvehhâb el-Cânî. Beyrut: y.y., 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî. *Kitâbü'l-ezkîyâ'*. b.y.: y.y., ts.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *Îdâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Matbûâti Mecmei'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1971.

İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Abdurrahman. *el-İnsâf fî mesâili'l-hılâf beyne'l-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2002.

İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Esbahî el-Mâlikî el-Gırnâtî. *Ravdatü'l-aʿlâm bi-menzileti'l-ʿArabiyye min ulûmi'l-islâm*. Trablus: Külliyyetü'd-da'veti'l-islâmîyye, 1999.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim. *İnbahü'r-rüvât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. M. Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986.

Kallek, Cengiz. "*Dânek*". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiʿu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerai'*. Beyrut -Lübnân: Darü'l Kütübi'l ʿİlmiyye, 1986.

Kazan, Naci. *Karabâgî ve Câlib as-surûr'u*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.

Kazvînî, İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *es-Sâhibî fî fıkhi'l-lügati'l-ʿArabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-ʿArabi fî kelâmihâ*. b.y.: y.y., 1997.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî. *en-Nüket ve'l-ʿuyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, ts.

Meydânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *Mecmaʿü'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.

Meʿâfî b. Zekeriyyâ, Ebü'l-Ferec el-Meʿâfî b. Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Cerîrî en-Nehrevânî. *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsihü'ş-şâfî*. ed. Abdülkerîm Sâmî el-Cundî. Beyrut: y.y., 2005.

Müslim, Ebü'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1955.

Müttakî el-Hindî, Alâuddîn Alî b. Hüsâmüdîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfûrî el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ʿummâl*. thk. Bekrî Hayyânî. b.y.: y.y., 1981

Nîsâbûrî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî. *Garâîbü'l-Kur'ân ve regâîbü'l-furkân*. ed. Zekeriyyâ Umeyrât. Beyrut: y.y., 1995.

Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâîm el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nüveyrî. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütûb ve'l-Vesâîkü'l-Kavmiyye, 2002.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "*Naht*". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2006.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tabâʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzîʿi, 2000.

Serdar Mutçalı. *Arapça - Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık yayın eğitim reklam ve matbacılık, 2018.

Seʿâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *el-Letâif ve'z-zarâif*. Beyrut: y.y., ts.

Seʿâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. b.y.: y.y., 1981.

Seʿâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fıkhü'l-lüga ve sirru'l-ʿArabiyye*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. b.y.: y.y., 2002.

Seʿâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhü'l-hasen*. thk. Nebîl Abdurrahman Hayâvî. Beyrut: y.y., ts.

Shirbînî, Yûsuf ibn Muhammad. *Kitab hazz Al-quhuf bi sharh qasid abi shaduf*. Peeters Publishers, 2005.

Suhârî, Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim Avtebi Suhari. *el-İbâne fî lügati'l-ʿArabiyye*. ed. Dr. Abdülkerin Halife vd. Umman: Vizâratü't-türâsi'l-kavmî ve's-sekâfe, 1999.

Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Muhâdarât ve'l-mudâverât*. Beyrut: y.y., 2003.

Şirvânî, Ahmed, Ahmed b. Muhammed b. Alî b. İbrâhîm el-Ensârî eş-Şirvânî. *Nefhatü'l-yemen fî mâ yezûlü bi zikrihi'ş-şecen*. Mısır: y.y., 1906.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmʿiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. Dâru Hicr, 2001.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-Tahtâvî. *Hâşiyetü't-tahtâvî alâ merâki'l-felâh şerhu nûri'l-idâh*. Bulak: Matbaʿatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1900.

Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahvî ve târihu eşheri'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

Vatvât, Ebû İshak Burhânuddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ b. Alî el-Vatvât. *Gürerü'l-hasâîsi'l-vâdıha ve ureru'n-nekâidi'l-fâdıha*. Beyrut: y.y., 2008.

Yemût b. el-Muzerriʿ, Ebû Bekr Yemût b. el-Muzerriʿ el-Abdî. *el-Emâlî*. b.y.: y.y., ts.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-kâmûs*. ed. Heyet. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim. *Meʿâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l Kütûb, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuʿayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *Rabîʿü'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr*. Beyrut: Müessesetü'l-ʿAlemî, 1991.

Zerkeşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiʿî. *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-ʿArabiyye, 1957.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Maʿârif, 2. Baskı., t.s.